

ISSN: 2618-5873

UTAD

**ULUSLARARASI
TARİH ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**The Journal of
International History
Researches**

Yıl: 2023 / Aralık

Cilt: 7 / Sayı: 2

Year: 2023 / December

Volume: 7 / Number: 2

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat İlhan ÇELİK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Senem DİNÇ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Abdurrahim İstemi SAYLAM	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Dilara AVCI	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-----------------------	---------------------------------

Türk Dili Editörü / Turkish Language Editor

Arş. Gör. Derya KARATAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-------------------------	---------------------------------

Yazım ve Dil Editörü

Arş. Gör. Atakan ÇİÇEK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
------------------------	---------------------------------

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ihsan Al-Deek	Najah National University
Prof. Dr. Kemalettin KÖROÇLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. David E. THORNTON	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DURGUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Biray ÇAKMAK	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Paul LATIMER	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Luca ZAVAGNO	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faisal HUSAIN	Penn State University
Dr. Mohammadamin SHAHJOUEI	Shahid Beheshti University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GEL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ulvi ÖZDEMİR	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Bilal KOÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent KARA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat TANIŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem POYRAZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Ümüt AKAGÜNDÜZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eylem TEKEMEN ALTINDAŞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD), yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi bünyesinde hizmet vermektedir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of International History Researches is refereed journal which is publishing biannual. The journal services in the TUBITAK ULAKBIM Academic Turkish Journal Park System. Responsibility of the publishing studies is concern writers.

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/utad>

Dergimizde yayımlanan eserler programı ile taranmaktadır.

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan eserler,
Creative Commons Atıf- 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

ISSN: 2618-5873

<http://dergipark.gov.tr/utad>

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

ASOS
indeks

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

SALİKOĞLU, Hüseyin

SIRADIŞI BİR TESADÜF: III. LEO, II YEZİD VE İKONOKLAZM

AN ODD COINCIDENCE: LEO III, YAZID II AND ICONOCLASM 106-117

DEMİR, Enes

**ANKARA İTİLAFNÂMESİ'NDEN LOZAN ANTLAŞMASI'NA, LOZAN'DAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE-SURİYE SINIRI**

FROM THE ANKARA AGREEMENT TO THE LAUSANNE TREATY, THE TURKEY-SYRIA
BORDER FROM LAUSANNE TO THE PRESENT 118-160

KORKMAZ, Erkan; ERYILMAZ İsa

**SULTAN MUİZZEDDİN MUHAMMED DÖNEMİNDE GURLU/GAKHAR
MÜNASEBETLERİ**

GHURI/GAKHAR RELATIONS DURING THE REIGN OF SULTAN MUIZZUDDİN
MOHAMMED..... 161-176

KARAKÖSE, Hasan

MUCUR İLÇESİNİN İDARİ YAPISI (OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KADAR)

ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF MUCUR

(FROM THE OTTOMAN TO THE PRESENT)..... 177-187

ÇELİK, Rıfat İlhan

**ANKARA AHİLERİ YÖNETİMİNDEN ÖNCE TÜRKİYE SELÇUKLU ŞEHZADELERİNİN
ANKARA'DAKİ FAALİYETLERİ VE MÜCADELELERİ**

THE ACTIVITIES AND STRUGGLES OF TURKEY SELJUKI PRINCES IN ANKARA BEFORE THE
ADMINISTRATION OF ANKARA AKHIS 188-204

ÇIPLAK, Esra

MALAZGİRT SAVAŞI'NIN İSLAM SAVAŞ HUKUKUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE BATTLE OF MALAZGIRT

ACCORDING TO ISLAMIC LAW OF WAR.....205-223

Röportaj / Interview

AVCI, Dilara

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MEHMET KURU İLE

ÇEVRE TARİHİ ÜZERİNE BİR RÖPORTAJ 224-232

SIRADIŞI BİR TESADÜF: III. LEO, II YEZİD VE İKONOKLAZM

Hüseyin SALİKOĞLU¹

Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.47088/utad.1296536>

Özet

Bizans tasvir karşıtlığı ve İslam tasvir karşıtlığı birbirinden tamamen farklı iki olgudur. İçerisinde birçok unsur ve dinamiği barındıran Bizans İkonoklazm hareketi köklerini dayandığı Greko-Romen gelenekten almaktadır. Bizans'ta başlayan bu hareketi, İslam dininin etkilediği iddia edilse de bu oldukça sorunlu bir önermedir. İslam dini ortaya çıkmadan çok önce de Bizans toplumunda zaten tasvir karşıtı bir tutum bulunmaktaydı. III. Leo döneminde devlet politikası haline dönüştüğü düşünülen tasvir karşıtı tutumun, Emevi Halifesi II. Yezid döneminde çıkarılan bir fermana dayandırılması bir tesadüften öteye gitmeyecektir. Çünkü İslam dini ortaya çıktığında tasvir karşıtı bir tutuma sahip değildi ve Bizans Tasvir kırılcılık hareketinin bundan çok daha önce de var olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, İslam dininin Bizans Tasvir kırılcılığı üzerine bir etkisi bulunduğu iddia edilemez. Ancak Bizans Tasvir kırılcılığının İslam'daki tasvir karşıtı tutumu etkilediği ileri sürülebilir. Bu yüzden Bizans tasvir kırılcılık hareketinin, İslam tasvir karşıtı tutumu üzerinde bir etkisi olup olmadığını sorgulamak daha akılcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler; İkonoklazm, Tasvir kırılcılık, III. Leo, II. Yezid

AN ODD COINCIDENCE: LEO III, YAZID II AND ICONOCLASM

Abstract

The Byzantine Iconoclasm and Islamic anti-icon attitude are two completely different phenomena. The Byzantine Iconoclastic movement, which contains various elements and different dynamics, stems from the Greco-Roman tradition. Although it is claimed that this movement, which started in Byzantium, was influenced by the religion of Islam, this is a very problematic proposition. Long before the emergence of the religion of Islam, an iconoclastic attitude had already existed in Byzantine society. The iconoclastic attitude, which was thought to have turned into a state policy during the reign of Leo III, is proposed to have started after the edict of the Umayyad Caliph Yazid II. This claim cannot go beyond a coincidence since the religion of Islam did not have an anti-icon attitude during its emergence, and it is well known that the Byzantine iconoclastic movement had existed much earlier than the emergence of Islam. Therefore, it cannot be claimed that the religion of Islam had an influence over the Byzantine iconoclasm. It can however be easily asserted that Byzantine iconoclastic movement may have influenced the anti-icon attitude in Islam. Therefore, it is sensible to question whether the Byzantine iconoclastic movement had an influence over the Islamic anti-icon attitude.

Keywords; Iconoclasm, Leo II, Yazid II.

Giriş

Bizans İkonoklazmı yani tasvir kırılcılık hareketinin nasıl ve neden ortaya çıktığı tarihin tartışmaya açık konularından birini teşkil etmektedir. Bu harekete etki etmiş ya da tetiklemiş olması muhtemel unsurlar arasında Yahudi geleneği, devlet ile kilise arasındaki siyasi ve ekonomik güç mücadelesi, Greko-Romen gelenek ile İslam dininin

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Turizm Fakültesi, e-posta: hsalikoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7054-9259.

etkisi gösterilmektedir. Gerçekten de Bizans tasvir kırıncı hareketine ne neden olmuştu? Bir diğer soru da İslam dininin bu harekete sebep olduğu savı doğru muydu?

Bu araştırmada İslam dininin Bizans tasvir kırıncılığı üzerinde doğrudan bir etkisinin olup olmadığı tartışılacak olduğundan *İkonoklazm* da denen dönemin ortaya çıkışı ele alınacaktır. İslam'ın tasvir karşıtı tutumu ile Bizans tasvir kırıncılığının farklılıkları incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak değerlendirilmesi gereken konu İslam'ın ortaya çıkışında tasvirlerle karşı sergilediği tutumudur. İslam bugün tasvir karşıtı bir yaklaşıma sahip olsa da İslam'ın tasviri yasaklamadığı ve tasvir yasağı ilgili hiçbir ayet olmadığı konusunda yapılmış çalışmalar da vardır.² Kaldı ki bazı halifelerin resimlerinin paralara darp edildiği ve halifelerin yaşadığı sarayların duvarlarının resimlerle süslendiği bilinmektedir. Bugün Ürdün'de bulunan ve 723 yılında Halife II. Velid tarafından yaptırılan Kusayru Amre Sarayı'nın duvarları fresklerle bezelidir.³ Bu da bize Bizans tasvir kırıncılığının ortaya çıktığı dönemde İslam coğrafyasında tasvirlerle karşı tutumun sanılanın aksine çok da katı olmadığını göstermektedir.

Ayrıca çok daha sonraki dönemlerde katılaştıran İslam'daki tasvir karşıtlığı, İslam'ın doğduğu coğrafyada değil, yüzyıllarca Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Şam ile çevresinde ortaya çıkmıştı. Emevilerle birlikte yönetim merkezinin Şam'a taşınması, bürokraside Bizans Devleti'nin taklit edilmesi, Bizans bakiyesi bürokratların muhafaza edilmesi ile Bizans kültürünün tesiri altına girilmişti. Bu nedenden dolayı İslam'ın Bizans tasvir karşıtlığına olan etkisinden çok Bizans'ın İslam'daki tasvir karşıtlığına bir etkisi olup olmadığı sorusunu sormak daha akılcı olacaktır.

Bizans İkonoklazmı

İslam tasvir karşıtlığı ve Bizans tasvir karşıtlığı birbirinden tamamen farklı iki olgudur.⁴ İslam dini ortaya çıkmadan önce de Hristiyanlar arasında tasvir karşıtı görüşler ve tutumlar bulunmaktaydı. Sözelimi; Irenaeus (ö. 180?) kendi döneminde yaşayan Hristiyan Gnostikleri ibadetlerinde tasvir kullandıkları gerekçesiyle sert bir biçimde tenkit etmekteydi. Irenaeus'tan bir yüz yıl sonra yaşamış olan Origenes de benzer şekilde tasvir severleri eleştirmişti. Salamis Piskoposu Epiphanius ise (310-403) dine uygun olmadığı gerekçesiyle bir ikonayı imha etmişti.⁵ Yazdığı *Kilise Tarihi* adlı eseriyle tanınan Caesarealı Eusebius da (263-389) bu görüşün erken temsilcilerinden biriydi. İmparator Constantinus'un kız kardeşi Constantina, Eusebius'dan İsa'nın bir resmini istemiş, Eusebius Constantina'ya İkinci Emir olan (Eski Ahit, Çıkış 20:4,

² K. A. C. Creswell, "The Lawfulness of Painting in Early Islam," *Ars Islamica* 11/12, (1946): 159-166.

³ Katharina Meinecke, "The Encyclopaedic Illustration of A New Empire: Graeco-Roman-Byzantine and Sasanian Models on the Façade of Qasr Al-Mshatta" Şurada; *Using Images in Late Antiquity*, ed., Stine Birk, Troels Myrup Kristensen and Birte Poulsen, (Oxford: Oxbow Books, 2014), 296.

⁴ G. R. D. King, "Islam, Iconoclasm and The Declaration of Doctrine," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 48/2, (1985): 267-277.

⁵ Jan N. Bremmer, "Iconoclast, Iconoclastic, and Iconoclasm: Notes Towards a Genealogy," *Church History and Religious Culture* 88, (2008): 1-17.

beşinci bab 5:8) “Oyma putlara tapınma” yasağını hatırlatarak, Tanrı gibi İsa’nın da bir resim içine hapsedilemeyeceği cevabını vermişti.⁶

Eski Yunan ve Roma sanatında kullanılagelen tasvirlerle eski pagan dönemini hatırlattığı için zaten öteden beri mesafeli yaklaşılmaktaydı. Birçok Hristiyan için bu tasvirler, terk edilmiş pagan adetleriydi. IV. yüzyıl başlarında toplanan Elvira (İspanya) Synod’unda “Kiliselerde hiçbir resim ve kilise duvarlarında hürmet gösterilen veya ibadet edilen tasvir bulunmamalı” şeklinde karar alınmıştı.⁷

Peki tasvir neydi ve neden bu kadar önemliydi? İbadet amaçlı kullanılan ikonalar (eikones) İsa’nın ve azizlerin genellikle ahşap üzerine boyanmış iki boyutlu betimlemeleridir. Bazı ikonaların Havari Lukas gibi İsa’nın çağdaşları tarafından yapıldıklarına inanılmaktaydı.⁸ Bu tür ikonaların insan eliyle yapılmamış (acheiropoietai) olduğuna inanılıyordu.⁹ V. ve VI. yüzyıllara gelindiğinde tasvirlerin kiliselerde ve günlük hayatta kullanımı oldukça yaygın bir hâl almıştı. Özellikle İsa’nın khristogramı (İsa sözcününün Eski Yunanca yazılışındaki ilk iki harfi olan Khi-Rho/X-P) ve kuzu şeklinde tasviri ile Meryem Ana ve diğer azizlerin tasvirleri en çok karşılaşılanlar arasındaydı.

Zamanla ikonalar (kutsal tasvirler) toplumda o kadar önemli bir yer edindi ki 691/692’de toplanan Trullo Konsili’nde İsa’nın dini semboller yerine “kendi insani görüntüsü” ile tasvir edilmesi kararı alındı.¹⁰ II. Iustinianus döneminde İsa’nın insani tasviri basılan paralar üzerine darp edilmeye başlandı. Avarların Constantinopolis’i kuşatması sırasında kenti koruduğuna inanılan Meryem Ana tasviri (Blachernai Meryem’i) ile İsa’nın Urfa kralı Abgar’a gönderdiğine inanılan *kutsal mendil* (mandylion) tasvirler arasında en vazgeçilmezleriydi.¹¹

Bir yandan ikonalara saygı ve hürmet artarken diğer yandan da insanlarda kendilerine ait ikonalara sahip olmaya başladı. Tıpkı Tanrı İsa’nın, insan İsa’da tezahür edişi gibi özellikle erken devirlerde yapılmış ikonaların, ilahi güçlerin tezahürleri olduklarına inanılıyordu. Ancak bu ikonalar sayesinde ilahi güçlerle iletişim kurulabileceği gibi bir inanışın oluşmasına sebep oldu. Bu nedenle ikona ile tasvir ettiği kutsal şahsiyet ilişkilendirilmekteydi. Tasvirler, toplumu kutsal şahsiyetlerin şefaati ile bağlayan görünmez bir bağın görünür ifadesi oldu.¹² Sonuçta

⁶ Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453: Sources and Documents* (Toronto: University of Toronto Press, 2009), 16-18.

⁷ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev., Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 295.

⁸ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev., Esra Mert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 2007.

⁹ Ernst Kitzinger, “The Cult of Images in the Age before Iconoclasm,” *Dumbarton Oaks Papers* 8, (1954): 83-150.

¹⁰ G. E. Von Grunebaum, “Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment,” *History of Religions* 2/1, (1962): 1-10.

¹¹ B.V. Pentcheva, “The Supernatural Protector of Constantinople: The Virgin and Her Icons in the Tradition of The Avar Siege,” *Byzantine and Modern Greek Studies* 26, (2002): 2-41.

¹² Peter Brown, “A Dark-Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy,” *The English Historical View* 88/136, (1973): 1-34.

figürlerin asıl amacı ilahi ve dünyevi hayat arasında bağlantı kurmaktı.¹³ Öte yandan okuryazarlık oranının çok düşük olduğu Erken Orta Çağ'da ikonalar bir eğitim aracı olarak da kullanılmaktaydı. Özellikle kiliselerde bulunan ve İsa ile diğer azizlerin hayatlarından kesitleri anlatan ikonalarından bu amaç için de faydalanılmaktaydı.

Tasvire olan hürmet, Hristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren hissedilmekteydi. Söz gelimi; Hristiyanlık dininin sembolü olan haç, çarmıhu simgelerken, şarap ve ekmek ise İsa'nın kanını ve etini simgelemekteydi. Dolayısı ile tasvir karşıtlarının dahi tasvirleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ekmek ve şarap kullanılarak yapılan *Eucharista* (ökarist) ayini Bizans Litürjisini oluşturan öğelerden sadece birisiydi. Zamanla litürji yani Bizans ayin metodu gelişip zenginleşti. Litürjik takvimdeki tören ve yortular için farklı ikonalara başvurulmaya başlandı. Örneğin; Noel yortusu için İsa'nın doğumunu tasvir eden "doğum ikonası" çıkarılıp bu yortuda kullanılmaya başlandı.¹⁴ Bu da ikonaları, litürji'nin vazgeçilmez bir öğesi haline getirdi.

Belki de Bizans tasvir karşıtlığı sebepleri tartışılırken en az değinilen konu litürjidir. Devlet törenlerinde daha fazla varlık göstermeye başlayan ruhban sınıfı, III. Leo'nun tahta çıktığı çağda artık resmî törenlerin ve devlet protokolünün önemli bir unsuru haline gelmişti. İmparator Heraclius'un Sasaniler üzerine düzenlediği sefer sırasında imparatorluk makamına Patrik Sergius vekil olarak bırakılmıştı. Patriklik makamının ve kilisenin gücü giderek artmaktaydı.¹⁵ Özellikle III. Leo tahta çıkmadan önce yaşanan anarşi döneminde bu fazlasıyla hissedilmekteydi. Artık ruhban sınıfı sarayda imparatorlara eşlik eden, onların alacakları kararlarda danışmanlık yapan, askeri sefer öncesi onları kutsayan, kısacası, varlığına muhtaç olunan bir sınıfa dönüşmüştü.¹⁶ Ruhban sınıfının gücünün ve nüfuzunun giderek artmasının bir sebebi de içlerinde ikonaların da bulunduğu çok değerli malların ticaretiydi.¹⁷ Bazı ikonalar seçkin sanatçıların elinden değerli taş ve madenlerle bezeli olarak çıkıyordu. İkona ticareti ve bunun idaresi manastırlardaki rahiplerin tekelindeydi zira bir ikona yapıldıktan sonra bir rahip bu tasviri sınar, eğer ikona sınavı geçebilirse kutsal mahiyet kazanabilmesi için kırk gün boyunca bir manastırda ya da kilisede bekletilmesi gerekirdi.¹⁸ Tüm bu toplumsal gelişmelerin sonucunda ikonalar insanların hayatında o kadar önemli bir yere sahip oldu ki hastalar iyileşmek için şifa veren ikonalara, askerler ise muzaffer olabilmek için askerlerin koruyucusu olan azizlerin ikonalarına ihtiyaç duymaya başladı. Böylelikle ikonalar sadece dini

¹³ Gregory, *Bizans Tarihi*, 211.

¹⁴ Tayfun Kaya, *Ortodoks İkonaları* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014), 129.

¹⁵ Peter Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople: ca. 350-850* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 179.

¹⁶ Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium* (London: Hambledon Continuum, 2007), 104.

¹⁷ Alice-Mary Talbot, *A Monastic World*, Şurada; John Haldon ed., *A Social History of Byzantium* (West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., 2009), 274.

¹⁸ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "İkonalar." maddesi.

gereksinimler için kullanılan litürjik objeler değil sosyal hayatın her alanına nüfuz eden bir olguya dönüştü.

Daha önce de bahsedildiği üzere, bir kısım Hristiyanlar erken dönemlerde tasvirlerle karşı çıkmış ve II. Iustinianus hariç imparatorlar bu tartışma içerisinde bulunmamıştı. Ancak III. Leo'nun iktidara gelmesiyle bu durum değişecekti. İmparator II. Iustinianus'un Arap istilaları esnasında doğuda bulunan insan kaynağını batıya tehcir etmesi sonucunda Leo (685-741), ailesiyle birlikte Balkanlara yerleştirilmiş ve bu dönemde orduya katılmıştı.¹⁹ Orduda hızla yükselen Leo, *Strategos* sıfatıyla Anatolikon Theması'nın başına getirildi. Leo, artık Bizans sınırını Arap ordularına karşı korumaktan sorumluydu. İmparator III. Theodosius'a karşı ayaklanan Leo, Constantinopolis Patriğinin de desteğiyle 717'de III. Leo ismiyle taç giydi. III. Leo, son 22 yılda 7 imparator değiştirmiş aynı zamanda Arap ve Bulgar saldırıları arasında sıkışmış bir imparatorluğu devraldı. Tahta çıkışından birkaç ay sonra Mesleme komutasındaki Arap ordusu başkenti kuşattı. Ancak kenti kuşatan Arap donanmasını *Grek Ateşi* adı verilen yeni bir silahla yaktırıp, kuşatmayı kaldırdı.²⁰ Müslümanlar karşısında o güne kadar alınan birçok yenilgiden sonra imparator halkın gözünde bir kahramana dönüştü. Kendisinden önceki güçlü imparatorların yaptığı gibi çok zor günlerden geçen imparatorluğu ayağa kaldırmak için bir dizi girişimde bulundu. İmparatorluğun geçirmekte olduğu zor günlerin ve felaketlerin sebebi neydi? Leo'ya göre; Arap istilası, Bulgar saldırıları, kaybedilen topraklar ve imparatorun sarsılan otoritesi gibi felaketler Tanrı'nın imparatorluğa öfkesinden kaynaklanmaktaydı.²¹

Tüm bu olumsuzlukların üstüne 726'da Thera Adası'nda meydana gelen bir deprem ve volkanik patlama eklenince Leo'nun Tanrı'nın imparatorluğu cezalandırdığı konusunda şüphesi kalmadı.²² Ona göre, Tanrı'nın öfkesinin nedeni ikonalara tapınmaktı. Çünkü ikonalara tapınmak, Eski Ahit'teki On Emir'den ikincisi olan "oyma putlara tapmayacaksın" ilahi emrinin çiğnenmesinden başka bir şey değildi. Tanrının öfkesine daha fazla maruz kalmamak için bir şeyler yapma gereksinimi duymuştu. Diğer imparatorlar gibi kendisi de Tanrının yeryüzündeki temsilcisiydi ve ikonalara tapmak da günahı. Bu sorumlulukla harekete geçen imparator, Büyük Saray'ın giriş kapısı üzerinde bulunan meşhur İsa ikonasını kaldırttı ve onu sade bir haç işaretiyle değiştirtti. 730'a gelindiğinde ruhban sınıfı arasında da tasvir yanlılarının ve karşıtlarının safları belirginleşmişti. Tasvir karşıtlarının safını seçen III. Leo, Constantinopolis Patriği Germanus'u tasvir karşıtı bir beyanat vermeye zorladı. Germanus bunu kabul etmeyince onun yerine Anastasius'u patrik olarak atadı. İmparatorun bu hareketi hem başkentte hem de Latin Batı'da büyük bir

¹⁹ Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium* (London: Yale University Press, 2015), 86-87.

²⁰ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (California: Stanford University Press, 1997), 349.

²¹ Treadgold, *A History of the Byzantine State*, 350.

²² John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of A Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 88.

muhalefete yol açtı. Bu olayın ardından bazı ayaklanmalar da meydana geldi. Ancak bu ayaklanmaları tasvir yanlılarının başkaldırısı olarak okumak ve önceki yüzyıllarda meydana gelenlerden farklı olduğunu düşünmek oldukça zordur zira henüz tasvir karşıtı resmi bir ferman yayınlanmamıştı.

Esasen *İkonoklazma* denen tasvir karşıtı dönemin ne zaman başladığı ve bunun III. Leo döneminde resmi olarak başlatılıp başlatılmadığı da kesin değildir.²³ Bununla birlikte III. Leo'nun Germenikeia'lı (Maraş) olduğunu ve yine bu bölgeden bir piskopos olan Nakoleialı (Seyitgazi) Constantinus ile Claudiopolisli (Bolu) Thomas'ın kendilerine bağlı kiliselerde ikonalara hürmeti, tasvir kırıcı hareketin başladığı varsayılan 730'dan önce yasakladıkları bilinmektedir.²⁴ Azledilen Patrik Germanus'un Claudiopolisli Thomas'a yazdığı bir mektupta eğer tasvir kırıcı harekete destek verilirse kilisenin yanılmazlığı ve hatasızlığının tartışmaya açılacağı kaygısını paylaştığı bilgisine de sahibiz.²⁵ Patrik Germanus, 730'dan sonraya tarihlenen bu mektubunda imparatorlukta resmi bir ikona kırıcılık yasağından bahsetmemektedir.²⁶ Germanus'un asıl endişesi tasvir karşıtı bir kararın kilisenin o güne kadar verdiği kararları tartışmaya açabileceğinden bunun kilise açısından bir skandala dönüşmesi konusundaki korkusudur.

İddia edildiği gibi İmparator III. Leo gerçekten de tüm imparatorlukta ikonaların kaldırılması için bir ferman yayınlamış mıydı? Elimizde bunu kanıtlayacak hiçbir güvenilir belge bulunmamaktadır.²⁷ Tasvir karşıtlığının bu imparator döneminde başladığını iddia eden yazılı belgelerin tümü tasvir yanlıları tarafından yazılmıştır. Bu belgeler aynı zaman da tasvir karşıtı imparatorları Yahudi ve Arap tesiri altında olmakla da suçlamaktadırlar.

Ancak elimizde bu dönemden kalma az da olsa bazı belgeler bulunmaktadır. Bunların en bilinenleri şunlardır;²⁸

1-Constantinopolis'li Piskopos Germanus'un Claudiapolis'li Thomas'a mektubu. (724)

2-Şam'lı Yahya'nın (726-749) *Kutsal İmgeleri Kınayanlar Üzerine Üç Savunma* adlı kitabı.

3-Kudüslü Papaz Yahya'nın VII. Ekümenik Konsil'in 5. Açılış konuşması. (787)

4-Yine bu Konsil'de Piskopos Tarasius benzer görüşleri dile getirmiştir. (787)

²³ Cyril Mango, ed., *The Oxford History of Byzantium* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 155.

²⁴ Jonathan Shepard, ed., *The Cambridge History of The Byzantine Empire: c. 500-1492* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 279.

²⁵ Leslie Brubaker ve John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era: c. 680-850 A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 106.

²⁶ Brubaker ve Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era*, 152.

²⁷ Brubaker ve Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era*, 119.

²⁸ Alexander A. Vasiliev, "The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A.D. 721," *Dumbarton Oaks Papers* 9/10, (1956): 23-47.

5-Theophanes'in Kronografyası. (810-815)

6-Patrik Nicephorus'un *Kısa Tarihi* (814-815)

Yukarda sayılan belgeler, III. Leo'nun tasvir karşıtı tutumunu onun Arap ve Yahudi etkisi altında olmasına bağlamaktadırlar. Ancak bu belgelerin tümü tasvir yanlısı oldukları için sıkıntı çeken kişiler tarafından yazılmıştı. Tasvir karşıtlarının ne tür sebeplerle tasvirlerle karşı olduklarını bilemiyoruz çünkü 787'de ve 843'te alınan kararlarla tasvir karşıtlarına ait tüm metinler imha edilmişti.²⁹ Özellikle Nicephorus ve Theophanes'in metinlerinde geçen "İslam etkisi" bir suçlama, hakaret ve aşağılama unsuru olarak kullanılmıştı.

Daha önce de belirtildiği üzere ilk tasvir kırıci dönemi anlatan temel kaynaklardan birisi Theophanes (Confessor/Günah çıkartıcı 760-818), diğeri Patrik Nicephorus'tur (758-828). Her iki tarihçi de tasvir yanlısıydı ve bu dönemde ıstırap çekmişlerdi. Elbette ki yazılarında tasviri yasakladığını iddia ettikleri İmparator III. Leo için olumsuz şeyler yazmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bu yüzden de onu, Yahudi veya Müslüman sapkınların tesiri altında tasvir kırıci dönemi başlattığını söyleyerek yaftaladılar. Yani hem devletlerinin hem de dinlerinin düşmanlarının tesiri altında olmakla suçladılar. Theophanes'in iddiasının aksine III. Leo'nun tasvir karşıtı hareketine neden olan şey onun *saracen kafalı* (Müslüman kafalı) olması değil Claudiopolis (Bolu) piskoposu Thomas ve Nakoleia (Seyitgazi) piskoposu Constantinus gibi tasvir karşıtı din adamlarının tesiri altında olmasıydı. Elimizde tasvir yanlıları tarafından yazılmış birçok belge olmasına karşın tasvir karşıtlarının görüşlerini anlatan neredeyse hiçbir belge günümüze ulaşmamıştır. Günümüzde bazı araştırmacılar, İslam'ın Bizans tasvir kırıclığı üzerinde etkisi olduğu görüşünü öne sürerken Theophanes ve Nikephoros gibi tasvir yanlısı tarihçilerinin görüşlerini temel almaktadırlar.

Peki Theophanes'in iddiası doğru olabilir miydi? Theophanes'e göre; Arap bir vezir ile Yahudi bir büyücü İmparator Leo'yu etkileyerek tasvir karşıtı bu kararı aldırılmıştı.³⁰ Oysa ki Leo döneminde Yahudilere takibat yapılmış ve vaftiz olmaya zorlanmışlardı. Aynı zamanda Araplar ile savaş halindeydi.³¹ İçeride Yahudilerle dışarıda Müslümanlarla mücadele eden imparatorun Theophanes'in iddia ettiği gibi Yahudilerin ve Müslümanların tesiri altına girmiş olabilmesi olasılık dahilinde değildi.

II. Yezid ve Tasvir Karşıtı Fermanı

III. Leo tahta çıktıktan üç yıl sonra II. Yezid de Emevi Devletinde halife olmuştu. II. Yezid'in iktidarında oldukça ilginç tesadüfi bir gelişme yaşandı. II. Yezid (720-724) kendi yönetimi altındaki kiliselerde bulunan ikonaların kaldırılması için bir emirname

²⁹ Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of A Medieval Empire* (London: Penguin Books, 2008), 113.

³⁰ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev., Cyril Mango ve Roger Scott (New York: Oxford University Press, 1997), AM 6215.402.

³¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev., Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 150.

yayınladı. Uzun zamandan beri Bizans toplumunu meşgul etmekte olan tasvir tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde İslam dünyasındaki tasvir karşıtı ilk resmi yasak Emevi halifesi II. Yezid tarafından yayınlandı (723). Bu fermanın yayınlamasından çok önce başlayan Bizans'taki ikona karşıtı hareketi II. Yezid'in koyduğu yasağın sonucu olarak göstermeye çalışan yaklaşım bu konudaki kafa karışıklılığının temel nedenlerinden biridir. İslam coğrafyasındaki kiliselerde kullanılan tasvirleri yasaklayan bu ferman sıklıkla Bizans tasvir yasağının öncüsü ya da bu yasağı şekillendiren bir ferman olarak kabul edilmektedir.³² Oysaki Müslüman bir Halifenin ikonaları yasaklamasından sadece birkaç yıl sonra Bizans imparatoru III. Leo'nun tasvir karşıtı bir tutum izlemesi arasında bir ilişkinin olduğu ya da II. Yezid'in fermanının III. Leo'nun tasvir karşıtı bir tutum izlemesine yol açtığını söylemek tesadüfi olarak ortaya çıkmış ve kendine özgü dinamikleri olan iki farklı toplumu bir bütün olarak değerlendirmekten başka bir şey değildir. Çünkü Bizans toplumu II. Yezid'in fermanından çok önce de tasvir severler ve karşıtı tutum sergileyenlerin bulunduğu iki kampa ayrılmıştı.

Bizans toplumundaki bu iki kampın oluşmasında coğrafi ve bölgesel farklılıkların da rol oynadığı öne sürülebilir. Doğu, ikona kırıcılığı savunurken Batı ikonalara tapınmayı desteklemekte, ikona kırıcılık Doğu'ya özgü hatta "semitik" özellikler taşıırken, ikona destekçiliği simgesel Yunan sanatının geleneksel öğretilerini içermekteydi ve bütün bu karşıtlıklar aslında Bizans uygarlığı içindeki Doğulu ve Batılı unsurlarının çarpışması anlamına geliyordu.³³

İkona kırıcı imparatorların tümünün Doğu kökenli olduğu unutulmamalıdır. III. Leo Germenikeialı (Maraş) ya da Doğu'da bir bölge olan Isauria'dandı. V. Constantinus da III. Leo'nun oğludur, dolayısıyla o da doğu kökenli bir imparatordu. Diğer ikona kırıcı İmparator, V. Leo da bir Ermeni'ydi. Buna karşın tasvir yanlısı imparatoriçelerin ikisi de batı kökenlidir. Bunlar; Yunan soyundan gelen Irene ve Paphlagonia eyaletinden Theodora'dır.³⁴ Yöneticiler ve onların ikonalara bakışları sadece tesadüflerden ibaret değildi. Yunan kültürünün çok daha az nüfuz edebildiği bu dağlık yerlerden olan imparatorların tasvirlerle yaklaşımı da farklı olmuştu. Aslında bu var olagelen bir başka sorunun da göstergesiydi. Zaten Arap istilaları ile büyük ölçüde toprak kaybeden imparatorluğun Doğu'da Araplara ve Batı'da Bulgarlara karşı mücadele ederken içeride de dinî tartışmalar nedeniyle bölünüp zayıflamasına tahammül edilemezdi. *Azizler Kültü* denen ve imparatorluğun farklı yerlerinde farklı azizlere gösterilen ibadet biçimi de merkezi bir kilise otoritesi kurmayı imkânsız hale getirmekteydi.³⁵ Azizler Kültü'nün en önemli ögesi ikonalar idi. Bu kültürün meydana getirdiği dinsel farklılık imparatorluğu içeride zayıf kılmaktaydı.

³² Christian C. Sahner, "The First Iconoclasm in Islam: A New History of the Edict of Yazid II (AH 104/AD 723)," *Der Islam* 94/1, (2017): 5-56.

³³ Gregory, *Bizans Tarihi*, 212-213.

³⁴ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 295.

³⁵ Brown, "A Dark-Age Crisis," 28.

Merkezi kilisenin otoritesinin tahsis edilebilmesi için ikonalar üzerinden bu zafiyetle savaşıma yoluna gidilmiş olmalıydı.

Doğu kökenli bir imparator olan III. Leo, kendi iktidarından önce sarsılan “tanrının vekili imparator” fikrini ihya etmeye çabalamıştı. Pagan Roma İmparatorluğu’nda hem imparator hem de baş rahip (Pontifex Maximus) unvanı taşıyan imparatorlar, Hristiyan döneme gelindiğinde dünyevi ve dinî iktidarın temsilcisine dönüşmüştü.³⁶ III. Leo, kendisinin doğal hakkı olarak gördüğü dinin temsilcisi sıfatını da etkin olarak kullanmak istiyordu. Latin Batı’nın aksine Bizans’ta kilise ve devlet arasında bir kopmayı hiç yaşamamıştı.³⁷ *Caesaropapism* de denen hem dünyevi hem de dinî iktidarın temsilinin III. Leo’da toplanması çok da kolay olmayacaktı zira kendi iktidarına gelinceye kadar ruhban sınıfı önemli bir güç haline gelmişti. Ruhban sınıfının artan gücünü kırmak halk üzerinde sınırsız bir güce sahip olmayı da beraberinde getirecekti. Esasen manastırların ekonomik gücünü kırmaya yönelik bu hareket, manastır keşişleri tarafından din dışılık ve sapkınlık olarak yaftalanacaktı.

Vergiden muaf olan manastırlar, sahip oldukları geniş arazilerde her türlü tarım ürününü elde edip satmaktaydı ve el yazmalarından ikonalara kadar ticari değeri yüksek dinî objeler üreterek zenginleşen önemli bir ekonomik güce dönüşmüşlerdi. Bu ekonomik güç manastırların nüfuzunun giderek artmasını sağlamıştı. Kilise ve manastırların bu ekonomik gücü iktidar için iştah kabartıcıydı. Zira Papa II. Gregorius, III. Leo’nun tasvir karşıtı tutumunu eleştirdiğinde imparator bunu bir fırsata çevirmiş ve Papalığın nüfuz bölgesinde olan Güney İtalya, Sicilya, Balkanlar ve Yunanistan’ı Constantinopolis Patrikliğine bağlayıp bu bölgelerden gelen gelirlere de el koymuştu.³⁸ Bunun yanında ikona sevgisinin artan etkisi paganizmin yeniden canlanabileceği tehdidini de doğurduğundan bu ilerlemeyi durduracak bir dinî reform da gerekliydi. Leo, sadece dinî anlamda bir reform girişiminde bulunmamıştı söz gelimi hukuk alanında da bir reforma imza atarak *Ekloga* isimli kanunları çıkartmıştı. Bununla da yetinmeyip imparatorluğun askeri ve mali sistemini revize etmişti.³⁹

Sonuç

III. Leo son birkaç yüzyıldır imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntıları ikonalara tapılmasından dolayı Tanrı’nın verdiği bir ceza olarak algılamaktaydı. Böylelikle kendisinden önce tasvir yanlıları ve karşıtları olarak safları belirginleşen ruhban sınıfı arasında tasvir karşıtları yanında saf tutmuştu. Baskıcı, inatçı ve reformist kişiliği ile birleşen bu görüşü ikona karşıtlığının ortaya çıkmasına yol açmıştı.

³⁶ Nicholas N Patricios, *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches* (London: I. B. Tauris, 2014), 24.

³⁷ John Elsner, “Image and Iconoclasm in Byzantium,” *Art History* 11/4, (1988): 471-491.

³⁸ Herrin, *Byzantium*, 109.

³⁹ Leslie Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm* (London: Bristol Academic Press, 2012), 26.

Bizans tasvir kırılcılığı ve İslam'ın tasvir karşıtlığı tesadüfi olarak aynı tarihlerde ortaya çıkmasına karşın kesinlikle birbirlerinden farklı nedenlere sahiplerdi. Bizans tasvir kırılcılığı, içerisinde birçok teolojik tartışmayı barındırırken, İslam tasvir karşıtlığı daha farklı bir güdü ile ortaya çıkmıştı. Bizans tasvir karşıtlığında tasviri yapılan kutsal kişinin doğasının tasvirde oluşup oluşmadığı ya da İsa özelinde onun hangi doğasının oluştuğu tartışılırken İslam tasvir karşıtlığı cahiliye dönemi alışkanlıklarını ortadan kaldırmak amacını taşımaktaydı. Bir diğer farklılık ise Bizans tasvir karşıtlığında sadece kutsal kişilerin betimlenmesine karşı çıkılırken İslam tasvir karşıtlığında her türlü insan ve hayvan betimlenmesine karşı çıkılmaktaydı.⁴⁰ İslam'ın ortaya çıkış döneminde tasvirlerle karşı tutumun çok da katı olmadığı bilinmekteydi ve hatta Bizans tasvir kırılcılığı katliam boyutlarına ulaştığında kendilerini ve ikonalarını kurtarmak isteyenlerin İslam'ın hüküm sürdüğü coğrafyalara sığınmışlardı.⁴¹

İslam'ın ortaya çıkışından önceki dört yüzyıl boyunca var olan tasvir karşıtı Hristiyan görüşün Bizans'taki tasvir kırılcılığın sebebi olarak görülmemesi tarihsel olgu ve gerçekleri göz ardı etmektir. Tasvir kırılcılığın kökenini İslam ya da Yahudi geleneğinde aramak yerine Bizans toplumunun kendi dinamikleri içinde aramak gerekir. Ayrıca III. Leo döneminde tasvir karşıtı bir yasak getirilmiş olsa dâhi bunun arkasındaki motivasyonu İslam etkisine bağlamak da temelsiz bir sav olacaktır. Zira pagan dönemden beri süregelen kutsal tasvirlerle saygı ve bu geleneğin biraz anlam değiştirerek Bizans toplumunda devam ettirildiği gerçeğinden hareketle tasvirlerle karşı toplumun kendi içinde geliştirdiği tasvir karşıtı refleks kolaylıkla anlaşılabilir. Tasvir üretimi ve dağıtımını sayesinde zenginleşen manastırların ve tasvirlerle gösterilen abartılı saygının denetime alınabilmesi amacıyla III. Leo'nun sergilediği tasvir karşıtı tutumu Yahudi ya da İslam geleneğiyle ilişkilendirmek Bizans kültürünün kendi içerisinde geçirdiği özgün değişiklikleri göz ardı etmek demektir.

İçerisinde Greko-Romen gelenek, Caesaropapism, teolojik tartışmalar, litürjik değişiklikler gibi İslam'ın ortaya çıkışından çok önce de var olan, kendine özgü birçok farklı olguyu barındıran Bizans tasvir kırılcılığı üzerinde İslam'ın etkisi olduğunu iddia etmek olası görünmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

Bremmer, Jan N. "Iconoclast, Iconoclastic, and Iconoclasm: Notes Towards a Genealogy," *Church History and Religious Culture* 88, (2008): 1-17.

⁴⁰ Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, 124.

⁴¹ Stephen Gero, "Notes on the Byzantine Iconoclasm in the Eight Century," *Byzantion* 44/1, (1974): 23-42.

Brown, Peter. "A Dark-Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy," *The English Historical View* 88/136, (1973): 1-34.

Brubaker, Leslie ve John Haldon. *Byzantium in the Iconoclast Era: c. 680-850 A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Brubaker, Leslie. *Inventing Byzantine Iconoclasm*. London: Bristol Academic Press, 2012.

Creswell, K. A. C. "The Lawfulness of Painting in Early Islam," *Ars Islamica* 11/12, (1946): 159-166.

Elsner, John. "Image and Iconoclasm in Byzantium," *Art History* 11/4, (1988): 471-491.

Eyice, Semavi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik Toplumsal Vakfı, 1993.

Gero, Stephen. "Notes on the Byzantine Iconoclasm in the Eight Century," *Byzantion* 44/1, (1974): 23-42.

Gregory, Timothy E. *Bizans Tarihi, Çev., Esra Mert*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Grunebaum, G. E. Von. "Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment," *History of Religions* 2/1, (1962): 1-10.

Haldon, John. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of A Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium*. London: Hambledon Continuum, 2007.

Harris, Jonathan. *The Lost World of Byzantium*. London: Yale University Press, 2015.

Hatlie, Peter. *The Monks and Monasteries of Constantinople: ca. 350-850*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Herrin, Judith. *Byzantium: The Surprising Life of A Medieval Empire*. London: Penguin Books, 2008.

Kaya, Tayfun. *Ortodoks İkonaları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014.

King, G. R. D. "Islam, Iconoclasm and The Declaration of Doctrine," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 48/2, (1985): 267-277.

Kitzinger, Ernst. "The Cult of Images in the Age before Iconoclasm," *Dumbarton Oaks Papers* 8, (1954): 83-150.

Mango, Cyril ed., *The Oxford History of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Mango, Cyril. *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453: Sources and Documents*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.

Meinecke, Katharina. "The Encyclopaedic Illustration of A New Empire: Graeco-Roman-Byzantine and Sasanian Models on the Façade of Qasr Al-Mshatta" Şurada; Birk, Stine ed., *Using Images in Late Antiquity*, Troels Myrup Kristensen and Birte Poulsen. Oxford: Oxbow Books, 2014.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, Çev., Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Patricios, Nicholas N. *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches*. London: I. B. Tauris, 2014.

Pentcheva, B.V. "The Supernatural Protector of Constantinople: The Virgin and Her Icons in the Tradition of The Avar Siege," *Byzantine and Modern Greek Studies* 26, (2002): 2-41.

Sahner, Christian C. "The First Iconoclasm in Islam: A New History of the Edict of Yazid II (AH 104/AD 723)," *Der Islam* 94/1, (2017): 5-56.

Shepard, Jonathan ed. *The Cambridge History of The Byzantine Empire: c. 500-1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Talbot, Alice-Mary. *A Monastic World*, Şurada; John Haldon ed. *A Social History of Byzantium*. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., 2009.

Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev., Cyril Mango ve Roger Scott. New York: Oxford University Press, 1997.

Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press, 1997.

Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev., Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Vasiliev, Alexander A. "The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A.D. 721," *Dumbarton Oaks Papers* 9/10, (1956): 23-47.

ANKARA İTİLAFNÂMESİ'NDEN LOZAN ANTLAŞMASI'NA, LOZAN'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-SURİYE SINIRI

Enes DEMİR*

Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.47088/utad.1257447>

Özet

Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da işgallerin başlaması üzerine Millî Mücadele başlamış; bu mücadele, Güney Cephesi'nde Fransız ordusuna karşı verilmiştir. Bu süreçte Ankara Hükûmeti, Fransızlarla yaptığı görüşmelerde Türkiye-Suriye hududunu Misâk-ı Millî çerçevesinde belirlemek istemiş; neticede 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnâmesi imzalanmıştır. Her ne kadar anlaşmada belirlenen sınır, Türkiye açısından geçici görülse de Lozan Antlaşması'nda aynen kabul edilmiştir. Ancak Lozan sonrası süreçte meydana gelen çeşitli hadiseler bu sınırın; tarihi, demografik ve jeopolitik gerçeklere uygun olmadığını göstermiştir. Nitekim bölgede yaşanan birtakım siyasi ve askerî gelişmeler sonucunda Hatay 1939'da Türkiye'ye katılmıştır. Yine de zaman zaman hudut hattındaki istikrarsızlık durumu devam etmiştir.

Zikredilen malumattan hareketle bu makalede, Türkiye-Suriye sınırının bahse konu süreçte Türkiye-Fransa arasında ne şekilde belirlendiği ele alınmış; Lozan sonrası dönemde yeniden belirlenen sınırın günümüzdeki gelişmelere yansımaları incelenmiştir. Nitel araştırma metodu ile hazırlanan çalışmada başta Lozan Konferansı tutanakları olmak üzere çeşitli arşiv belgeleri ve döneme ilişkin literatürden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara İtilâfnâmesi, Fransa, Lozan Antlaşması, Suriye, Türkiye, Sınır.

FROM THE ANKARA AGREEMENT TO THE LAUSANNE TREATY, THE TURKEY-SYRIA BORDER FROM LAUSANNE TO THE PRESENT

Abstract

Following the Armistice of Mudros, the National Struggle was launched against the occupation of Anatolia by the French on the Southern Front. The Ankara Government aimed to determine the Turkey-Syria border within the framework of the National Pact; in conclusion, the Ankara Agreement was signed. Although Turkey considered the border determined in the agreement as temporary, it was ultimately ratified in the Treaty of Lausanne.

The developments in the post-Lausanne period showed that this border was not in line with demographic and geopolitical realities. Accordingly, (Hatay) were have annexed to Turkey in 1939 as a consequently a number developments in the region. Nevertheless, the instability on the border continued.

This study examines the demarcation process of the Turkey-Syria border and how Turkey and France dealt with it, its redrawing in the post-Lausanne period, also to examine on the current state of the border as it is today. The study uses qualitative research methods and

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, e-posta: tarihcienesdemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2661-9421

utilizes various archival documents and academic papers, most notably the minutes of the Lausanne Conference.

Keywords: Ankara Treaty, Border, France, Lausanne Treaty. Türkiye, Syria.

Giriş

1918 yılının ikinci çeyreğine gelindiğinde Osmanlı ordusunun, Filistin-Suriye Cephesi'nde İngiliz ordusuna mağlup olmasıyla Nablus'tan Halep kuzeyine kadar olan bölgeler İngilizler tarafından işgal edilmişti. Zikredilen yerler dışında genel olarak bölge coğrafyası, henüz savaş devam ederken İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile iki ülke arasında paylaşılmış; bu kapsamda Musul, Suriye ve çevresiyle Anadolu'nun güneyini içine alan bölgenin Fransa'ya bırakılması öngörülmüştü. Fakat savaşın gelişimi sırasında bölgeyi İngiliz ordusu işgal etmiş; dolayısıyla yeni bir paylaşım planı ortaya çıkmış ve iki ülke arasında 15 Eylül 1919'da Suriye İtilâfnâmesi imzalanmıştır.¹

Zikredilen paylaşım planı kapsamında Fransız birlikleri, 1919 yılı sonlarından itibaren Dicle Nehri'nin doğusundan Şam'a, Deyr-i Zor'dan Urfa'ya, Halep'ten Maraş'a kadar olan geniş bir sahayı işgal etmişti.² Birçoğu Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı ordusunun kontrolünde olan³ bölgelerde, mütareke sonrası hukuksuz bir şekilde vuku bulan Fransız işgaline karşı; Anadolu'nun güneyinde, Millî Mücadele Harekâtı başlatılmıştı. Suriye ve çevresinde Fransız işgali, Suriye Krallığının tanınmasını talep eden Emir Faysal ve Arap milliyetçilerinin tepkisine neden olmuş ve neticede Suriye'de de Fransızlara karşı mücadele fikri hâsıl olmuştu.⁴

Bu bölgelerin Fransız manda idaresine bırakılması hususu; İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 18 Nisan 1920'de gerçekleştirilen San-Remo Konferansı'nda ele alınmıştı. Osmanlı topraklarının paylaşımının yapıldığı konferansta alınan kararlara göre Anadolu'nun güneyi ile Suriye ve çevresinin (Lübnan) Fransız mandası idaresine bırakılmaktaydı. San-Remo'da alınan kararlar, Osmanlı'ya dayatılan Sevr Projesiyle de hukuken kabul ettirilmek

¹ Margaret MacMillan, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, Çev: Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s.374-375; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, 5. bs., İstanbul, 2017, s.67-70.

² Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev., Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s.539-540; Sadiye Tutsak, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Suriye'deki Gelişmelerin Ankara Hükümeti ve Güney Cephesi Açısından Önemi (1918-1922)", *Yeni Türkiye Dergisi, Mîsâk-ı Millî Özel Sayısı*, Sayı 93, Ocak-Şubat 2017, s.1041-1042.

³ 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalandığında sırada Osmanlı ordusunun konuş durumu için bkz. *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 3.bs., Ankara, 1999, s.71, 94-Kroki 3.

⁴ Enes Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî*, Post Yayınları, İstanbul, 2017, s.136-137; Hadiye Yılmaz Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922)", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, 2018, s.190-194.

istenecekti.⁵ Şüphesiz bu kararların Anadolu'nun güneyinde fiilen uygulanma şansı, devam eden Millî Mücadele Hareketi nedeniyle mümkün olamamıştı.

Ancak Fransızlar Suriye birliklerini mağlup edip Şam ve Halep dâhil bölgeyi işgal etmişti.⁶ Ankara Hükûmeti ise Fransızlara karşı başlattığı askerî harekât kapsamında bir yandan Maraş, Urfa, Antep, Kilis, Adana, Mersin ve çevresini işgalden kurtarmaya çalışırken diğer yandan da Halep Vilayeti ve Fırat'ın doğusundaki Cezîre bölgesinde Mîsâk-ı Millî'ye dâhil olarak gördüğü bölgelere de harekât düzenlenmişti.⁷ Bu mücadelelerin amacı, ilk etapta güneydeki şehirlerin işgalden kurtarılmasına katkı sağlamak, akabinde de İstiklal Harbi'nin hedef programı olan Mîsâk-ı Millî'de işaret edilen sınırları temin etmekte.⁸

Mîsâk-ı Millî metninde kesin bir sınır tanımlaması olmasa da 1. maddesinde özetle; Osmanlı ordusunun mütareke esnasında bulunduğu hat dâhilinde/haricindeki Osmanlı İslam çoğunluğunun birbirinden ayrılamayacak bir bütün olduğu belirtilmekteydi.⁹ Buna göre Mütareke'de Osmanlı ordusunun kontrolündeki bölgeler, Hatay güneyinden Halep kuzeyine Deyr-i Zor'un güneyinden Musul güneyine kadar olan bölge Mîsâk-ı Millî sınırları içerisindeydi. Halep ve Kerkük gibi şehirler de ilk etapta bu sınırlara dâhil olarak telakki edilmişti.¹⁰ Şüphesiz bu durumun, Arapların yaşadığı bölgelerde manda yönetimleri tesis etmeye çalışan Fransa'yı doğrudan ilgilendirdiği ifade edilmelidir.

⁵ Macmillian, *Paris 1919*, s.413-416.

⁶ Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi", s.194-200.

⁷ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.427-442; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.40-41, Demir, *Yeni Belgeler Işığında*, s.155-165.

Fransız işgaline karşı Güney Cephesi'nde Türk ve Fransız birlikleri arasında meydana gelen muharebe ve çatışmalara ilişkin detaylı bilgiler için ayrıca bkz. *Türk İstiklal Harbi, IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2009, s.91-274; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.177-212.

⁸ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, 5. bs, İstanbul, 2014, s.155-159.

⁹ *Meclisi Meb'ûsan Zabıt Ceridesi*, Onbirinci İnkıad, 17 Şubat 1920, Devre 4, C.1, İçtima Senesi 1, s.144-145.

¹⁰ Budak, *İdealden Gerçeğe*, s.165-172.

(Mondros Mütarekesi hattı ve ideal Misak-ı Millî sınırları - Harita: Enes DEMİR)

Netice olarak Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkan saha durumu ile bölgenin paylaşım projeleri ve anlaşmalarla şekillendirmeye çalışması, Türkiye-Suriye hududunun belirlenmesine etki etmiştir. Bu durum meselenin tarafı olan Türkler, Fransızlar ve Suriyelilerin kendi çıkarları doğrultusunda hudut taleplerine yol açmıştır. Şüphesiz Suriye sınırının şekillenmesinde Suriyelilerden ziyade onlar adına Fransa karar verici olmuştur. Bu açıdan Türkiye-Suriye hududunun tespitinde yönelik müzakereler ve bu konuda varılan uzlaşmalar üzerinden; tarihi süreç içerisinde iki ülke hududundaki önemli gelişmelerin aydınlatılması önem arz etmektedir.

Bu konudaki literatür incelendiğinde meseleye dair daha çok Türkiye-Suriye ve Türkiye-Fransa ilişkilerinin dönemler halinde ele alındığı, dolayısıyla sınır konusunun alt içerik olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu makale ise iki ülke arasındaki sınır konusu, Türkiye-Suriye sınırında meydana gelen hadise ve değişiklikler ile günümüze kadar olan süreçte sınır hattında beliren risk ve tehditler merkeze alınarak incelenmiştir. Türkiye-Suriye sınırının, konu kapsamına dâhil süreçte bir "problem" olduğu hareketle belirlenen hipotez çerçevesinde ele alınan konunun, Türkiye-Fransa ve Türkiye-Suriye ilişkileri temel alınarak neden-sonuç ilişkisi ve dönemsel koşullar dikkate alınarak interdisipliner bir anlayışla açıklanması amaçlanmaktadır. Böylece sınır hattında hadiselerin hangi koşullarda meydana geldiği ve olayların hangi sonuçları ortaya çıkardığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak çalışmanın, Millî Mücadele sürecinden günümüze kadar olan geniş bir süreçte Türkiye-Suriye sınırda meydana gelen hadiseleri açıklayarak literatüre yeni bir katkı sunması planlanmaktadır.

1. Türkiye-Fransa Arasında Uzlaşma Arayışları

Türkiye-Suriye sınırının tespitine yönelik Türkiye ve Fransa arasındaki anlaşmazlığın yanı sıra Suriyeliler de Fransızlarla aynı sınırları temin etmeye çalışmaktaydı. Ancak Suriyelilerin amacı Fransız manda idaresi olmadan bağımsız Suriye için bu sınırlara ulaşmaktı.¹¹ Bu bakımdan Arap Milliyetçileri, Fransızlara karşı bir yandan Millî Mücadele Hareketi ile uzlaşma zemini aramakta; diğer yandan da Fransa ile temasa devam ederek Suriye sınırlarını mümkün olduğunca Türkiye aleyhine geniş tutmaya çalışmaktaydı.¹²

Türkiye açısından bakıldığında Türkiye-Suriye sınırını belirleme noktasında Mîsâk-ı Millî metni esas alınmaktaydı.¹³ Fakat burada net bir sınır tanımlaması olmaması sınıra ilişkin muhtelif tanımlamaları ortaya çıkartmış; sahadaki duruma göre de konuya ilişkin ifadeler değişiklik göstermiştir. Yine de Mîsâk-ı Millî'deki “*Mütareke hattının dahil ve hâricindeki*” ibaresi, Mustafa Kemal Paşa'nın Ocak 1920'de yaptığı sınır tanımlaması ve Ankara Hükûmeti İcra Vekilleri Heyeti'nin 1920 Temmuz ayındaki toplantısında Türk-Arap hududuna dair genel hatlarıyla açıkladığı sınır tanımlaması göz önüne alındığında bu sınır; Antakya güneyi, Halep çevresi ve Deyr-i Zor güneyi arasındaki hattı kapsamaktaydı.¹⁴ Bu farklılıkların sahada elde edebilecek başarılarla göre kesin olarak tespit edilmesinin düşünülmesinden kaynaklandığı; bu açıdan da geniş bir aralık bırakıldığı değerlendirilmektedir.

Fransız penceresinden ise Sykes-Picot ve Suriye İtilâfnâmesi paylaşım planlarına göre bölge kendilerinde olmalıydı. Ancak bu, Mîsâk-ı Millî sınırları ile büyük ölçüde çelişmekteydi. Bu çelişki, Ankara İtilâfnâmesinden Lozan'a uzanan süreçte, Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi için Türkiye ve Fransa arasında gerçekleştirilen müzakerelerin ana temasını oluşturacaktı. Üstelik Anadolu'nun güneyinde ve Suriye'de Fransızların Millî Mücadele Harekâtı ile karşılaştıkları menfi durum; hem siyasî, askerî ve mâlî açıdan Fransızlar için büyük müşkülatlara sebebiyet vermekte hem de Suriye'deki konumlarını da

¹¹ B. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi ...*, s.367; Macmillian, *Paris 1919*, s.387-399.

¹² Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s.76-92; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, s.445, Budak, *İdealden Gerçeğe*, s.116-121.

¹³ Henüz Mîsâk-ı Millî ilan edilmeden Osmanlı Devleti tarafından Paris Barış Konferansına sunulan “Muhtıra”da Türkiye-Suriye sınırının bu ekseninde olması gerektiğini belirtmişti. Detaylar için bkz. Mustafa Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.71, 2020, s.449; Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, s.455-464.

¹⁴ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 10. bs., C.3, yay.haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s.1186; Budak, *İdealden Gerçeğe*, s.155-159, 167-173.

tehdit etmekteydi.¹⁵ Dolayısıyla Fransa'nın Türklerle anlaşarak esas itibarıyla Suriye ve Akdeniz kıyılarındaki varlığını devam ettirmeyi gündemine aldığı anlaşılmaktadır.

Ankara Hükûmeti ise Batı Cephesi'ndeki Yunan ordusu ile gerçekleşen muharebelere yoğunlaşabilmek için Güney Cephesi'nde barışa ihtiyaç duyduğundan Fransa'yla uzlaşmak niyetindeydi.¹⁶ Fakat Türk ve Fransa Hükûmetleri arasında 1920 yılından başlayan görüşmeler, başta Türkiye-Suriye hududuna yönelik isteklerin farklı olmasından dolayı -Şubat 1921'de Londra'da varılan Bekir Sami-Briand Anlaşma taslağı dâhil- birkaç kere başarısızlıkla neticelenmişti.¹⁷

Buna rağmen iki taraf arasında uzlaşma arayışları devam etmiş; nihayetinde Eylül 1921'de Fransa adına özel temsilci F. Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında başlayan görüşmelerde belirli ilerlemeler kaydedilmişti.¹⁸ Türk tarafının, sınır konusundaki hassasiyetine rağmen F. Bouillon, bu hususta Paris'in tutumunun kesin olduğunu belirtmiş ve daha önce Londra'da Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda taslak olarak kabul edilen sınır hattıyla benzerlik gösteren bir öneri getirmişti. Bu önerisi, TBMM'de ele alınmış ve çeşitli tartışmalara neden olmuştu. Öneriye İskenderun, Antakya ve Halep'in kuzeyi ve doğusu ile Fırat nehrinin doğusundaki demiryolunun güneyinin Türkiye sınırları dışında kalacağı için Mîsâk-ı Millî'ye aykırı olduğu yönünde eleştiriler getirilmişti.¹⁹ İtirazlar üzerine Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, Bouillon'un ve Fransa Hükûmetinin tutumundan bahsederek önerilen sınırın şimdilik değiştirilmesinin zor olduğunu açıklamıştı.²⁰ Bu açıklama, hükûmetin mümkün olan en büyük avantajla bir an evvel Fransızlarla anlaşma arzusunun bir yansıması olarak ifade edilebilir.

Neticede Fransa'nın bu katı tutumu ve sınırın nihai değil geçici olarak belirleneceği varsayımıyla kabul edilmesi görüşü hâkim olmuştu. Bu kapsamda 20 Ekim 1921 tarihinde 13 maddeyi ihtiva eden "Ankara İtilâfnâmesi/Anlaşması"

¹⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s.171, 178-179; Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, s.37-38.

¹⁶ Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, s.88-95, 107-110; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.206.

¹⁷ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.23, Mart 1992, s.286-287; Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, s.131-138; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.299.

¹⁸ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.299.

¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 12 Ekim 1337 (1921), c.13, 91. in'ikat, 2.celse, s.290-296; TBMM Gizli Celse Zabıtları, 15 Ekim 1337 (1921), c.13, 93. in'ikat, 3.celse, s.321-331; TBMM Gizli Celse Zabıtları, 16 Ekim 1337 (1921), c.13, 94. in'ikat, 1. ve 2.celse, s.335-358.

Mebusların Ankara Anlaşmasına ilişkin görüşlerini hülâsa eden bir çalışma için ayrıca bkz. Mustafa Yahya Metintaş, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C.2, S.5, 2019, s.8-14.

²⁰ Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, s.138-145.

veya diğer adlandırmayla “Türk-Fransız Anlaşması” imzalanmış ve anlaşmada sınırla ilgili olan hususlar 3. 7. 8. ve 9. maddelerde belirtilmişti.²¹

Türkiye-Suriye sınırı anlaşmanın 8. maddesinde detaylı bir şekilde tanımlanmıştı. 3. maddede ise Türk ve Fransız kuvvetlerinin 2 ay içerisinde 8. maddede belirlenen sınırın güneyine ve kuzeyine geçmesi kararlaştırılmıştı. Buna göre Fransızlar güneye (bugünkü Suriye sınırına), Türk birlikleri ise belirlenen sınırın kuzeyine (bugünkü Türkiye sınırı) geçeceklerdi. Dolayısıyla Fransız birlikleri 8. madde çerçevesinde Türkiye sınırlarına bırakılan beş ilden yani 7 Aralık 1921’de Kilis’ten, 25 Aralık 1921’de Antep’ten, 3 Ocak 1922’de Mersin’den, 5 Ocak 1922’de Adana’dan ve 7 Ocak 1922’de de Osmaniye’den çekilmişti. Türk ordusu ise 27 Aralık 1921’de Haseke’den, 30 Aralık 1921’de Rakka’dan ve yine Ocak 1922’de diğer bölgelerden çekilmiş; ayrıca bölgedeki Kuvâ-yı Millîye birliklerine verdiği desteği de sonlandırmak durumunda kalmıştı.²²

9. maddeye göre Osmanlı Hanedanı’nın kurucusu ve Süleyman Şah’ın Caber Kalesi’nde bulunan mezarının, çevresiyle birlikte Türk toprağı olarak kalacağı, Türkiye’nin orada asker bulundurup Türk bayrağını çekebileceği kabul edilmişti. 7. maddede ise İskenderun-Antakya (Hatay) bölgesi için özel bir yönetim kurulacağı; bölgede yaşayan Türklerin, öz kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylığın sağlanacağı ve Türkçe’nin resmî bir niteliğe sahip olacağı kabul edilmişti.²³ Böylece Ankara İtilâfnamesi’nin, Mîsâk-ı Millî’nin özünü oluşturan güney sınırlarından dönemi şartları gereği bazı tavizler verilmesi sonucunu ortaya çıkardığı görülmektedir.

Özellikle anlaşma imzalandığında Türk birliklerinin kontrolündeki yerler (Fırat’ın doğusu) haricinde Mondros Mütarekesi’nde konuşlu bulunan sahalara (Hatay bölgesi, büyük bir bölümü Fırat’ın doğusu/demiryolunun güneyi ve Halep kuzeyindeki bazı yerler) Türkiye sınırları dışında kalmış ve Suriye’ye bırakılmıştı. Lakin anlaşma akdedildiğinde işgal altındaki Adana, Osmaniye, Mersin, Kilis ve Antep şehirlerini geri alınmıştı. Ayrıca Sevr projesindeki sınırla kıyaslandığında; Ankara Anlaşması’nın Kilis, Antep, Urfa ve Mardin ile Cizre ve çevresinin Türkiye’ye kalmasını temin ettiği görülmektedir. Zira Sevr’in “Türkiye’nin Sınırları” başlıklı 2. bölümünün 27 maddesinin 2-3 bentlerine göre Türkiye-Suriye sınırı, Karataş’ın 3 kilometre kuzeyinden başlayarak Adana ve Mersin’i Türkiye’ye; İskenderun, Hatay, Kilis, Antep, Urfa, Mardin ve Cizre’yi Suriye’ye bırakılacak şekilde çizilmişti.²⁴

²¹ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.48-49.

²² Demir, *Yeni Belgeler Işığında*, s.286, 302, 371-372.

²³ Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.48-49.

²⁴ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri I, C.1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s.540-541, 551-552.

Fransızlarla anlaşmaya yönelik müzakereleri yürüten dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey muhatabı F. Bouillon'a bu itilafname ile belirlenen hududun, Türkiye için mecburi olarak kabul edildiğini ve güneydeki Türk topraklarının asla unutulmayacak ve bir gün Türkiye'ye katılacak yerler olduğunu belirtmişti. Ayrıca Sovyet Rusya ile yapılan anlaşmadan sonra Batı ile Fransa aracılığıyla bir kapı açmaya ihtiyaç duyulduğundan anlaşmaya razı olmak zorunda kaldıklarını ifade etmişti.²⁵ Yusuf Bey'in bu açıklaması değerlendirildiğinde dönemin reel siyasi politişinin bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı ve verilen kararların da en pragmatik şekilde olduğu düşünülmektedir. Nitekim Anlaşmanın nihai bir barış anlaşması olmayıp geçici olduğu düşüncesi, Batılı bir devlet tarafından tanınma isteğı ve Yunan ordusuna karşı Batı Cephesi'ne asker kaydırma ihtiyacı gibi gereksinimlerden dolayı kabul edildiğı aşikârdır.

Anlaşma, aynı zamanda Fransızlara karşı Millî Mücadele'ye destek veren, fakat bu anlaşmayla sınır dışında kalan ahalide büyük bir üzüntüye neden olurken, Büyük Millet Meclisi'nde de milletvekillerinin tepkisine yol açmıştı. Bilhassa İskenderun ve Hatay'ın Türkiye toprakları dışında kalması bunda etkili olmuştu.²⁶

Sonuç olarak Ankara Anlaşması, dönemin şartları gereğı Türkiye'nin Millî Mücadele'de Fransız işgaline uğrayan ve Fransız işgalinden kurtardığı şehirler arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığı ve Mîsâk-ı Millî'den taviz vererek Türkiye-Suriye sınırını belirlediğı bir anlaşma olarak görülmelidir.

2. Lozan Konferansında Türkiye-Suriye Hududu

2.1. Lozan Öncesi Hudut Değışikliğine İlişkin Görüş ve Talepler

İstiklal Harbi askerî safhasının başarıyla neticelendirmesi üzerine Ankara Hükûmeti ve İtilaf devletleri arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmış; ardından da Türkiye, barış görüşmeleri için Lozan Konferansı'na davet edilmişti. Görüşmeler, 20 Kasım 1922'de başlamış; Fransa, İngiltere ve İtalya'nın riyasetinde üç ana komisyon oluşturulmuştu. Oturumlar, çetin müzakerelerle geçmesi yüzünden 4 Şubat'ta kesintiye uğramıştı.²⁷

Türkiye ve Fransa arasında da iki tarafında öncelikli gördüğü ve çözülmesi gereken meseleler vardı. Bunlar Lozan Konferansı'nın çeşitli oturumlarında iki ülke temsilcilerinin müzakerelerine neden olan Osmanlı borçları, Kapitülâsyonlar ve yabancıların imtiyazı gibi meselelerdi.²⁸

²⁵ Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, s.299.

²⁶ Mustafa Budak, "Ankara İtilâfnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.13, S.38, 1997, s.407-412; Budak, *İdealden Gerçeğe*, s.243-247.

²⁷ İleriş Kemal, *Lozan'ın Değışfresi*, Kripto Yayınları, Ankara, 2018, s.34

²⁸ Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde*, s.170.

Türk heyeti için Lozan'da gündeme getirilmesi planlanan konulardan biri de şüphesiz Ankara İtilâfnâmesi'yle geçici olarak belirlendiği düşünülen Türkiye-Suriye sınırıydı. Lozan Konferansına yönelik hazırlıkların yapıldığı süreçte ve konferans devam ederken TBMM'deki mebuslar bu konu üzerinde önemle durmuştu. Nitekim dönemin İzmit Mebusu Sırrı Bey, Fransa'yla yapılan Ankara İtilâfnâmesi ile Mîsâk-ı Millî'nin gereğinin yapılmadığını; Türklerin ve Kürtlerin çizilen sınırla ayrıldığını, Millî Mücadele'ye katılarak canını feda eden bölge halkının sınır dışında kaldığını; buna son vermek için İsmet Paşa'ya görev düşüğünü belirtmişti. Sırrı Bey, Fransa Başbakanı Poincaré'nin Ankara İtilâfnâmesi'nin geçici hüviyeti haiz olduğunu açıklaması dolayısıyla sınır meselesinin rahatlıkla tartışmaya açılabilceğini ifade etmişti.²⁹

Tunalı Hilmi Bey de (Bolu Mebusu) başta Hatay'dakiler olmak üzere Suriye tarafında kalan Türklerin, Fransız idaresinde büyük sıkıntılar çektiğini ve sınır meselesinin gündeme gelmesi gerektiğini dile getirmişti. Mersin Mebusu Niyazi Bey ise Ankara İtilâfnâmesi'nde belirlenen sınırın çok sayıda Türkün yaşadığını ifade ederek "*Türk Hudud-ı Irkiyyesi*" adını verdiği sınırı; Lazkiye'nin kuzeyinden başlayıp Asi Nehri'nin bir kısmını içine alan ve Cebel-i Seman'ı takip eden, Halep'in kuzeyindeki Ahterin'den geçip Sacur Nehri'ne ulaşan ve oradan Rakka'ya uzanan bir hat olarak tanımlamıştı.³⁰

Çankırı Mebusu Neşet Kazım Bey ise Meclis Başkanlığına verdiği önergede, Ankara İtilâfnâmesinin ilgili maddesine göre Antakya ve havalisinde mahallî bir idarenin kurulması lazım geldiği halde halen bir icraat yapılmadığını vurgulamış; Fransa nezdinde gerekli girişimlerin yapılmasını talep etmişti.³¹ Bu ifadeler değerlendirildiğinde; Meclis'teki Mebusların, belirlenen geçici sınırın uygun olmadığının bilincinde olduğu ve bunu değiştirilmesinin gerekliliğini belirttikleri görülmektedir.

Bölge halkı da Lozan Konferansı'nda Türkiye-Suriye sınırının değişip Türkiye'ye bağlanacaklarına dair ümit içinde olmuş ve beklentilerini TBMM'ye ve Ankara Hükûmetine müteaddit defa gönderdikleri telgraflarla ulaştırmışlardı. Bunlardan biri Halep ve çevresindeki halk adına Halep Müdâfâa-i Hukuk Cemiyeti'nin 20 Ekim 1922 tarihli Ankara'ya, Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği mektuptu. Ankara Anlaşmasının imzalanmasından bir yıl geçtiği halde ve Lozan Konferansı'nın hemen öncesinde gönderilen mektupta; Halep ve çevresinin Türkiye sınırlarında kalması gerektiği ifade edilmişti.³²

²⁹ Budak, *İdealden Gerçeğe*, s.293-295.

³⁰ Budak, *İdealden Gerçeğe*, s. 337-338, 473.

³¹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. bs., Ankara, 2015, s.132-133.

³² *Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (ATASE). İstiklal Harbi Fonu (İSH).1547/118.*

Aynı şekilde “Sancak” bölgesi olarak adlandırılan İskenderun, Antakya, Reyhanlı, Belen’den de TBMM’ye telgraflar gönderilmiş olup Mîsâk-ı Millî’ye dâhil mahallerinin anavatana katılmasının sağlanması istenmişti. Konuya ilişkin Antakya’dan gönderilen mektupta; bölgelerinin anavatana katılmasını beklediklerini; bunun için Ankara’ya temsilci yollayacaklarını dile getirmişlerdi. Antakya Bölgesi Genel Vekili ve TBMM eski Mebusu Türkmenzade Ahmet Ağa ise Lozan görüşmeleri devam ederken Meclis’e gönderdiği telgrafta özetle; bölgenin Türklerden oluştuğunu ve halkın Türkiye’ye bağlanma umuduyla yaşadığını belirterek gerekenin yapılması için yalvardığını belirtmişti.³³

Ayrıca tüm bölge halkı tarafından Aralık 1922’de TBMM’ye gönderilen beyannamede; Ankara İtilafnâmesi’ne göre Türkler için uygulanması gereken özel yönetimin uygulanmadığı ve haklarının verilmediği bildirilmiş, Fransız yönetiminden şikayetçi olunmuştu. Bunlar arasında Türk bayrağı ve Türkçe’nin kullanımının yasaklanmasından Fransızların Türklere yönelik sindirme politikalarından Türklerin tutuklanmasına ve Ermenilerin desteklenmesine kadar son derece menfi ve haksız uygulamalar vardı. Bu açıdan Sancak bölgesinin Mîsâk-ı Millî hudutlarına dâhil olup bölgenin Türklerden oluştuğu ve halkın Türkiye’ye bağlanmayı sabırsızlıkla beklediği vurgulanmıştı.³⁴ Görüldüğü üzere Meclis’deki mebusların yanı sıra esas itibarıyla bölge halkının da gönlü ve tercihi bir an önce Türkiye’ye bağlanmaktan yanaydı.

2.2. Lozan Konferansı’nda Türkiye-Suriye Hududuna İlişkin Gelişmeler

İskenderun, Antakya ve Halep başta olmak üzere sınır dışındaki bölge halkından gelen Türkiye’ye bağlanma taleplerinin yanı sıra Ankara Hükûmeti tarafından da İsmet Paşa’ya Lozan görüşmelerine giderken Türkiye-Suriye hududunun yeniden ele alınmasına ilişkin talimat verilmişti. İlgili talimatta; sınırın Hatay güneyindeki İbn-i Hani burnundan başlayarak Halep kuzeyindeki Harim ve Müslimiye üzerinden geçip Meskene’de Fırat Nehri’ne ulaşması; Fırat’ın doğusunda ise Deyr-i Zor’dan geçerek Musul Vilayeti sınırına ulaşmasının temin edilmesi istenmişti.³⁵ Bu sınırın Mondros Mütarekesi’nde Osmanlı ordusunun konuşlandığı bölgelere göre tanımlandığı görülmektedir.

Lozan Konferansı’nın başlamasıyla Türkiye; muhtelif konularda İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan ile çetin müzakerelere başlamıştı. Fakat bir süre Suriye konusunda herhangi bir müzakere gündeme gelmemişti. Bunun üzerine Başvekil Hüseyin Rauf Bey (Orbay) 23 Aralık 1922’de İsmet Paşa’ya yolladığı yazıda, Suriye sınırının değiştirilmesine yönelik Fransızlarla açık veya gizli

³³ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.133-137

³⁴ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.137-141.

³⁵ Müzehher Yamaç, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, *Belleten*, C.82, S.295, 2018, s.1156.

müzakere olup olmadığını sormuş; ayrıca bölge halkı ve mebuslarının (Sancak) selam ve saygılarını ilettiklerini belirterek kendisinden olumlu haber bekleediklerini vurgulamıştı.³⁶

İsmet Paşa ise Rauf Bey'e 24 Aralık'ta verdiği cevapta, Türkiye-Suriye hududunu gündeme getirmek için fırsat aradığını; ancak konferans başlarken Fransa kamuoyunun Türkiye aleyhinde olması, konferansın hassas ve gergin bir ortamda cereyan etmesi sebebiyle en Fransa'yı karşısına almamak için konuyu gündeme getirmeyi ertelediğini belirtmişti. Gözlemlerine göre İngilizlerin, Suriye hududunun müzakereye açılmasını isteyerek, (bu konuda) Fransa'yı (tahrik ederek) kendi yanlarına çekmeyi arzu ettiklerini, Fransızların ise Ankara İtilafnâmesine yönelik Türkiye'nin tutumunu merak ettiğini vurgulamıştı. Kendi görüşünü de paylaşan İsmet Paşa, Türkiye-Suriye hududuna dair değişiklik isteğini gündeme getirirse karşısındaki müttefik cephenin güçleneceğini, üstelik bunun Musul'u talep ettiğinde bu konuya da olumsuz yansıtacağını; dolayısıyla Fransa'nın tepkisini çekmemek için meseleyi gündeme getirmeyi bir müddet ertelemenin uygun olduğunu ifade etmişti. İsmet Paşa ayrıca; meclisteki mebusların Suriye konusundaki taleplerinin farkında olduğunu, haddizatında bir demiryolunun belirlediği (Türkiye-Suriye sınırı) hududun makul olamayacağını ve bu durumun kendi içinde de ukde olarak kaldığını belirtmiş ve keyfiyetin gerek hükûmet gerek meclis nezdinde izah edilmesini Rauf Bey'den rica etmişti.³⁷

Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdiği cevapta; ifade etmiş olduğu görüşlerin Vekiller Heyeti, Hariciye Encümeni ve bölge mebusları tarafından uygun bulunduğunu ve meseleyi gündeme getirmek için uygun zamanı beklemesine salık verildiğini bildirmişti.³⁸ Bu yazışmalar değerlendirildiğinde Hükûmet ve Meclis'in Türkiye-Suriye sınırının yeniden ele alınması hususunu önemseydiği ve konuyu dikkatle takip ettiği anlaşılmaktadır.

Lozan Konferansında Türkiye-Suriye sınırının ilk gündeme gelmesi ise Türkiye'nin talebi dışında ve aleyhine bir şekilde olmuştu. Bu konu, Amerikan Temsilci Heyetinin 30 Aralık 1922'de Azınlıklar Komisyonuna EK 2 olarak sunulan bildirisinde, "*Ermeniler için ulusal yurt konusunda memorandum*" başlıklı yazıyla "*Ermenistan için Amerikan Derneği*" adına sunulmuştu. Anadolu'dan göç ettirilmiş Ermeniler için Türk topraklarında uygun bir yer verilmesi teklifini gündeme getiren Amerikan Heyetine göre, Türkiye-Fransa arasında belirlenmiş sınırın arasında kalan bölge³⁹ tartışılmalı ve konferans bu sınırı yeniden ele almalıydı. Böylece Ermeniler için Türkiye-Suriye sınırı arasında Milletler

³⁶ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.267.

³⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.274-276.

³⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.300.

³⁹ Arada kalan bölgeyle, Sevr'e göre Türkiye'de olmayıp Ankara İtilafnâmesi'ne göre Türkiye hudutlarına dâhil edilen bölge kastedilmektedir ve burası metinde "Ermeni bölgesi" olarak geçmektedir.

Cemiyetinin gözetimi altında özerk bir bölge kurulması teklif edilmişti. Adı geçen bölgenin Fırat Nehri ve Akdeniz arasında olması, Elbistan ve batıda Sis'e kadar uzanacak bir alanı kapsamaması önerilmişti.

İngiliz temsilcisi Rumbold da Türkiye'den Ermeniler için ulusal yurt oluşturulması talebinde bulunmuş ve Ankara İtilafnâmesiyle belirlenen sınırın eski anlaşmaya göre (Sevr) oldukça güneye alındığını, böylece eski ve yeni sınır arasında kalan geniş bölgenin Ermenilere tahsis edilebileceğini bildirmişti. Üstelik bu bölgenin kime ait olduğunun uluslararası bir antlaşma ile saptanmadığına dikkat çekmişti. Şüphesiz bu teklif, Lozan'a gelirken "*Ermeni Yurdu*" meselesinin Türkiye'nin kırmızı çizgisi olması dolayısıyla Türk Heyeti tarafından kesin bir şekilde reddedilmişti. Konuyla ilgili söz alan Türk Heyeti 2. Murahhası Rıza Nur Bey, Türk heyetinin bu tarz teklifleri dinlemektense oturumdan çekilmesinin uygun olacağını dile getirerek oturumdan ayrılmıştı.⁴⁰ Görüldüğü üzere İtilaf devletleri, Sevr'i geçersiz kılan ve sınır değişikliğini içeren Ankara İtilafnâmesi'nden oldukça rahatsızlardı.

Türkiye-Suriye hududunun, Lozan Konferansı'nın gündemine daha somut bir şekilde gelmesi durumu, 20 Ocak 1923'te Lord Curzon'dan İsmet Paşa'ya gönderilen ve Irak ile Suriye hudutlarının bir sonraki oturumda görüşüleceğine dair bilgi veren mektubuyla olmuştu. Gelişmeyi Ankara'ya bildiren İsmet Paşa, ilgili oturumda Musul'u resmen talep edeceğini fakat Suriye hududunu müzakere etmeye gerek olmadığını Curzon'a yazacağını ifade etmişti.⁴¹ Zira İsmet Paşa, Musul meselesinde İngiltere ile çetin müzakerelere girişileceğini bildiğinden ve İngiltere'nin Fransa'yı yanına çekmek için Suriye sınırının gündeme gelmesi beklentisini de boşa çıkarmak maksadıyla Ankara İtilafnâmesi ile belirlenen sınırın geçerli olduğunu söylemeyi politik bir tutum olarak benimsemişti.⁴²

Neticede "*Ülke ve Askerî Meseleler Komisyonu*", 23 Ocak 1923 tarihinde "*Türkiye'nin Asya'da Güney Sınırı: Musul Sorunu*" başlıklı oturumuyla toplanmıştı. İsmet Paşa ve İngiliz Temsilcisi Lord Curzon arasında Musul vilayetiyle ilgili hararetli tartışmalar yaşanırken Fransız Temsilcisi Bompard'ın Türkiye-Suriye sınırının gündeme gelmesi ihtimaline karşı söz alarak "*meselenin Türkiye'nin Asya'daki güney sınırlarını saptamak olduğundan Türkiye-Suriye hududundan söz etmenin hiçbir temsilcinin aklına gelmeyeceğini*" belirtmişti. İsmet Paşa Bompard'ın bu sözlerine cevap vermemiş,⁴³ yalnızca Musul

⁴⁰ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, Takım I, C.1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018, s.244-245, 277-278.

⁴¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.411-412.

⁴² Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.425.

⁴³ İsmet Paşa, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği telgrafta, Bompard'ın "*Suriye hududunun halledilmiş bir mesele olduğu*" sözüne, Curzon ile yaşadığı hararetli Musul tartışması nedeniyle ses çıkartmadığını ifade etmiştir. Bkz. Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.431.

konusunda İngiliz tezlerine cevap verirken Türkiye'nin, Fransa'nın Suriye'deki manda yönetimini tanıdığını belirtmişti.⁴⁴ Bu açıdan İsmet Paşa'nın Musul konusunda müzakere gücünü yüksek tutmak için Suriye hududuyla ilgili yeni bir tartışma başlığı açmaktan kaçındığı görülmektedir.

Sonuçta çeşitli ve şiddetli tartışmaların yaşandığı Lozan Konferansı, Türk Heyeti ile başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin yaşadığı anlaşmazlıklar sebebiyle 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış ve Türk Heyeti Lozan'dan Ankara'ya dönmüştü.⁴⁵

Bu süreçte Adana'ya giden Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında yer alan Antakya ve İskenderun ahalisinden bir heyet, bölgenin esir olduğunu ve kurtarılmasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Hatay'ın bir Türk yurdu olduğu ve düşman elinde kalamayacağına dair ifadesi bölgenin geri alınacağı şeklinde yorumlanmıştı.⁴⁶

Öte yandan Ankara Hükûmeti ve İtilaf devletleri arasında kurulan temaslardan sonra Lozan Konferansının ikinci safhası 23 Nisan 1923'te başlamıştır.⁴⁷ 24 Nisan 1923 tarihli "Toprak ve Arazi Komisyonu"nu oturumunda da Türkiye-Suriye hududunun Ankara İtilafnâmesinde belirlenen sınır olduğu kabul edilmiştir. Ancak taslak antlaşma maddesi tekliflerinin görüşülmesi sırasında Türk Heyetinin, İsmet Paşa ile General Pelle arasında Ankara İtilâfnâmesi'nin Lozan Protokolüne girmesine ve sınırın statüsüne ilişkin tartışmalar yaşanmıştır. İsmet Paşa'nın İtilâfnâme'nin bütün ekleriyle antlaşmaya eklenmesine dair teklifine Fransa Temsilcisi General Pelle karşı çıkmış ve Ankara İtilafnâmesi'nin Suriye ülkesini temsil eden Fransa ile Türkiye arasında bir komşuluk anlaşması olduğunu ve yerel/mahallî niteliği haiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Fransa'nın, Ankara Anlaşması'nı uyguladığını ve uygulamaya da devam edeceğini fakat bu konunun Fransa ile Türkiye arasında olduğunu ve Lozan Konferansı'ndaki diğer devletleri ilgilendirmeyeceğini vurgulamıştır. Pelle'ye göre anlaşmanın yeniden doğrulanması, anlaşmayı değiştirme sonucuna varabileceğinden Fransa'nın bunu kabul etmesi mümkün değildi.

İsmet Paşa ise cevaben Türk tarafının anlaşmayı değiştirmeye yönelik bir teklif getirmediğini; sadece bu hususun açıklığa kavuşturulmak üzere Lozan Antlaşması metnine de eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Ankara İtilafnâmesi'nin hâlihazırda Türkiye ve Fransa parlamentolarında onaylanıp yürürlüğe sokulmuş bir antlaşma olmadığını; eğer İtilafnâme'nin

⁴⁴ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, Takım I, C.1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018, s.364, 370.

⁴⁵ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, 4. bs., İstanbul, 2017, s.157.

⁴⁶ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.147-150.

⁴⁷ Demirci, *Belgelerle Lozan*, s.195

uygulanmasından memnunsu Fransa'nın neden bunu resmî bir antlaşma metnine dâhil etmekten çekindiğini sormuştu. Bu soruya General Pelle'nin, İtilafnâme maddelerinin Lozan metnine sokulmak istenmesinin Lozan'daki katılımcı devletlerin onayına sunulması anlamına geleceğine dair çekinceler öne sürdüğü görülmektedir. Bunun üzerine İsmet Paşa en azından İtilafnâme'nin 8. maddesinde belirlenen Türkiye-Suriye sınırının Lozan Antlaşması metnine dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

General Pelle'nin cevabı, Musul konusunda Türkiye ve İngiltere nasıl kendi arasındaki görüşmelerle bu sınırı belirlemeye yönelik karar aldıysa ve mezkûr konu nasıl Lozan Antlaşması dışında kalacaksa, Ankara İtilafnâmesi'nin de aynı kapsamda olması gerektiğine ilişkin olmuştur. Ayrıca İtilafnâme'nin Fransız Parlamentosunca onaylanmaması hususuna gelince, anayasal açıdan böyle bir onaylamaya ihtiyaç olmadığını; bunun anlaşmanın geçerliliğini etkilemediğini ve Fransa'nın İtilafnâme yükümlülüklerine, herhangi bir uluslararası antlaşmayla aynı değeri verdiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Tutanaklarda yer alan ifadelerden de anlaşılacağı gibi Fransa'nın siyasi manevralarla Türkiye-Suriye sınırının yeniden müzakere edilmesinden kaçındığı ve genel çerçevede de istediğini elde ettiği takip edilmektedir.

Çünkü Türk heyeti bu konuda da yalnız bırakılmış; İtalya ve İngiliz baş murahhasları da İsmet Paşa'nın önerisine karşı çıkararak Fransa'yı desteklemişlerdi.⁴⁹ İsmet Paşa ise meselenin ertelenmesini isteyerek ilk teklifi konusunda ısrarcı olsa da sonraki günlerde İngiltere ve İtalya'nın görüşleri doğrultusunda gerek İsmet Paşa, yalnızca Ankara İtilafnâmesi'nin 8. maddesinde belirlenen "Türkiye-Suriye hududu" ifadesinin Lozan metnine konulmasına rıza göstermiştir.⁵⁰

İsmet Paşa'nın dile getirdiği bir diğer husus ise "Türkiye-Suriye Sınırı Sınırlandırma Komisyonu" nun göreviyle ilgili olup komisyonun henüz görevini bitirmemiş olduğuna ilişkindir. General Pelle cevaben bu komisyonun, arazi üzerindeki görevini bitirmiş olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Türk Heyetinden Tevfik Bey, komisyonun hala Nusaybin ile Cizre arasında çalışmakta bulunduğunu söylemişse de Fransızlar tarafından yeni bir komisyon kurulmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁵¹

Lozan görüşmeleri devam ederken Ankara Hükûmeti, Antakya ile İskenderun'un durumunun özel olarak dile getirilmesi ve Lozan da diğer devletler tarafından tasdik edilmesine yönelik bir girişim yapılmasını İsmet

⁴⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, Takım II, C.1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018, s.8-9.

⁴⁹ *Lozan Barış Konferansı*, Takım II, C.1, Kitap 1, s.9.

⁵⁰ *Lozan Barış Konferansı*, Takım II, C.1, Kitap 1, s.10.

⁵¹ *Lozan Barış Konferansı*, Takım II, C.1, Kitap 1, s.11.

Paşa'dan talep etmiştir. İsmet Paşa'dan gelen cevapta; Fransa'nın gerek bu konuya gerekse Ankara İtilafnâmesinin tüm ekleriyle Lozan'a girmesine karşı çıktığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Başvekil Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdiği 10 Mayıs 1923 tarihli telgrafta; adı geçen talebin, en azından Fransa tarafından bir mektup veya beyanname ile teyit edilmesinin sağlanmasını istemiştir. Ankara Hükûmetinin yanı sıra Hatay'dan Tayfur Bey (Sökmen) de, Türk Heyeti 2. Murahhası Dr. Rıza Nur Bey'e gönderdiği bir mektupta, istek ve tekliflerinin konferansın gündemine getirilmesini arzu ettiklerini belirtmiştir. Aynı şekilde Mayıs ayı sonlarında Fransızların Suriye'nin kuzeyinde askerî yığınağı arttırdığı başta Türklere olmak üzere bölge halkına baskıcı bir tutum sergilediği, Ermenileri kışkırttığına yönelik İsmet Paşa'ya telgraf göndererek bu hususun Fransa nezdinde gündeme getirilmesini istemiştir.⁵²

Başvekil Rauf Bey ayrıca İsmet Paşa'ya Anadolu Ajansı vasıtasıyla Fransızların Kuzey Suriye'de ve Antakya bölgesinde Türklere yaptığı zulümlerin haber yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁵³ Nitekim Türk ordusu bu dönemde herhangi bir oldubittiye mahal vermemek için tedbir amaçlı Suriye sınırına birlik kaydırmış; bu durum Türkiye ve Fransa arasında mâlî ve iktisâdî konular nedeniyle çetin müzakerelere neden olan Lozan oturumlarını daha da gerginleştirmiştir. Fransa'nın konuya ilişkin notasına Ankara Hükûmeti, rutin bir askerî faaliyet cevabını vermiş, aksine Fransızların Türkiye hududuna yakın Kırıkhan, Çobanbey gibi bölgelerde yığınak yaptığını ve Fransız tayyarelerinin Türkiye hudut hattında çok sayıda uçuş gerçekleştirdiğini belirterek durumu protesto etmiştir.⁵⁴ Ayrıca Rauf Bey İsmet Paşa'ya yolladığı bir başka telgrafta, Fransızların Suriye sınırında yaptığı yığınağa karşı Türkiye'nin tedbir alma hakkı olduğunu, Fransızların bunu engellemeye yönelik söylem ve girişimlerinin, içişlerine müdahale sayılacağını ve kabul edilmez olduğunu vurgulamıştır.

İsmet Paşa ise konuya ilişkin Hükûmete yolladığı mütalaasında, son günlerde Fransa ile olan çetin müzakereler nedeniyle Fransız gazetelerinin Türkiye aleyhine yayınları arttırdıkları ve kamuoyunun bu konuda tahrik edilmesi dolayısıyla Türkiye'nin, Suriye sınırını değiştirmek istediği yönündeki algıyı Fransız kamuoyu nezdinde tekzip etmenin doğru olacağını ve Fransa'nın, Türkiye'nin Suriye sınırına asker sevkıyla ilgili verdiği notaya da bu kapsamda nazik bir cevap verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵ Ayrıca Fransa Temsilcisi Bompard'ın Türk Gazetelerinin İskenderun'daki Fransız zulmünden bahseden haberler neşretmesinden rahatsızlık duyduğunu ve bu neşriyatın

⁵² Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.151-153.

⁵³ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.357.

⁵⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.248, 254, 257, 263-264, 469, 484.

⁵⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.274, 465, 746-477, 484.

engellenmesini kendisinden talep ettiğini belirtmiş; Bompard'a yanıt olarak Ankara İtilafnâmesine göre İskenderun'da uygulanması gereken idarenin tesis edilip edilmediğini sorduğunu ve muhatabından hayır cevabı aldığını bildirmiştir. Başvekil Rauf Bey ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa ise Fransızların sınır hattına yığınak yaptığını bildirerek İsmet Paşa'dan Fransızlar nezdinde girişimde bulunmasını istemişlerdir.⁵⁶ Hükûmetin Suriye konusundaki istekleri ve İsmet Paşa'nın cevapları karşılaştırıldığında; isteklerin diplomasi masasında yeterince karşılanmadığı; İsmet Paşa'nın içinde bulunduğu şartlardan hareketle bu durumu izah etmeye çalıştığı görülmektedir.

Netice itibarıyla Türkiye-Suriye sınırı, Lozan Konferansı görüşmelerinde bahsedilen oturumlarda dışında gündeme gelmeden, mevcut halini koruyacak şekilde ele alınmıştır. Konferansta diğer konularda sürdürülen çetin müzakerelerin sonucunda Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923 tarihli) imzalanmıştır.⁵⁷ Lozan görüşmelerinde Fransa'nın desteğini de almak isteyen Türk Heyeti, yapılan müzakereler sonucunda Ankara İtilâfnâmesi'nde belirlenen sınır maddesinin (8.madde), Lozan Antlaşması'nda aynen yer almasını kabul etmiştir.⁵⁸ Böylece Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 1. bendinde Türkiye-Suriye sınırı, "...*Türk-Fransız Anlaşmasının 8. maddesiyle saptanmış olan sınır*" ifadesiyle yer almış ve Türkiye-Suriye sınırının kalıcı hüviyeti haiz olduğu kesinleşmiştir.⁵⁹

Lozan Antlaşması'nın imzalandığı tarihte, Türk Heyet Başkanı İsmet Paşa ile Fransa Heyeti Başkanı General Pelle arasında karşılıklı mektuplar da teati edilmiştir. Bu kapsamda Pelle tarafından -Türk tarafının talebi üzerine- İsmet Paşa'ya sunulan 24 Temmuz 1923 tarihli mektupta, Lozan Antlaşması'nın Ankara İtilâfnâmesi'ne hâlel getirmediğini ve İtilâfnâmenin tüm ekleriyle yürürlükte olduğunu doğruladığını teyit etmiştir. İsmet Paşa da mektubu ve ekini aldığını Pelle'ye bildirmiştir.⁶⁰

Sonuç olarak Lozan'da Fransa ile sınır meselelerinden ziyade Osmanlı borçları ve Kapitülasyonlar gibi konular hararetle tartışıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Ankara İtilâfnâmesi ile siyasî ve askerî meseleler büyük ölçüde halledildiği için Fransa'nın ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik bir politika benimsediği değerlendirilmektedir.

⁵⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.445.

⁵⁷ Kemal, *Lozan'ın Deşifresi*, s.51-52.

⁵⁸ Budak, *İdealden Gerçeğe*, s.449-452.

⁵⁹ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, Takım II, C.2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018, s.3.

⁶⁰ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, Takım II, C.1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018, s.253-254.

Hâlbuki İngiltere ile olan tartışmalar; daha çok Musul Vilayeti, Boğazlar gibi siyâsî konular ve devlet sınırları konularında yoğunlaşmıştır.⁶¹ Lozan'a giderken İsmet Paşa'ya verilen talimata rağmen Türkiye-Suriye sınırını değiştirmeye matuf bir girişim yapılamadığı görülmektedir. Bu, İsmet Paşa'nın Musul konusunda müzakere yürütürken Fransa'yı yeni bir sınır tartışmasıyla karşısına almak istememesi ve Fransa ile anlaşmazlık yaşanan diğer sorunların da Türkiye lehine halledilmesinin sağlanması amacıyla tercih edilmiştir.

Türkiye-Suriye sınırının Lozan'da herhangi bir değişikliğe uğramadan aynen kabul edilmesi, hatta değiştirilmesine yönelik teklif ve müzakerede dahi bulunulamaması, Lozan Antlaşması'nın TBMM'de görüşüldüğü sırada bazı mebusların eleştirisine sebep olmuştur. Mersin Mebusu Niyazi Bey, Antakya, İskenderun ve çevresinde yaşayan halkın feryadının göz ardı edildiğini ve Türk köylerinin sınır dışında kaldığını; aynı şekilde Fırat'ın batısı ve doğusunda demiryolunun Fransa'da kalması sebebiyle 300 civarında Türk köyünün sınır dışında kaldığını ifade etmiştir.⁶² Bu durum Türkiye sınırları dışında kalan, Millî Mücadele'de Türkiye'nin yanında yer alan ve Türkiye'ye bağlı kalmak istediği dönemin arşiv belgelerinden de açık bir şekilde takip edilebilen bölge halkını müteessir etmiştir.⁶³ Fakat sınıra ilişkin gelişmelerin, Türkiye-Suriye sınır hattına getirilen eleştirileri haklı çıkarırcasına sona ermediği ve -aşağıda da izah edileceği üzere- müteakip süreçte de devam ettiği takip edilmektedir.

3. Lozan Sonrası Süreçte Türkiye-Suriye Sınırı

3.1. Türkiye-Suriye Hudut Hattındaki Gelişmeler ve Hatay'daki Durumu

Türkiye-Suriye sınırı, Lozan'da aynen kabul edilmesine rağmen bu sınırın; bölgenin tarihi, coğrafi, demografik, idari ve ekonomik özellikleri göz önünde bulundurmadan çizilmesi beraberinde birçok problemi de meydana getirmişti. Sınır hattındaki birçok Türk, Kürt ve Arap aşireti, sınır sebebiyle farklı taraflarda kalmıştı.⁶⁴ Haddizatında Antep-Halep Hatay-Adana, Urfa-Rakka; idari, ekonomik, sosyolojik olarak asırlardır aynı hinterlandı paylaşmıştı. Dolayısıyla Lozan sonrası dönemde Türkiye ve Fransa arasında Suriye sınırına ilişkin yapılan görüşmeler ve anlaşmalar, pratikte ortaya çıkan bu sorunlara mevcut şartlar itibarıyla çözüm bulmak için yapılmıştı.

⁶¹ Özellikle Fransa ile tartışma yaşanan konular için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler* Takım II, C.1, Kitap 1, s.27-32, 35-50, 51-63, 116-127.

⁶² Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.155-157.

⁶³ Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmalar Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, Elazığ 2003 s.154; Demir, *Yeni Belgeler Işığında*, s.155-162, 247-251.

⁶⁴ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mirî Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.9, S.18, Yaz 2016, s.8-14.

Bunlardan en önemlisi Türkiye-Suriye sınırını belirlemek üzere kurulmuş olan komisyonun çalışmalarıyla ilgiliydi. Lozan Antlaşması ile kesinleşen Türkiye-Suriye sınırı çizgileri, 1925'te toplanan "Hudut Tespit Komisyonu"nun çalışmaları sonucu iki ülke arasında 30 Mayıs 1926'da "*Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*" imzalanmıştır.⁶⁵

Mezkûr Antlaşmayı güçlendirmek adına 22 Haziran 1929'da bu defa "Türkiye-Suriye Sınırı Hakkında Anlaşma ve Protokol" imzalanmış olup buna göre sınır hattında güvenlik ve asayişin sağlanması, düzensiz göçün önlenmesi, sınırı geçen sürülere uygulanacak ekonomik tedbirler gibi hususlar teyit edilmiştir. Bunların takibi için de sınır komisyonu kurulması ve komisyonun 6 ayda bir defa toplanması kararlaştırılmıştır.⁶⁶ Mezkûr Protokolün akabinde sınır yetkilileri mutad toplantılar yapmışlardır. Ancak ihtilafa konu olan Nusaybin-Cizre arasındaki yol kesimi ve bazı köylerin hangi tarafta kalacağı konusu tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Bu anlaşmazlık, ancak 3 Şubat 1930'da imzalanan "*Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması*" ile çözümlenebilmiştir.⁶⁷

15 madde ve 5 ek protokolden oluşan "*Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması*"nın 1. maddesinde Türkiye-Suriye ve Lübnan arasında, iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürüleceği ve sınırların bozulmayacağı, sınır güvenliği için karşılıklı önlemler alınacağı ve taraflardan biri saldırıya uğrarsa ötekinin tarafsız kalacağı belirtilmişti. 2. maddede ise Ankara İtilafnâmesi'nde belirlenip yeni anlaşmanın 1 sayılı ek protokolüyle kesinleşen sınırın işaretlenmesi için sözleşmenin yürürlüğe konulmasını müteakip 6 ay içinde bir "Karma Komisyon" kurulması kararlaştırılmıştı.⁶⁸ 1 sayılı ek protokole göre Türkiye-Suriye sınırındaki belirsizlikler giderilmiş ve İtilafnâme'ye kıyasla Payas ve Kilis kesiminde Türkiye lehine 7 kilometre değişiklik yapılmıştı. Dolayısıyla üç bölüm halinde hazırlanan 1 sayılı ek protokol ile Türkiye-Suriye sınırı ayrıntılarıyla tanımlamıştı.⁶⁹

Lozan sonrası dönemde bir diğer önemli konu, sınırın Suriye tarafında kalan ve Türkiye idaresi altında yaşamak isteyen bölge halkının durumları olmuştur. Asırlardır Osmanlı vatandaşı iken sınırın Suriye tarafından kalan halkın bir bölümü Türkiye'ye göç etmiş ve Türk Hükûmeti tarafından bu kişiler uygun yerlere iskân edilerek Türk vatandaşlığına alınmıştır.⁷⁰ Suriye'den

⁶⁵ Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde," s.1158.

⁶⁶ Mehmet Sait Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2015, s.59-60.

⁶⁷ Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde," s. 1162-1163.

⁶⁸ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.289-298.

⁶⁹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.298-302.

⁷⁰ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.198.

Türkiye'ye göç edip iskân edilen ve vatandaşlığa alınan birkaç örnek hadiseye bakıldığında;

- Resulayn'dan göç eden ve 25 Mayıs 1922 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Türk Vatandaşlığına alınan Çeçenler,⁷¹

- 1937'de Amude'den göç edip Mardin'e yerleştirilen 1.100 civarında Arap ve Kürt,⁷²

- 1939'da Afrin ve çevresinden Türkiye'ye sığınıp çeşitli bölgelere iskân edilen 3.759 kişiden oluşan Türk, Kürt ve Arap (Bunların 1.206'sı vatandaşlığa alınmıştır.) zikredilebilir.⁷³

Bu dönemde ayrıca Hatay ve İskenderun'dan da Türkiye'ye yönelik göç başlamış; fakat göçün artması üzerine Türkiye, bölgedeki Türk nüfusunun azalacağı gerekçesiyle göçü engelleyici girişimlerde bulunmuştur. Halep Konsoloslugu; bölgenin yakında Türkiye'ye katılacağını, dolayısıyla yurtlarını terk etmemelerine ilişkin propaganda faaliyetleri yürüterek Sancak halkının umudunu canlı tutmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Halep başta olmak üzere çeşitli bölgelerden göçler meydana gelmiştir.⁷⁴ Suriye'de kalan fakat Türk idaresine taraftar olan halkın bir kısmı ise Fransız işgaline karşı verdikleri direniş mücadelesinde Türkiye'den destek beklemiştir. Şüphesiz yaşanan gelişmeler Fransızları oldukça tedirgin etmiştir.⁷⁵

1925 yılında Fransızların sert bir şekilde bastırdıkları Büyük Suriye İsyanı patlak vermiş; Türkiye bu süreçte hem Fransa ile anlaşması hem de Musul meselesiyle ilgilenmesi nedeniyle bölgeyle yakından alakadar olamamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin özellikle Halep çevresi ile El-Cezîre bölgesinde Millî Mücadele döneminde aktif olarak Türkiye lehine savaşı ve mücadele eden aşiretlere ve aşiret reislerine maddi-manevi destek vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁷⁶

Bu dönemde Fransa'nın bilhassa Hatay meselesinde kendi elini güçlendirmek için Türkiye karşıtı politikaları uyguladığı ve desteklediği görülmektedir. Bunlar arasında Fransa'nın; Türkiye sınır hattında garnizon inşa ederek askerî tahkimat yapma girişimleri,⁷⁷ Fransızların desteklediği aşiretlerin Türkiye sınırını ihlal etmeleri,⁷⁸ bilhassa 1935'lerden sonra Suriye'deki Kürt ve

⁷¹ Demir, *Yeni Belgeler Işığında*, s.266-267.

⁷² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/264-777-1; Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.198.

⁷³ BCA. *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30-18-1-2/89-108-5, Dosya Eki: 97-149.

⁷⁴ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.198.

⁷⁵ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/264-782-27; Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.189-195.

⁷⁶ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.191-192, 225; Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız*, s.483.

⁷⁷ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/12-72-29; 30-10-0-0/264-784-19.

⁷⁸ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/113/127-913-20.

Ermenilerin işbirliğinde kurulan Hoybun Cemiyeti'nin Türkiye'ye yönelik saldırı planları,⁷⁹ Fransa'nın Suriye'deki Kürt aşiretlerin Türkiye'deki akrabalarını kışkırtarak isyana teşvik etmesi⁸⁰ gibi eylemler sayılabilir.⁸¹

Türkiye-Suriye sınır hattındaki bir diğer önemli mesele ise Ankara İtilafnâmesi'nin 9. maddesine göre Türkiye toprağı sayılan Süleyman Şah Türbesi'nin durumudur. Bu türbe, Türkiye sınırına yaklaşık 150 km mesafede olmasına rağmen Türkiye, anlaşma kapsamında bölgede bir jandarma birliği bulundurmuş ve düzenli olarak bu bölgedeki askerî görevlilerini değiştirmiştir.⁸²

Sonuç olarak Lozan sonrası süreçte, Türkiye-Suriye sınırında hem Anlaşma'nın uygulanması çerçevesinde hem de sınır hattında oluşan olaylar veya belirsizlikler nedeniyle çok sayıda meselenin ortaya çıktığı görülmektedir.

3.2. Antakya-İskenderun Meselesi ve Hatay'ın Türkiye Sınırlarına Katılması

Türkiye, Lozan sonrası süreçte esas itibarıyla -belli şartlar altında Suriye'ye bırakılan- ve Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerden "Sancak" bölgesi olarak adlandırılan Hatay-İskenderun ve çevresinin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bunun sebebi de Ankara İtilafnâmesi'nin 7. maddesinin bölgede yaşayan Türklere yönelik özel bir yönetim uygulanacağı, onların kültürel, eğitim haklarının Fransa tarafından verileceğine yönelik hükümleri içermesidir. Türkiye bu maddenin uygulanmasını ve Sancak bölgesindeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Fransa'nın Sancak bölgesine özerk bir yönetim uygulamasına rağmen 7. maddenin Türklerle ilgili gerekliliklerine riayet etmemesi, aksine bölgedeki Türklere yönelik baskıcı tutumu, çok sayıda Türkün tutuklanması vb. icraatları nedeniyle Türkiye tarafından Fransa'ya (5 Ekim 1923 tarihli) bir nota verilmiştir. Fransa'nın notaya verdiği cevap ise İskenderun Sancağında Türklerin azınlık olduğu ve hiçbir bölgede Türklerin çoğunlukta olmadığı şeklinde olmuştur.⁸³ Bu cevapla Fransa'nın durumu geçiştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Fransa, ayrıca İskenderun ve Antakya'daki Türk ve Müslüman yoğunluğunu azaltmak için bölgeye Ermenileri yerleştirmeye başlamıştır.⁸⁴ Dolayısıyla 1930'dan sonraki dönemde Türkiye ve Fransa arasındaki ilişkiler genel olarak olumlu seyretse de Fransızların menfi uygulamalarına karşı

⁷⁹ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/115-803-36; 30-10-0-0/115-799-15; 30-10-0-0/109-722-15.

⁸⁰ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/115-801-10.

⁸¹ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/12-72-29.

⁸² Yakup Kaya, Görkem Ozan Özalp, "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Süleyman Şah Türbesinin Konumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015, s.376-377.

⁸³ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.158-159.

⁸⁴ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/108-710-17.

Türkiye'nin Sancak'a yönelik ilgili tutumu, Türkiye-Fransa münasebetlerinde de belirleyici etkiye sahip olmuştur.⁸⁵

Fransızlar ise, Hatay meselesinde kendi politikalarını sürdürebilmek için Türkiye aleyhine olan eylemleri desteklemiştir. Bu konuda bir yandan Suriye'yi teşvik ederken; diğer taraftan da özellikle ayrılıkçı Kürt ve Ermenilerin kurduğu Hoybun Cemiyeti'ne destek vermiştir. Bu açıdan Türkiye-Suriye sınırıyla ilişkilerde Fransa'nın belirleyici rolü olduğu görülmektedir.⁸⁶

Nitekim Fransa, bu süreçte Suriye mandasını üstlendiği için bölgede Halep Devleti, Şam Devleti, Alevi Devleti gibi ayrı ayrı yapılar kurmuş, Sancak bölgesini de iç işlerinde özerk bir yönetim haline getirmişti. Fakat 1 Ocak 1925'te Halep, Şam ve Alevi yapılarını birleştirerek Suriye Devleti'ni kurmuş ve Şam'ı da başkent ilan etmişti. Sancak bölgesi ise özerkliğini korumuş olup Arapça ve Fransızcanın yanında Türkçe'nin resmî dil olduğu kabul edilmişti. Fakat 1926 yılında Sancak'a idari bağımsızlık verilmiş ve doğrudan Şam'la eşit statüde Suriye Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanmıştı. Bu kapsamda ayrı bir anayasa oluşturulmuşsa da haziran ayında bu yapı lağvedilmiş ve bölge yeniden Suriye'ye bağlı özerk yönetim haline getirilmişti.⁸⁷

Sancak bölgesinin geleceğinin belirlenmesine yönelik bir diğer önemli adım ise Fransa-Suriye arasında imzalanan (9 Eylül 1936 tarihli) "*Dostluk ve İttifak Anlaşması*" kapsamında Suriye'deki Fransız mandasının üç yıl içinde sona ereceği ve Suriye'nin Milletler Cemiyetine üye olacağına kararlandırılmasıyla olmuştur. Bu gelişme üzerine Türkiye'ye bağlanma ümidi içindeki Sancak Türkleri harekete geçmiştir. Bir heyet Ankara'ya giderek Başbakan İsmet Paşa ile görüşmüş ve ne şekilde hareket etmeleri gerektiği konusunda görüş alışverişinde bulunmuştur. İsmet Paşa ise İskenderun ve Antakya'nın doğrudan ilhak edilemeyeceğini, fakat Türkiye'nin diplomatik zeminde adım adım ve sabırla bunu sağlayacağını bildirerek kendilerinden verilen talimatlara göre hareket etmelerini istemiştir.⁸⁸ Türkiye'nin ve Sancak halkının harekete geçmesini sebebinin, bağımsızlığını kazandığında Hatay'ın da Suriye'ye dâhil edilmek istenmesi olduğu; dolayısıyla Türkiye'nin durumun bir oldubittiye getirilmesini önlemek üzere harekete geçtiği görülmektedir.

⁸⁵ İsmail Soysal, "Tarihsel Açından Bakıldığında Türkiye ile Fransa'nın Menfaatlerinin Birbirini Tamamlayıcı Niteliği", *Belleten Dergisi*, C.54, S.209, Nisan 1990, s.469-470.

⁸⁶ Pakize Çoban Karabulut, "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, C.5, S.2, s.383.

⁸⁷ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.159-168.

⁸⁸ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.216-220.

Bu süreçte Türkiye-Suriye Hudud Komisyonlarının da mutad olduğu üzere periyodik toplantılar gerçekleştirmiştir.⁸⁹ Öte yandan Türkiye, kısa sürede konunun müzakere edilmesi için Fransa Hükûmetiyle temasa geçmiş ve nihayetinde Ocak 1937'de Paris ve Ankara'da yapılan görüşmelerden sonra "Sancak" konusu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir.⁹⁰ Neticede Milletler Cemiyeti'nin bölgeye gönderdiği Sandler'in hazırladığı rapor ile Türkiye ve Fransa konunun çözüme ilişkin mutabık kalmışlardır. Buna göre Milletler Cemiyeti tarafından Türkiye ve Fransa'nın garantörlüğünde kendi içinde bağımsız dış işlerinde Suriye'ye bağlı olacak Hatay'ın bağımsız bir varlık olarak kurulması kararlaştırılmıştır.⁹¹

"Hatay" olarak isimlendirilmeye başlanan İskenderun ve Antakya için Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Hatay Anayasası, 29 Mayıs 1937'de ilan edilmiştir. Aynı tarihte, Türkiye-Fransa arasında "*Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma*" ile "*Türkiye-Suriye Sınırlarının Güvence Altına Alınmasına İlişkin Anlaşma*" imzalanmış ve iki ülke tarafından Hatay'ın toprak bütünlüğüne dair ortak garantörlük demeci yayınlanmıştır.⁹² Paris'teki toplantıdan sonra Başbakan İnönü, İstanbul'a da uğrayan Suriye Başbakanı Cemil Mürdüm'ü kabul etmiştir.⁹³ Aynı gün Fransa'nın Suriye fevkalâde Komiseri Kont de Martel de Paris'ten İstanbul'a gelerek İnönü ile görüşmüştür. Görüşmeye ilişkin yapılan açıklamada, Hatay Anlaşması'nın ihlal edilmeden uygulanacağı beyan edilmiştir.⁹⁴ Beyanatlardan meselenin askerî seçeneği gündeme getirilmeden diplomatik düzlemde çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte 29 Kasım 1937'de Hatay Anayasası'nın yürürlüğe girmişse de vekil seçimlerinde bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Özellikle Türk nüfusunun eksik gösterilmeye çalışılması ve Fransa'nın tutumu sebebiyle Antakya'da karışıklıklar çıkması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Fransız mandasındaki Suriye Hükûmetinin de Hatay'ın bağımsız bir yapıya

⁸⁹ "Türkiye-Suriye hudut komisyonu nisanda Adana'da toplanacak", *Akşam Gazetesi*, 30 Mart 1936, s.2; "Türkiye-Suriye Hudud Komisyonu", *Akşam Gazetesi*, 10 Haziran 1937, s.2; "Türkiye - Suriye hudut müzakereleri bitti", *Akşam Gazetesi*, 25 Haziran 1937, s.6.

⁹⁰ Bu süreçte Fransız basını da İskenderun ve Hatay'ın Türkiye'ye iade edilmesine yönelik yazılar yazmıştır ki Türkiye lehine olanlar da yer almaktadır. Nitekim Girard Tongas tarafından La Tribaee des Nations Gazetesinde kaleme alınan ve Ulus Gazetesinde tıpkı çevirisi verilen 1 Ocak 1937 tarihli yazıda; yeni Türkiye'nin Batılı ülkelerle iyi ilişkiler tesis ettiğini belirtmiş; Fransa'nın da bu ilişkileri sürdürürebilmek için Anadolu ve Trakya kadar Türk olan bölgeyi Türkiye'ye iade etmesi gerektiğini, zira iki ülke arasında yeni bir "AlsasLoren" meselesinin oluşturulamayacağını ifade etmiştir. Bkz. "Bir Fransız yazıyor", *Ulus Gazetesi*, 1 Ocak 1937, s.4.

⁹¹ Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1991, s.232; Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, s.62-63.

⁹² Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.573-580.

⁹³ "İ. İnönü bugün Suriye Başvekili ile görüşüyor", *Kurun Gazetesi*, 26 Haziran 1937, s.1; "İnönü Heybeliada'da Suriye Başvekil ile görüştü", *Kurun Gazetesi*, 27 Haziran 1937, s.1,9.

⁹⁴ "İnönü ...Suriye fevkalâde komiserini kabul ettiler", *Kurun Gazetesi*, 28 Haziran 1937, s.1, 6.

evrilmesinden dolayı tepki göstermesi, bölgedeki Arapları kışkırtarak olaylara müdahil olması ve Fransızların taahhütlerini yapmaktan kaçınması meseleyi hassas bir seviyeye getirmiştir. Bu kaotik ortamda Türkiye, diplomatik girişimlerini artırmıştır.⁹⁵

Konuya bir çözüm bulabilmek adına Mart 1938'den itibaren Türkiye, Fransa ve Suriye temsilcileri arasında Hatay'ın statüsüne yönelik Türkiye Suriye arasında bir iyi komşuluk Anlaşması için temaslar artmıştır. Bu kapsamda Ankara'da ve Halep'te heyetler arası görüşmeler gerçekleştirilmiştir.⁹⁶

Neticede Fransa ile 3 Temmuz 1938'de Antakya'da bir "*Askerî Anlaşma*" ve 4 Temmuz'da Ankara'da "*Dostluk Anlaşması*" imzalamıştır. Buna göre bölgede emniyet ve asayiş sağlanması için eşit sayıda Türk ve Fransız askerinin Hatay'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye garantör ülke sıfatıyla 5 Temmuz 1938'de 2.500 kişiden oluşan Türk birliğini Albay Şükrü Kanatlı komutasında Hatay'a intikal ettirmiş; böylece 1918 yılı sonlarındaki geri çekilmeden sonra ilk kez Türk birliği bölgeye dâhil olmuştur.⁹⁷

Türk askerinin Sancak'ta konuşlanmasıyla yapılan seçimler neticesinde toplanan Hatay Meclisi "*Hatay Devleti*" ismiyle bağımsızlığını ilan etmiş (2 Eylül 1938) ve Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen'i seçmiştir. Türkiye'nin desteğiyle hareket eden yeni Hatay Devleti'nin Türkiye'ye bağlanma süreci de hızlanmıştır.⁹⁸ Bu kazanımların elde edilmesinde Türkiye'nin benimsediği sabırlı, rasyonel politika ile bu politikasını sahadaki somut ve haklı olgularla desteklemesinin belirleyici olduğu değerlendirilmektedir.

Nihayetinde Türkiye, Hatay'ı kesin bir şekilde ilhak etmek istediğini 1939 yılı şubat ayında Fransa'nın Türkiye Büyükelçisine iletmiştir. Fransa, başta bu teklife karşı çıksa da hassas uluslararası konjonktür nedeniyle Türkiye ile anlaşmasının uygun olacağına karar vermiştir. Zira Almanya ve İtalya'nın yayılmacı/tehditkâr tutumu, Sovyet Rusya'nın Almanya'yla yakınlaşması gibi gelişmeler üzerine Fransa'yı bu politikaya sürüklemiştir. Mevcut uluslararası ortam, şüphesiz Türkiye'nin adım adım Hatay'ı geri alma sürecine katkı sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında bir anlaşma yapılabilmesi için başlayan görüşmelerin olumlu ilerlemesi; muhtemel bir savaşta Türkiye'nin konumundan istifade etmek isteyen Fransa'nın, Türkiye'nin Hatay talebine olumlu yaklaşmasına vesile olmuştur. Neticede

⁹⁵ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013, s.160-167; Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.334-342.

⁹⁶ "Türkiye - Suriye İyi Komşuluk Muahedesi Akdedilecek", *Akşam Gazetesi*, 23 Mart 1938, s.2.

⁹⁷ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.389-390, 540-551; Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde*, s.166-170; Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.342-347; Sahillioğlu, "Antakya", s.232.

⁹⁸ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde*, s.185-187.

Türkiye-Fransa arasında Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına yönelik resmi görüşmelere geçilmiştir.⁹⁹

Türkiye ve Fransa arasında imzalanan¹⁰⁰ 23 Haziran 1939'da imzalanan 11 madde, bir protokol, iki ek, bir tutanak ve iki mektuptan oluşan "*Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Antlaşma*" ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kesinleşmiş olup aynı gün Hatay Millet Meclisi de Türkiye'ye bağlanma kararı almıştır. Bu kapsamda Hatay Devleti Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, tüm yetkilerini Türkiye'nin bölgeye atadığı Hatay Olağanüstü Temsilcisi Cevat Açıkalın'a devretmiş ve kendini feshetmiştir.¹⁰¹ Türkiye, Hatay'ın anavatana katılmasına ilişkin Fransa ile imzalanan Antlaşmayı 4 Temmuz 1939 tarihinde onaylamıştır.¹⁰² Ayrıca Türkiye antlaşma protokolünün 2. maddesine göre Hatay'daki Fransız uyruklarına ait taşınmaz malların haklarının kendisine geçmesi karşılığında Fransa'ya 35 milyon Fransız frengi ödemeyi kabul etmiştir.¹⁰³ Böylece 1923 Lozan Antlaşması ile resmen Türkiye sınırları dışında kalan Hatay'ın yaklaşık 20 yıllık mücadele sonunda Türkiye'ye yeniden katıldığı görülmektedir.

Yeni Antlaşmaya göre Türkiye-Suriye hududunu tespit memurları da hudut taşlarında düzenlemeler yapmış; Hatay-Suriye hudut taşları kaldırılarak Türkiye-Suriye hudut taşları yerleştirilmiştir.¹⁰⁴ Aynı şekilde hükûmet tarafından sınıra ilişkin antlaşmanın uygulama şekillerini belirten ve Türkiye-Suriye sınırındaki münasebetleri düzenleyen hususlar İcra Vekillerince bir talimatname olarak yayımlanmıştır. Bunlar arasında hudut rejimi, hududu geçen sürelerle tatbik edilecek muamele, göçebe halkın kontrolü ile bazı ürünlerin taşınmasına dair ihraç kısıtlamaları ve lisans uygulamaların nasıl olacağı gibi hükümler yer almaktadır.¹⁰⁵ Tüm bu icraat ve tedbirlerle Türkiye'nin, Hatay'ı da ihtiva eden yeni sınır hattında bir an önce gerekli uygulamaları hayata geçirmeye çalıştığı değerlendirilmektedir.

Suriye Hükûmeti ise Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını protesto etmiş ve kendisine bırakılmasını talep etmişse de bu girişimleri bir netice vermemiştir.¹⁰⁶

⁹⁹ İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.2, 1992, s.336, 338-342; Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.379-380, 409-422.

¹⁰⁰ Ankara'da imzalanan ilgili anlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Fransa adına Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli imzalamıştır. Ayrıca iki ülke arasında aynı gün Paris'te "Karşılıklı Yardım Bildirisi" imzalanmış; Hatay Devleti'nin kesin sınırları vd. hususlara bildiride yer verilmiştir. Bkz. Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde", s.1166.

¹⁰¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.582-589; Sahillioğlu, "Antakya", s.232.

¹⁰² Resmî Gazete, Sayı:4249, 4 Temmuz 1939, s.12109-12111.

¹⁰³ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt*, s.584.

İlgili meblağ üç taksitte ödenmiştir. Bkz. BCA. *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)*, 30-18-1-2/91-59-18.

¹⁰⁴ "Suriye'de hudut taşları değiştiriliyor", *Vakit Gazetesi*, 10 Temmuz 1939, s.10.

¹⁰⁵ "Türkiye - Suriye hudut münasebetleri", *Ulus Gazetesi*, 15 Aralık 1939, s.2.

¹⁰⁶ Tekin, *Hatay İşgal Yılları*, s.423; Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, s.78, 104-105.

Aynı şekilde Ermeniler ve Türk karşıtı gruplar yayımladıkları bildirimlerle Türkiye'yi suçlayarak Arapları kışkırtmaya çalışmıştır.¹⁰⁷ Ancak bu girişimlerin beyhude ve sonuçsuz olduğu görülmektedir.

Türkiye, İskenderun ve Hatay'ın vatan topraklarına katılması sürecinde sadece bu bölgeyi ilhak etme gayesi gütmüşse de Halep bölgesi ile Fırat'ın doğusundaki Cezîre bölgesinin de ilhak edileceği iddiaları ortaya atılmış; bölge halkının da bu yönde bir beklentisi olmuştur. Ancak Türkiye bu konuda bir girişimde bulunmadığı gibi mevcut iddiaları da reddetmiştir.¹⁰⁸

Öte yandan yeni Türkiye-Suriye sınırının kesinleştirilmesi için yapılan komisyon çalışmaları da bir süre sonra tamamlanmamış; böylece 30 Mart 1940 tarihinde Türkiye-Fransa arasında Ankara'da, "*Türkiye ve Suriye Arasında İyi Komşuluk ve Dostluk Konvansiyonunu*" imzalanmıştır.¹⁰⁹ Dönemin basınına göre Anlaşma'nın 1939'dakinin yerine geçerli olacağı ve Türkiye-Suriye sınır meselesinin kesin olarak hallini hedeflediği anlaşılmaktadır.¹¹⁰

Sonuç olarak Türkiye;

- 1918'deki fiilen işgal edilen fakat Misâk-ı Millî sınırlarına dâhil olan,
- İstiklal Harbi döneminde Fransız işgaline karşı mücadele yürüttüğü,
- 1921'den itibaren diplomatik temaslara sınırlarına katmaya çalıştığı fakat Ankara Anlaşması ve Lozan Antlaşmaları ile Türkiye sınırları dışında kalan bölgeyi, yaklaşık 20 yıl süren kararlı ve sabırlı diplomatik girişimleri neticesinde sınırlarına dâhil etmiştir. Böylece Antakya, İskenderun, Belen, Kırıkhan, Reyhanlı, Kumlu Arsuz, Defne, Altınözü, Samandağ ve Yayladağı ilçelerinden müteşekkil Hatay Türkiye'ye katılmıştır.

4. Yakın Dönemdeki Gelişmeler Kapsamında Türkiye-Suriye Sınırı

4.1. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Fransa'nın, İngiltere ile birlikte Türkiye'ye yakın bir politika benimsediği görülmektedir. Nitekim Fransa'ya yönelik bir Alman saldırısından evvel, Türkiye ve Suriye arasında 1926'dakinin bir devamı niteliğinde 30 Mart 1940'da yeni bir Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Suriye adına Fransa'nın imza koyduğu bu Anlaşma ile Türkiye ve Suriye arasındaki sınır problemlerinin çözüleceği dile getirilmiştir.¹¹¹ Bu

Suriye'deki partilerin Türkiye'nin Hatay'ı ilhakıyla ilgili tutumları için ayrıca bkz. BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/225-515-22.

¹⁰⁷ BCA. *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30-10-0-0/225-515-25.

¹⁰⁸ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.245-246.

¹⁰⁹ Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde", s.1170-1171.

¹¹⁰ "Türkiye - Suriye hudut anlaşması", *Ulus Gazetesi*, 27 Mart 1940, s.1; "Türk - Suriye hudut itilâfi", *Akşam Gazetesi*, 1 Nisan 1941, s.2.

¹¹¹ Karabulut, "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye", s.384.

Anlaşmanın, savaş iklimine girildiği bir ortamda iki tarafın da birbirinin sınırlarına olan saygısını göstermek ve komşusundan emin olmak için imzalandığı değerlendirilmektedir.

Ancak Fransa, kısa bir süre sonra Nazi Almanya'sı karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak teslim olmuş ve Fransa'da olduğu gibi Suriye'de de Almanya yanlısı bir Fransız idaresi, yani Vichy Hükûmeti göreve gelmişti. Türkiye; savaş boyunca etkin bir tarafsızlık politikası gütmüşse de gerek İngiltere gerekse Almanya, Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak için çeşitli teklifler yapmıştı. Bunlardan biri de Türkiye-Suriye sınırını değiştirmeye yönelik olup 1941 yılında İngiltere, 1942'de ise Almanya, Halep ve çevresini Türkiye'ye vermeyi teklif etmişti. Türkiye ise hiçbir toprak talebi olmadığını belirterek savaş dışı kalma politikasını kararlılıkla sürdürmüştü.¹¹² Bunun yanı sıra Rusya da kendisini desteklemesi karşısında Türkiye'ye 12 ada ile birlikte Suriye'nin kuzeyini teklif etmişse Türkiye bu teklifi de kabul etmemişti.¹¹³ Bu açıdan Türkiye'nin; içinde bulunduğu reel politığı iyi okuyarak savaşa girmemeyi öncelediği, dolayısıyla kendisine önerilen tekliflerin cazibesine kapılarak ülkeyi daha büyük bir tehdit ve risk altına sokmaktan sakındığı ifade edilebilir.

Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni uluslararası ortamın etkisiyle 1946 yılında Suriye'deki Fransız manda idaresi sona ermiş ve Fransız birlikleri bölgeden çekilmiş; yani Suriye bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Fransa'nın denklemden çıkmasıyla Türkiye-Suriye iki ayrı ülke olarak diplomatik münasebetler tesis etme imkânına kavuşmuştur. Bu açıdan sınırlarla ilgili meseleler de artık Fransa'nın dâhili olmadan iki sınırdaş ülke arasındaki görüşmelere konu olmuştur.¹¹⁴

Ancak Suriye'nin bağımsızlık sürecinde benimsediği politika, iki ülke ilişkilerinin beklenen aksine soğuk ve gergin bir vaziyette başlamasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Hatay'ı yeniden topraklarına katması; Suriye'nin ise buna karşı çıkıp Hatay'ın kendisine ait olduğuyula ilgili açıklamaları ve Hatay'ı talep etmesi, iki ülke arasında diplomatik gerginliği artırmıştır. Türkiye; ilk etapta tanımadığı Suriye'yi, Irak'ın araya girmesiyle bağımsız bir devlet olarak resmen tanımaya karar vermiştir.¹¹⁵ Ancak bu süreçte Suriye Hükûmetinin;

- Hatay'a yönelik talepkâr tutumuna devam etmesi,

¹¹² Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.106-107, 148-151, 180.

¹¹³ Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, s.67-69.

¹¹⁴ Erdem Erciyes, *Ortadoğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.43-48.

¹¹⁵ Karabulut, "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye", s.384.

- Suriye’de kalan Türklere, bilhassa Hatay’a yakın olan Bayır-Bucak Türkmenlerine yönelik baskıcı uygulamaları,

- İki ülke arasında ortaya çıkan su sorunu gibi iki meseleler yüzünden yakın ilişkiler tesis edilememiştir.

Bunların yanı sıra Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler, İsrail’in kurulması ve Türkiye’nin bu süreçte İsrail’i desteklemesi, Filistin meselesi, ABD’nin bölgeye yönelik politikaları gibi bölgesel ve uluslararası meseleler de iki ülke arasındaki ilişkilerin güvensiz ve sınırlı seviyede olmasına sebebiyet vermiştir. Bununla beraber Türkiye ve Suriye arasında bu süreçte elçiliklerin açılması, 1947’de iki ülke arasındaki beş sınır kapısına ilave olarak Mardin Derbesiye’de yeni bir kapının daha açılması ve ticaretin geliştirilmesine yönelik görüşme ve mutabakatlar gibi müspet adımlar da atılmıştır.¹¹⁶

Şüphesiz 1945 sonrası süreçte Türkiye-Suriye sınırındaki problemlerin, iki ülke ilişkilerinin gelişmesine manî olduğu ifade edilebilir. Türkiye’nin bu dönemde Suriye sınırıyla ilgili rahatsızlık duyduğu ve tedbir almaya çalıştığı sınıra yönelik problemlerin başında kaçak hayvancılık ve ticari faaliyetler gelmektedir. Suriye’nin konuya ilişkin tedbir almaktan uzak tavrına karşı Türkiye; kendi Bakanlıkları, kurum ve kuruluşları vasıtasıyla kaçakçılığa karşı tedbir alma yoluna gitmiştir. Ayrıca Türklerin Suriye’de ve Suriyelilerin Türkiye’de kalan emlak ve gayrimenkulleri de iki taraf arasında bir problem teşkil etmiş ve uzun süre çözülememiştir.¹¹⁷

Emlak meselesi de sınır sorunları arasında yer almıştır. Bu konunun bilhassa Fransa’nın sürece dâhil olduğu dönemde uzun sürece bilinçli bir şekilde çözümsüzlüğe itildiği görülmektedir. Nitekim sınırların belirlendiği ve güvence altına alındığı antlaşmaların ilgili maddelerinde bu konuda hükümler yer almasına ve uygulanmasına yönelik komisyonlar toplanmasına rağmen Fransa’nın etkisiyle kayda değer bir netice elde edilememiştir. Üstelik Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla arazi ve emval-i metrukeye dair yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin bu konuda olumlu adımlarına rağmen Suriye yönetiminin Türklere ait malları müsadere ettiği, Hristiyan ve Ermenileri yerleştirdiği takip edilmektedir.¹¹⁸

Bu konuları da ihtiva eden sınır problemlerine ilişkin iki tarafın yetkilileri arasında olağan hale gelen sınır komisyon görüşmeleri icra edilmiştir. Bunlardan biri 1949 yılının başlarında Suriye’nin Türkiye’ye sınır kenti Kamışlı’da yapılmıştır. Mardin Valisi ile Suriye adına El-Cezîre Muhafızı arasında yapılan

¹¹⁶ Karabulut, “Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye”, s.385-389; Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, s.80-83, 105-107.

¹¹⁷ Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, s.83-88.

¹¹⁸ Pakize Çoban Karabulut, “1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, 2022, C.16, S.31, s.83-99.

ve dört gün süren toplantıda sınırdaki problemler ele alınmıştır. Görüşmeye ilişkin değerlendirmelerde bulunan Türk Heyeti Başkanı ve Mardin Valisi Hikmet Kümbetioğlu; iki ülke arasında uzun süredir bir hudut Antlaşması olmadığını, buna rağmen Türkiye ve Suriye arasında dostluğu ve iyi komşuluğu esas alan bir çerçevede hudut meselelerinin görüşüldüğünü belirtmiştir. Kümbetioğlu; toplantıda ele alınan iki ülke vatandaşlarının sınırın karşısında kalan arazilerinin tecavüzdten korunması, suçluların suç işledikten sonra diğer ülkeyi kendisine sığınak yapmaması gibi sınıra ilişkin ele alınan konularda iki tarafın temsilcilerinin ortak görüşleri paylaştığını ifade etmiştir.¹¹⁹

Zikredilen meseleler ve kaygıların olduğu bir ortamda 1950'li yıllara gelindiğinde Suriye'nin Hatay konusundaki politikasını sürdürmesi, bastırdığı tüm haritalarda Hatay'ı Suriye'ye dâhil olarak göstermesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Bu kapsamda 20 Ağustos 1954 tarihli Bakanlar Kurulu'nca alınan kararla; Suriye'de basılan ve Antakya ile İskenderun'u Suriye'ye aitmiş gibi gösteren haritaların Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır.¹²⁰ Bununla birlikte hudut hattındaki gelişmeleri görüşmek üzere mutat olduğu üzere Türkiye-Suriye Hudut Komisyonları belli aralıklarla toplanmış ve sınır geçişleri ile sınır güvenliğine dair alınacak tedbirler ve ortak iş birlikleri görüşülmüştür.¹²¹

Öte yandan 1945'ten 1970'e kadar olan süreçte Suriye'nin kendi içinde istikrardan uzak bir siyaset ortamında kaldığı; mütemadiyen askerî darbelerle iktidarın değiştiği takip edilmektedir. Suriye'nin dış politikada da çalkantılı ve kaotik bir ortamda bulunduğu görülmektedir. Suriye'nin Mısır'la 1958'de birleşmesine rağmen kısa sürede bu birleşmeyi feshetmiş, akabinde İsrail ile savaşmış, Lübnan'ı işgal edip Filistin meselesinde Filistinli örgütlere destek vermiş, ABD'ye karşı Sovyet Rusya ile yakın ve güçlü ilişkiler tesis etmiş, Türkiye'ye yönelik ise mesafeli bir tutum sergilemiştir.¹²² Suriye'nin Türkiye karşılığında, başta Hatay konusu gelmekteyse de Suriye'nin bölgesel liderlik çabalarında Türkiye'yi rakip ve engel olarak görmesinin etkili olduğu; bu çerçevede bölgesinde ittifaklar kurup karşıtlıklar üzerinden bir siyaset geliştirdiği görülmektedir.

Nitekim 1950'lerin ortasında iki ülke arasında büyük bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılıp Batı bloğu ve ABD ile yakınlaşması; bu kapsamda Türkiye, Irak, Afganistan ve Pakistan arasında 1955 yılında Bağdat Pakti'nin kurulması, Suriye tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Başbakan Menderes'in Suriye'yi ziyaret ederek Pakta davette

¹¹⁹ "Türkiye Suriye sınır meselesi", *Ulus Gazetesi*, 12 Ocak 1949, s.1, 3.

¹²⁰ Resmî Gazete, Sayı:8819, 4 Ekim 1954, s.10407.

¹²¹ Resmî Gazete, Sayı:13993, 21 Ekim 1971, s.3-14.

¹²² Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.79-81.

bulunmasına rağmen kendisinin sıcak karşılandığı söylenemez. Zira Sovyet Rusya ile yakınlaşan Suriye, Sovyet yönlendirmesiyle de Türkiye'ye yönelik suçlamalarda bulunmuş; Türkiye ise kuzeyden Sovyetler, güneyden Suriye tarafından tehdit oluşturulabileceği gerekçesiyle hem Bulgaristan hem Suriye sınırında askerî tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Sovyetlerin de dâhil olmasıyla gerginleşen ortam, Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğunda krize dönüşmeden yumuşatılmıştır.¹²³ Ancak iki taraf arasında yaşanan gerginlik ve sınırdaki kaçak geçişlerden dolayı Türkiye, Suriye sınırına 1955'ten itibaren mayınlar döşemeye; böylece sınırda güvenlik önlemlerini sağlamaya çalışmıştır.¹²⁴

İki ülke ilişkileri, aralarındaki problemlerin yanı sıra Soğuk Savaş'ın iki aktörü olan ABD ve Rusya'nın bölgeye yönelik politikaları ile de şekillenmiştir.¹²⁵ Nitekim Türkiye'nin NATO ve ABD'den, Suriye'nin Sovyetlerden destek alması; Suriye'nin Sovyetlerle yakınlaşmasından ABD'nin endişe duyması, Türkiye'nin ise güneyden Suriye ve kuzeyden Sovyetler 'den sınırlarına yönelik tehdit algılaması gibi etkenler ilişkileri gergin bir ortama sürüklemiştir. Bunun bir yansıması olarak da Türkiye Eylül 1957'de Suriye sınırına iki piyade tümeni, bir motorize tümenine denk gelen (33.000 kişilik) bir birlik ve bir zırhlı tugay sevk etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin caydırıcı özelliğinin sahadaki bir yansıması olan bu durum ile Suriye ve Sovyetlerin gerginliği tırmandırmayan tutumları ve Suriye'deki iç gelişmeler, "1957 Krizi" olarak ifade edilen bu sürecin, sıcak çatışmaya dönüşmeden sonlanmasını sağlamıştır.¹²⁶

Türkiye-Suriye ilişkilerini, sınır yönünden etkileyen bir diğer önemli başlık da Caber Kalesi'ndeki Süleyman Şah Türbesi'nin Türk toprağı olmasıdır. Türbede görevli Türk askerleri için lojistik-ikmalin sağlanması ve askerlerin belli aralıklarla değiştirilmesi için Türkiye'den türbeye mecburi intikaller yapılmıştır. Türkiye, sınırından kilometrelerce uzakta tek toprağı olması nedeniyle mecburen bu faaliyetler için Suriye topraklarını kullanmıştır. Suriye yönetiminin, bu durumdan daha doğrusu toprakları içinde bir Türk toprağı olmasından hoşnut olduğu söylenemez. Nitekim Suriye Hükûmeti 1973'te, Fırat Nehri üzerinde baraj yapacağı ve bu aşamada zarar görebileceği gerekçesiyle türbenin Türkiye'ye taşınmasını istemiştir. Bu istek, Türkiye tarafından kabul edilmemiş; yapılan görüşmeler neticesinde türbenin Suriye toprakları içerisinde daha kuzeye taşınması kararlaştırılmıştır. Böylece 30 Eylül 1975'te gerçekleşen taşınma işlemiyle türbenin yeni yeri Rakka'nın Ayn El Arap ilçesine bağlı yine Fırat

¹²³ İsmail Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü Arap Baharı ve Hatay Faktörü*, Yade Akademi Yayınları, Ankara 2018, s.42-43; Korkmaz, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, s.130-141.

¹²⁴ Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü*, s.38; Oya Akgönenç, "Mayın Temizleme Konusu Görüldüğünden de Karışık", *Türk Yurdu Dergisi*, Temmuz 2009, S. 263, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2335>, [12 Haziran 2023 tarihinde erişildi]

¹²⁵ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.4, S.8, 2010, s.12-13.

¹²⁶ Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.46-48.

Nehri'nin sol sahilinde yer alan Karakozak bölgesi olmuştur.¹²⁷ Türbe, Türkiye sınırlarına daha yakın bir yere taşınmasına rağmen, türbedeki nöbet değişimi ve diğer lojistik-ikmal ihtiyaçlar için Suriye toprakları üzerinden intikallerin yapılmaya devam edildiği görülmektedir.

4.2. Esadlar Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri ve Sınır Problemleri

1970'de bir askerî darbeyle iktidara gelen Hafız Esad ile birlikte Suriye'de Arap milliyetçiliğini ve Sosyalizmi esas alan Baas İktidarı başlamıştır. Yeni yönetimin ideolojisi ve benimsediği politikalar ise Türkiye-Suriye ilişkilerinin gergin bir seviyede devam etmesine neden olmuştur. Zira Baas ideolojisine sahip bir Nusayri olan Esad; Büyük Suriye hayalini benimsemiş, politikasında başarılı olabilmek adına da Türkiye'nin zayıflatılmasını hedeflemiştir.¹²⁸ Bu çerçevede; Hatay'ın kendi toprağı olduğu iddia eden söylemlerde bulunmanın yanı sıra ayrılıkçı ve etnik grupları desteklemeye, terör örgütlerine destek vermekten Türkiye'ye karşı olan ülkelerle iş birliği yapmaya kadar birçok konuda Türkiye karşıtı politikalar benimsemiştir.¹²⁹ Hafız Esad'ın ilk yıllarındaki politikalarla Suriye'nin Türkiye'ye karşı daha açıktan karşıt politikalar takip ettiği görülmektedir.

Nitekim Hatay konusunda bölgenin Türkiye'ye ilhakını kabul etmediğini deklare eden Esad Rejimi, Türkiye-Suriye sınırının hassasiyet ve müteyakkız vaziyette kalmasına ve iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir.¹³⁰

Esadler döneminde terörün yanı sıra Türkiye-Suriye ilişkilerini ve sınır hattını ilgilendiren meselelerden biri de su sorunu olmuştur. Türkiye'nin Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde kendi egemenlik haklarından kaynaklı tasarruflarda bulunması (barajlar yapması, kalkınma ve sulama projeleri hayata geçirmesi vb.), bu nehirlerden kendi ülkesine de akması nedeniyle istifade eden Suriye'nin tepkisine yol açmıştır. Suriye'nin, aldığı su payının azaldığını iddia etmesiyle bu konuda iki ülke arasında ihtilaf ortaya çıkmış; Suriye Asi Nehri'nden Hatay'a akan suyu kısararak karşı mukabelede bulunmuştur.¹³¹ Bu konuda da Türkiye'nin yapıcı bir politika izlemekle birlikte Suriye'nin talepkâr tutumunun meseleyi sorunlu hale getirdiği anlaşılmaktadır.

Bu durum - yukarıda da ifade edildiği üzere - Suriye'nin Türkiye'yi kendine bir rakip olarak görmesi zihniyetiyle alakalıdır. Yine bu süreçte Suriye

¹²⁷ Asaf Özkan, "Ca'ber Kalesi ve Türk Mezarı", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2007, C.5, S.3, s.206-207; Kaya, "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Dönemine", s.380.

¹²⁸ Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.48-51, 104.

¹²⁹ Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü*, s.41-51.

¹³⁰ Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, s.82; Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü*, s.40.

¹³¹ Konuya ve iki ülke arasındaki su meselesine ilişkin ayrıntılar için bkz. Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.82-98.

Rejiminin Kıbrıs Barış Harekâtı süreci ve sonraki dönemde Yunanistan'a destek verdiği; Kıbrıs konusunda Yunan uçaklarına ülkesindeki hava üslerini kullandığı görülmüştür.¹³²

Yine Hafız Esad dönemindeki Türkiye karşıtı politikalarından biri de 1970'lerde Türkiye'de mezhepsel ayrılıkçı bir hareket oluşturmaya yönelik çalışmalardır. Bu konuda Türkiye'den Suriye'ye kaçak yolla getirilen gençlerin burada yetiştirilerek eylem ve karışıklık çıkartmak üzere Türkiye'ye gönderilmesine yönelik girişimler yapılmıştır. Yine 1970'lerin ikinci yarısı ve 1980'lerin başında Ermeni ASALA terör örgütüne yakın destek vermesidir. Türkiye'nin proaktif istihbarat tedbirleriyle ilk başlıkta başarılı olmayan Suriye, terör örgütüne yönelik desteğini inkâr etmiş; örgütün etkinliğini azalmasıyla bu defa Ermenilerin de desteğiyle Suriye'de kurulan PKK'ya sahip çıkmaya başlamıştır.¹³³ Görüldüğü üzere iki ülke ilişkilerini uzun yıllar gergin bir vaziyette bırakan ve Türkiye-Suriye sınırlarını ilgilendiren bir diğer mesele de Suriye yönetiminin PKK'nın kurulmasına ve gelişmesine aktif destek vermesidir.

Türkiye'nin terörle mücadele ederek enerjisini sarf etmesinden faydalanmak isteyen Rejim, Afrin'de, Ayne'l-Arap'da ve Beka vadisinde terör kampları kurulmasına izin vermiştir. Adı geçen yerlerde terör örgütünce örgüt elemanı yetiştirilmiş, bu teröristlerin çeşitli bölgelerden Türkiye'ye gönderilerek eylem yapmaları planlanmıştır. Suriye'nin bu politikasına Türkiye notalarla karşı çıkmış ve yaptığı girişimlerden sonra 1985 yılında iki ülke arasında "*Sınır Güvenliği Protokolü*" imzalanmıştır. Ancak bu protokolün uygulamada yetersiz kaldığı, terör örgütünün Suriye'deki kamplarda eğitimlerine devam ettiği ve terör örgütü elebaşı Öcalan'ın Suriye'de saklandığı görülmüştür. Nitekim Suriye'nin desteğiyle hareket eden PKK'lı teröristlerin, Türkiye-Suriye sınırındaki sızma ve eylem girişimleri, ikili ilişkileri hassas hale getirirken Eylül-Ekim 1998'de iki ülke arasında kriz baş göstermiştir. Türkiye'nin, Suriye'nin örgüte yönelik desteği ve terörist başına sahip çıkması nedeniyle sınıra asker sevk ettiği, diplomatik olarak da sert notalar verdiği bir süreçten sonra Suriye yönetimi geri adım atmış ve 19-20 Ekim 1998'de imzalanan "*Adana Mutabakatı*" ile bu kriz sona ermiştir. Bu anlaşma ile Suriye; terör örgütüne verdiği desteği kesmeyi, örgüt kamplarını kapatmayı, Öcalan'ı sınır dışı etmeyi ve PKK unsurlarının Suriye'ye girişine izin vermeyi taahhüt etmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye görüşmelerde, terörle mücadele çerçevesinde, sınır hattında bir denetleme görevi kurulmasını talep etmiştir.¹³⁴ Adana Mutabakatı ortaya koymuştur ki Türkiye, uzun yıllar sonra bu konuda hem siyasi olarak kararlı bir duruş göstermiş hem de askerî caydırıcılığını, yani gerektiğinde müdahale

¹³² Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü*, s.41; Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, s.83.

¹³³ Erciyes, *Ortadoğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.99-104.

¹³⁴ Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, s.82-83; Erciyes, *Ortadoğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.100-104.

seçeneğini devreye aldığı almıştır. Böylece Suriye'nin, yıllardır kendi çıkarları ve Türkiye'yi zayıflatma politikası çerçevesinde PKK terör örgütüne verdiği desteği geri çekmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Neticede bu Mutabakatla, uzun yıllardır güvensiz ve gergin bir şekilde devam eden Türkiye-Suriye ilişkilerinde nispeten bir düzelme yaşanmıştır. Temmuz 2000'de de Hafız Esad'ın vefatıyla yerine oğlu Beşşar Esad'ın Suriye Devlet Başkanı olmasından sonra ikili ilişkiler gelişmeye başlamış ve karşılıklı adımların atılmasıyla iş birliği imkânları oluşturulmuştur.¹³⁵ Bu politika, Beşşar'ın babasına göre daha liberal politikalar benimseyip Batı ile de yakınlaşarak ülkeyi kalkınmak istemesi; aynı şekilde komşularıyla ilişkilerini geliştirmek istemesinin de bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Şüphesiz Türkiye'nin, uzun yıllardır olduğu gibi Suriye'ye yönelik düşmanlıktan uzak, iyi komşuluk ilişkilerini isteyen politikası da bu ortamın tesis edilmesinde belirleyici olmuştur.

Hatta öyle ki "Model Komşuluk" olarak geliştirilen süreç, 2009'da "Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi" ile daha üst seviyeye taşınmıştır. Bu periyotta Türkiye, Suriye'nin bölgesinde ve uluslararası meselelerde karşılaştığı sorunların çözümünde Suriye'ye destek olmuş; muhtelif alanlarda ilişkilerini geliştirmeye gayret göstermiştir.¹³⁶

Türkiye-Suriye arasındaki bu yakın ilişkiler, Suriye'de iç savaşın başladığı Mart 2011'den itibaren hızlı bir şekilde kopma noktasına gelmesiyle sonuçlanmıştır.¹³⁷ Zikredilen durum, Türkiye-Suriye sınırında çok yönlü gelişmelerin olduğu ve buna karşı Türkiye'nin etkin politikalar üretmek durumunda kaldığı bir sürece kapı aralamıştır.

4.3. Suriye İç Savaşında Türkiye-Suriye Sınırı

Sahip oldukları etnik ve siyasi başta olmak üzere karakteristik özellikleriyle Ortadoğu ve Afrika coğrafyası, büyük güçlerin de yönlendirmesiyle yakın çağda muhtelif şekillerde ve belirli aralıklarda karışıklıklar içerisinde kalmıştır. Nitekim bunun en son yansıması, Kasım 2010'da Tunus'ta başlayıp kısa sürede birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yayılan gösteri ve isyan eylemleri ve iktidar değişim süreçleri ile olmuştur. Meydana gelen bu hadiseler "*Arap Baharı*" olarak literatürdeki yerini almıştır. Arap Baharı bölgedeki birçok ülkeyi etkilediği gibi Suriye'yi de etkilemiştir.¹³⁸ Haddizatında Suriye'nin 1946'da bağımsız bir devlet olarak kurulduktan sonra dahi defalarca iç karışıklıklar ve darbelere maruz kaldığı göz önüne alındığında,

¹³⁵ Erciyes, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, s.52-53.

¹³⁶ Şahin, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", s.16-18.

¹³⁷ Fatih Bayezit, "Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C.4, 2016, s.85-86.

¹³⁸ Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü*, s.55-63.

bu yeni hadisenin de ülkede geniş çaplı bir etki ortaya çıkaracağını düşünmek pek tabiidir.

Nitekim 15 Mart 2011’de, Baas Partisi/Esad iktidarına karşı Dera’da ve Hama’da başlayıp ülke geneline yayılan gösteriler, Devlet Başkanı Beşşar Esad’ın mezhepsel bir tutum sergilemesiyle kısa sürede bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu kritik gelişmeyle Türkiye-Suriye sınırında da kaotik olaylar yaşanmıştır. Bunlar arasında;

- Rejim ve muhalifler arasındaki çatışmalar nedeniyle Cilvegözü sınır kapısına ve Telabyad-Akçakele hattındaki Türkiye sınırına bombaların düşmesi,

- Yine Türkiye-Suriye sınır bölgelerinden biri olan Reyhanlı’da Rejim tarafından organize edilen canlı bomba eylemi ile vatandaşların hayatını kaybetmesi,

- Rejim saldırıları nedeniyle Suriyelilerin Türkiye sınırlarına yönelik kitlesel göç hareketi ve Türkiye’nin varil bombalarından kaçan Suriyelilere açık kapı politikasını uygulaması,

- Tüm bunlar karşısında Türkiye’nin kendi güvenliği çerçevesinde Rejimle savaşmaya başlayan ılımlı muhaliflere destek vermesi gibi son derece kritik gelişmeler yer almaktadır.

- Öte yandan Rejimin kaybettiği alanlarda PKK’nın Suriye kolu olarak varlık göstermeye başlayan PYD/YPG ile DEAŞ’ın defacto yapılar tesis etmesi; bu şekilde Türkiye’nin sınır güvenliğini tehdit etmesi gibi girişimler de Türkiye’yi tedbirler almaya yöneltmiştir.¹³⁹

Oluşan yeni vaziyette Esad Rejimi, iktidarını koruyabilmek adına Rusya ve İran’dan aldığı büyük destekle muhaliflerin ele geçirdiği bölgelere yönelik kapsamlı bir askerî operasyon başlatmıştır. Bunun üzerine Suriye’den Türkiye’ye yönelik göçler artarak devam etmiş; Suriye halkının bir kısmı Türkiye’ye, bir kısmı da Lübnan ve Ürdün’e sığınmıştır. Savaşın başladığı günden bugüne (2023) 4 milyona yakın mülteciyle en çok Suriyelinin sığındığı ülke olan Türkiye;

- Gerek büyük bir Suriyeli nüfusa ev sahipliği yapması

- Gerekse Suriye’de asayişin kaybolmasından dolayı Türkiye-Suriye sınırında terör örgütlerinin defacto yönetimler ilan etmesi karşısında bölgedeki gelişmelere müdahil olmak durumunda kalmıştır. Zira Suriye’nin iç savaşta bulunması ve merkezi otoriteden yoksun olmasından faydalanan DEAŞ ile PKK’nın Suriye uzantısı PYD/YPG terör örgütleri, görünürde birbiriyle mücadele etse de esasında her ikisi de Türkiye sınırlarının karşısındaki bölgelere

¹³⁹ Cingöz, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü*, s.71-92.

hâkim olarak Türkiye sınırlarına yönelik taciz ve saldırılarda bulunmuşlardır.¹⁴⁰ Üstelik bu terör örgütlerinin bazı ülkelerce desteklenmesinin, Türkiye'yi gerek uluslararası gerekse bölgesel bakımdan kritik ve hassas bir sürece doğru sürüklediği görülmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin harekete geçmesinin tabii olduğu değerlendirilmektedir.

Nihayetinde Türkiye; Suriye'nin kuzeyinde tesis edilmeye çalışılan terör koridorunu engellemek, Suriye sınırından terör örgütleri eliyle vuku bulan saldırılardan topraklarını ve halkını koruyabilmek, ev sahipliği yaptığı 4 milyona yakın Suriyelinin yaşayabileceği güvenli bir bölge tesis etmek amacıyla Suriye'ye yönelik dört büyük ve kapsamlı sınır ötesi harekât icra etmiştir. Türki Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen;

- Fırat Kalkanı Harekâtı (24 Ağustos 2016- Mart 2017) ile El-Bab ve çevresi ile Cerablus hattı;

- Zeytin Dalı Harekâtı (20 Ocak 2018-Nisan 2018) ile Afrin ve çevresi,

- Barış Pınarı Harekâtı (9 Ekim 2019-Kasım 2019) ile Resulayn ve Telabyad hattında kontrol tesis edilmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri ayrıca, Türkiye, Rusya ve İran arasında yapılan Üçlü Garantörlük Antlaşması çerçevesinde Ekim 2017'den itibaren İdlip bölgesinde gözlem noktaları oluşturmuştur. Ancak buradaki birliklerine yönelen Rejim saldırıları karşısında Bahar Kalkanı Harekâtı'nı (27 Şubat 2020-05 Mart 2020) gerçekleştirerek sahadaki kontrolünü sağlamlaştırmıştır.¹⁴¹ Böylece Rejimin İdlip'i ele geçirmesi engellenirken, Türkiye sınırlarına doğru gelişen yeni bir göç dalgasının da önüne geçilmiştir.

Netice itibarıyla Suriye'de başlayan iç savaş, Türkiye-Suriye sınırını hiç olmadığı kadar kritik ve hareketli bir duruma sürüklemiştir. Belirlendiği tarihten itibaren muhtelif zamanlarda ve meselelerle hassas bir ortamda kalan sınır hattı, son gelişmelerle bir kez daha çok yönlü gelişmelere sahne olmuştur. Böylece Türk ordusu, Hatay meselesinden sonra ilk defa Suriye tarafına geçmiştir ki atılan bu adımla sınır güvenliğinin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Sahadaki gelişmeler ve insani durum da bu tedbirleri gerekli kılmıştır.

¹⁴⁰ Murat Yeşiltaş vd., "2016'da güvenlik ve terörle mücadele", SETA, <https://setav.org/assets/uploads/2016/12/guvenlik.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.11.2021); Enes Demir, *Türk Ordusu ve Fırat Kalkanı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul, 2019, s.65-72; "Suriye İç Savaşı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>, (Erişim Tarihi: 24.07.2021).

¹⁴¹ Enes Demir, "Türkiye'nin Suriye Politikası Bağlamında TSK'nın Suriye'deki Sınır Ötesi Harekâtlarının Nedenleri ve Sonuçları", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2, Aralık 2019, s.546-573; Davud Kapucu, "Bahar Kalkanı Harekâtı", *Hatay Araştırmaları V*, Hatay 2020, s.15-57.

Sonuç

Suriye ve çevresi, Birinci Dünya Savaşı sonlarında kadar Osmanlı toprağı olmuş; Eylül-Ekim 1918 itibarıyla ise İtilaf devletleri ordularının işgaline uğramıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı ordusu Hatay güneyi ve Halep kuzeyinden Deyr-i Zor güneyine kadar olan bölgede konuşlanmasını sürdürmesine rağmen mütareke akabinde bu bölgeleri tahliye etmek zorunda kalmıştır. Esasında Sykes-Picot (1916) Anlaşmasıyla İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarına yönelik paylaşım planları Suriye İtilafnâmesiyle (1919) güncellenmiş; buna göre sahada vuku bulan işgallere de San-Remo/Sevr projesiyle (1920) hukuki boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Suriye'de manda idaresinin yanı Anadolu'nun güneyini de kendi payına alan Fransa, bölgeyi işgal ettiğinde Türk Millî Mücadele Hareketiyle karşılaşmış ve uzun bir süre devam eden mücadelelerden sonra müzakere süreci başlamıştır. Gerek o dönem üç cephede mücadele eden Ankara Hükûmetinin sulh yaparak bu cepheyi kapatma ve Batılı bir devlet tarafından tanınma emelinin, gerekse Millî Mücadele karşısında uğradığı askerî, ekonomik ve siyasi kayıplarla Suriye'deki çıkarlarının da tehlikeye girdiği gören Fransa'nın barışa ihtiyaç duymasının iki taraf arasındaki görüşmeleri hızlandırdığı ifade edilmelidir.

Türk-Fransız müzakereleri temel olarak Türkiye-Suriye sınırı üzerinde yoğunlaşmış olup bu konuda iki tarafın ortaya koyduğu önerilerin belirgin farklılıklar içerdiği görülmektedir. Ankara Hükûmeti, Millî Mücadele'nin ana hedef programı olarak kabul ettiği Misâk-ı Millî sınırlarını -genel hatlarıyla Mütareke'de Osmanlı ordusunun kontrolündeki topraklar- Türkiye'nin güney sınırları olarak talep etmekteyken Fransa'nın ise San-Remo/Sevr'de belirtilen sınırı biraz daha güneye çekmeyi teklif ettiği takip edilmektedir.

Neticede Fransa'nın isteğine yakın bir Türkiye-Suriye sınır hattı taslağı ortaya çıkmıştır. Bu durum TBMM'deki mebuslar tarafından sert eleştiriler getirilse de Güney Cephesi'ndeki savaşı sonlandırmak için bir anlaşmaya ihtiyaç duyan Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile uzlaşarak Ankara İtilafnâmesini imzalamayı pragmatik bir manevra olarak gördüğü; bu açıdan sınırın da geçici olarak belirlendiğini göz önüne aldığı değerlendirilmektedir.

İtilafnâmeyle belirlenen sınır incelendiğinde ve bu süreçteki gelişmeler değerlendirildiğinde mezkûr sınırın; coğrafi, idari, demografik ve ekonomik durum ve ilişkiler açısından büyük sıkıntılar içerdiği; bu yönüyle problemler oluşturduğu ve bölge halkının da isteğine aykırı olduğu belirtilebilir. Nitekim belirlenen Türkiye-Suriye sınırının, Hükûmet dâhil TBMM'yi ve bölge halkını memnun etmediği görülmektedir. Bu yüzden Hükûmet, Lozan Konferansı'nda sınırın yeniden ele alınmasına dair İsmet Paşa'ya talimat vermiştir. Konferansta

Türk Heyeti, İtilaf devletleriyle çeşitli konularda çetin müzakereler yapmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden İsmet Paşa'nın Türkiye-Suriye sınırının yeniden tartışmaya açılmasına yönelik somut bir girişimde bulunamadığı takip edilmektedir. Dolayısıyla sınır hattı, Lozan Antlaşması metninde Ankara İtilafnâmesi'ne atıf yapılmasıyla kesinleşmiştir.

Lozan sonrası sürece bakıldığında, sınırın saha-bölge gerçeklerinden uzak belirlenmesinin de etkisiyle Türkiye-Suriye sınırındaki problemlerin devam ettiği takip edilmektedir. Nitekim gerek Suriye'de Fransızlara karşı gerçekleşen isyan hareketi gerekse Sancak bölgesinde Fransızların İtilafnâme'ye aykırı bir şekilde Türk halkına yönelik eylemleri, Türkiye-Suriye sınırındaki hassasiyetin devam etmesine neden olmuştur. Türkiye'nin başta Sancak bölgesinde Türklerin haklarının korunması çerçevesinde bölgeyle ilgilendiği ve bu konuda Fransa ile temas halinde olduğu görülmektedir.

Nitekim 1936'ya gelindiğinde Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verme girişimi üzerine, Türkiye Hatay'ın statüsünü tartışmaya açmış ve bölgedeki Türklerin haklarını korumak maksadıyla diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Hatay'ın bir oldubittiyle Suriye'ye bağlanmasına karşı çıkan Türkiye, Fransa ile görüşerek meseleyi Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Milletler Cemiyetinin önerisiyle bölgeye doğrudan Fransız mandasına bağlı iç işlerinde özerk idari yapı statüsü verilmiş ve Hatay Anayasası hazırlanmıştır. Elde edilen bu kazanımın sırasıyla Hatay Meclisi'nin açılmasına ve Türkiye'nin garantör sıfatıyla Fransa ile birlikte Hatay'a asker konuşlandırılmasına olanak verdiği değerlendirilmektedir.

Neticede Hatay Meclisi, Türkiye'nin desteğinden hareketle Hatay Devleti olarak 1938'de bağımsızlığını ilan etmiş; 1939'da ise Türkiye'ye katıldığını açıklamıştır. Böylece Lozan'da kesinleşen Türkiye-Suriye sınırı, Hatay'daki gelişmeler karşısında Türkiye-Fransa arasında yeniden tespit edilmiş ve Mîsâk-ı Millî'nin eksik kalan parçalarından biri daha tamamlanmıştır.

Türkiye'nin Hatay meselesinde sabırlı, etkin ve rasyonel bir politika takip ederek sonuca ulaştığı tespit edilmiştir. Diğer yandan bu sonuca ulaşılmasında, Fransa'nın II. Dünya Savaşı öncesi oluşan uluslararası gergin ortamında Türkiye'nin taleplerine ılımlı yaklaşmasının, Hatay'ın anavatana katılımının savaşı ve diplomatik güç unsurları kullanılarak adım adım gerçekleşmesine katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

1946'da Fransa'nın Suriye'den çekilmesiyle Türkiye, sınır konusu dâhil tüm konularda Suriye ile muhatap olmuş; bundan sonra iki ülke arasında doğrudan ilişkiler tesis edilmiştir. Lakin Suriye'nin Hatay'ı kendi toprağı görmesi, su sorunu, sınırda yaşanan kaçakçılık gibi problemlerin yanı sıra bölgesel gelişmeler, tarafların ABD ve Rusya'nın başını çektiği karşıt bloklarda

yer alması gibi hususlar iki ülke arasındaki ilişkilerin durağan bir şekilde seyretmesine neden olmuştur. Mevcut politikalar, 1957’de sert notaların verildiği ve Türkiye tarafından sınırda askerî tedbirlerin artırıldığı krize kadar ulaşmıştır. 1960’lı yıllarda da ikili ilişkiler mesafeli bir şekilde devam etmiştir. 1970’te iktidara gelen Hafız Esad liderliğindeki Suriye Baas Rejimi’nin benimsediği sosyalist Arap milliyetçiliği ile bölgesel liderlik ve büyük Suriye hayalinin, Türkiye’ye karşı mesafeli bir Suriye politikasını ortaya çıkardığı değerlendirilmektedir. Üstelik Suriye yönetiminin Hatay’ı kendi toprağı olarak görmekten vazgeçmemesi, Asala terör örgütünü destekleyip sonrasında PKK terör örgütünün kurulması ve genişlemesi aşamasındaki örgüte verdiği aktif desteği ile örgütün Suriye’de artan faaliyetleri gibi meseleler yüzünden Türkiye-Suriye sınırındaki hassasiyet de sıcaklığını korumuştur. Suriye’nin, bu politikasında kendisini güçlenmek için Türkiye ile iş birliği yapmak yerine rakip olarak gördüğü Türkiye’yi zayıflatmaya yönelik bir anlayış içinde olduğu; bunu özellikle 1970’lerden sonra açıktan yaptığı; bu kapsamda terör örgütlerine destek verdiği tespit edilmiştir.

Suriye’nin zikredilen politikasından ötürü uzun süre dostluktan uzak devam eden Türkiye-Suriye ilişkilerinin, 1998 Adana Mutabakatıyla başlayan süreç ve Beşşar Esad’ın 2000 yılında başkanlığa gelmesinden sonra iyi bir düzeyde seyrettiği gözlemlenmektedir.

Ancak bu durum, 2011’de başlayan Suriye iç savaşıyla birlikte ikili ilişkilerin tamamen kopmasıyla sona ermiştir. Türkiye sınırlarının, milyonlarca Suriyelinin göçüne ve terör örgütlerinin saldırıları nedeniyle tehdit ve tehlikelere maruz kaldığı takip edilmektedir. Dolayısıyla Suriye’deki gelişmelerden başta güvenlik olmak üzere ekonomik maliyet ve demografik etkenlerle doğrudan etkilenen Türkiye, uzun süre diplomatik temaslarla çözüm bulmaya çalıştığı Suriye meselesinde, bu defa askerî seçeneği de kullanma yoluna gitmiştir. Böylece kendi inisiyatifiyle 2016-2020 yılları arasında Suriye’nin kuzeyinde dört büyük askerî harekât ederek belli noktalarda kontrol tesis etmiştir. Şüphesiz bu harekâtların; uluslararası hukukun Türkiye’ye tanıdığı sınırlılıklar kapsamında sınır güvenliğini tesis ettiği, terör koridoruna engel olmak ve Suriyeli mültecilere güvenli bölgeler oluşturmak maksadıyla yapıldığı; bu bakımdan da harekâtlarda belirlenen amaçlara ulaşıldığı değerlendirilmektedir.

Öte yandan Türkiye, 2022 yılı sonu itibarıyla Suriyeli mültecilerin Suriye’ye geri dönmesi ve politik çıkarları doğrultusunda Suriye Rejimi ile 2011’den sonra ilk defa Bakanlıklar düzeyinde resmi görüşmelere geçmiştir. Bu bakımdan 1946’dan itibaren Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerek ikili sorunlar gerekse bölgesel gelişmeler bağlamında inişli ve çıkışlı bir seyir izlediği; fakat genel olarak Suriye’nin politik zihniyetinden mütevellit durağan ve zayıf bir seyrinde takip ettiği anlaşılmaktadır.

Bu makalede de Türkiye-Suriye sınırı, iki ülke ilişkilerinin durumu ve Fransa'nın konuya müdahil olduğu süreçler temelinde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Netice itibarıyla Türkiye-Suriye sınırının; tarihsel, coğrafi ve demografik gerçeklerle uyuşmaması sebebiyle uzun vadeli istikrar ortamından mahrum kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. 100 yılı aşkın süreçte meydana gelen hadiseler de bu hipotezi desteklemektedir. Bu gerçekliğe karşı Türkiye'nin, Suriye sınırında ortaya çıkan problem ve gelişmeler karşısında; milli beka çerçevesinde, mevcut gücü ve imkânlarıyla bölgesel/ uluslararası konjonktürü de dikkate alarak politikalar belirleyip uyguladığı görülmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Fonu: 30-18-1-2/91-59-18; 30-18-1-2/89-108-5, Dosya Eki: 97-149.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu: 30-10-0-0/12-72-29; 30-10-0-0/108-710-17; 30-10-0-0/109-722-15; 30-10-0-0/113/127-913-20; 30-10-0-0/115-799-15; 30-10-0-0/115-801-10; 30-10-0-0/115-803-36; 30-10-0-0/225-515-22; 30-10-0-0/225-515-25; 30-10-0-0/264-777-1; 30-10-0-0/264-782-27; 30-10-0-0/264-784-19.

B. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı (ATASE Arşivi)

İstiklal Harbi Fonu (İSH): 1547/118.

2. Süreli Yayınlar

A. Resmî Gazete

Resmî Gazete, Sayı:4249, 4 Temmuz 1939, s.12109-12111

Resmî Gazete, Sayı:13993, 21 Ekim 1971, s.3-14.

Resmî Gazete, Sayı:8819, 4 Ekim 1954, s.10407.

B. Gazeteler

"Bir Fransız yazıyor", *Ulus Gazetesi*, 1 Ocak 1937, s.4.

“İnönü bugün Suriye Başvekili ile görüşüyor”, *Kurun Gazetesi*, 26 Haziran 1937, s.1.

“İnönü Heybeliada’da Suriye Başvekil ile görüştü”, *Kurun Gazetesi*, 27 Haziran 1937, s.1, 9.

“İnönü (...) Suriye fevkalâde komiserini kabul etti”, *Kurun Gazetesi*, 28 Haziran 1937, s.1, 6.

“Suriye’de hudut taşları değiştiriliyor”, *Vakit Gazetesi*, 10 Temmuz 1939, s.10.

“Türkiye-Suriye hudut komisyonu nisanda Adana’da toplanacak”, *Akşam Gazetesi*, 30 Mart 1936, s.2.

“Türkiye-Suriye Hudud Komisyonu”, *Akşam Gazetesi*, 10 Haziran 1937, s.2.

“Türkiye - Suriye hudut müzakereleri bitti”, *Akşam Gazetesi*, 25 Haziran 1937, s.6.

“Türkiye - Suriye iyi komşuluk muahedesi akdedilecek”, *Akşam Gazetesi*, 23 Mart 1938, s.2.

“Türkiye - Suriye hudut münasebetleri”, *Ulus Gazetesi*, 15 Aralık 1939, s.2.

“Türkiye - Suriye hudut anlaşması”, *Ulus Gazetesi*, 27 Mart 1940, s.1.

“Türk - Suriye hudut itilâfi”, *Akşam Gazetesi*, 1 Nisan 1941, s.2.

“Türkiye Suriye sınır meselesi”, *Ulus Gazetesi*, 12 Ocak 1949, s.1, 3.

3. TBMM Tutanakları Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 12 Ekim 1337 (1921), c.13, 91. in'ikat, 2.celse, s.290-296.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 15 Ekim 1337 (1921), c.13, 93. in'ikat, 3.celse, s.321-331.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 16 Ekim 1337 (1921), c.13, 94. in'ikat, 1. ve 2.celse, s.335-358.

4. Hatıralar ve Kaynak/Başvuru Eserleri

Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, 10. bs., C.3, yay.haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Çev: Seha L. Meray, Takım I, C.1-2, Kitap 1-2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi, IV'üncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2009.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 3. bs., Ankara, 1999.

5. Araştırma ve Telif Eserler

ADA, Serhan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013.

AKGÖNENÇ, Oya, "Mayın Temizleme Konusu Görüldüğünden de Karışık", *Türk Yurdu Dergisi*, Temmuz 2009, S. 263, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2335>, [12 Haziran 2023 tarihinde erişildi]

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

BAYEZİT, Fatih, "Dengeleme Davranışı Olarak Fırat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C.4, 2016, s.84-112.

Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev., Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

BUDAK, Mustafa, "Ankara İtilâfnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.13, S.38, 1997, s.397-425.

BUDAK, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2014.

BUDAK, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.71, 2020, s.445-472.

CİNGÖZ, İsmail, *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü Arap Baharı ve Hatay Faktörü*, Yade Akademi Yayınları, Ankara 2018.

DEMİR, Enes, "Türkiye'nin Suriye Politikası Bağlamında TSK'nın Suriye'deki Sınır Ötesi Harekâtlarının Nedenleri ve Sonuçları", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2, Aralık 2019, s.541-580.

DEMİR, Enes, *Türk Ordusu ve Fırat Kalkanı Harekâtı (Gün Gün Vak'alar)*, Flipper Yayınları, İstanbul, 2019.

DEMİR, Enes, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Mîsâk-ı Millî*, Post Yayınları, İstanbul, 2017.

DEMİRCİ, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, 4. bs., İstanbul, 2017.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

ERCIYES, Erdem, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri I, C.1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.

KAPUCU, Davud, "Bahar Kalkanı Harekâtı", *Hatay Araştırmaları V*, Hatay 2020.

KARABULUT, Pakize Çoban, "Tek Parti Döneminde Suriye-Türkiye Dış Politikasında Fransa'nın Rolü", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, C.5, S.2, s.381-394.

KARABULUT, Pakize Çoban, "1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, 2022, C.16, S.31, s.81-102.

KAYA, Yakup; ÖZALP, Görkem Ozan; "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Süleyman Şah Türbesinin Konumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015, s.366-382.

KEMAL, İlteriş, *Lozan'ın Deşifresi*, Kripto Yayınları, Ankara, 2018.

KORKMAZ, Mehmet Sait, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1946-1960)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2015.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C.2, S.5, 2019, s.1-26.

Margaret MacMillian, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, Çev: Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004.

ODABAŞI, Hadiye Yılmaz, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922)", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, 2018, s.173-192.

OLCAY, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Mirî Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.9, S.18, Yaz 2016, s.1-15.

ÖZKAN, Asaf, "Ca'ber Kalesi ve Türk Mezarı", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 2007, C.5, S.3, s.197-209.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1991, s.228-232.

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

SELEK, Sabahattin, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

SOYSAL, İsmail, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.2, 1992, s.315-365.

SOYSAL, İsmail, "Tarihsel Açından Bakıldığında Türkiye ile Fransa'nın Menfaatlerinin Birbirini Tamamlayıcı Niteliği", *Bellekten*, C.54, S.209, Nisan 1990, s.463-476.

"Suriye İç Savaşı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>, (Erişim Tarihi: 24.07.2021)

ŞAHİN, Mehmet, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.4, S.8, 2010, s.9-22.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

TEKİN, Mehmet, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. bs., Ankara, 2015.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

TUTSAK, Sadiye, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Suriye'deki Gelişmelerin Ankara Hükûmeti ve Güney Cephesi Açısından Önemi (1918-1922)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Mîsâk-ı Millî Özel Sayısı, S.93, Ocak-Şubat 2017, s.1025-1060.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, 5. bs., İstanbul, 2017.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

UMAR, Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmalar Merkezi Tarih Şubesi Yayınları, Elazığ 2003.

YAMAÇ, Müzehher, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, C.82, S.295, 2018, s.1153-1174.

YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

YAVUZ, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.23, Mart 1992, s.273-308.

YEŞİLTAŞ, Murat, vd., "2016'da güvenlik ve terörle mücadele", SETA, <https://setav.org/assets/uploads/2016/12/guvenlik.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.11.2021).

SULTAN MUİZZEDDİN MUHAMMED DÖNEMİNDE GURLU/GAKHAR MÜNASEBETLERİ

Erkan KORKMAZ*

İsa ERYILMAZ**

Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.47088/utad.1329481>

Özet

Afganistan'ın dağlık kesimlerinde Gur denilen bölgede yaşayan Gurlular ile Kuzey Hindistan'ın Pencap eyaletinin dağlık kesimlerinde yaşayan Gakhar kabilesi, birbirinden çok farklı olsalar ve farklı kökenden gelseler de benzer yanları da bulunan milletlerdir. Yaşadıkları coğrafyaya ve genlerinden gelen niteliklere binaen savaşçı ve mücadelecilerdeki bu iki halk, dönemin süper güçleri Gazneliler ve Selçukluların zayıflaması neticesinde Gur devletinin güçlenmesi ve Hindistan'a doğru genişlemesiyle tarihte bir dönem karşı karşıya gelmişlerdir. Bu iki millet arasındaki en çetin mücadeleler Gurlu Sultanı Muizzeddin Muhammed döneminde gerçekleşmiştir. Bu temas ve mücadele, etkisi günümüze kadar süren neticeler doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gur, Gakhar, Muizzeddin Muhammed, Tarain, Lahor.

GHURI/GAKHAR RELATIONS DURING THE REIGN OF SULTAN MUIZZUDDIN MOHAMMED

Abstract

The Guris living in the region called Gur in the mountainous parts of Afghanistan and the Gakhar tribe living in the mountainous parts of the Punjab state of North India are nations that have similar aspects even though they are very different from each other and come from different origins. These two nations, who are warlike and belligerent, due to the geography they live in and the qualities inherited from their genes, for a period in history, came face to face with the strengthening of the Gur state and its expansion towards India, as a result of the weakening of the superpowers of the period, Ghaznavids and Seljuks. The most difficult struggles between these two nations took place during the reign of Muizzuddin Mohammed, the Sultan of Gur. This contact and struggle has produced results whose effects continue to the present day.

Keywords: Guris, Gakhar, Muizzuddin Mohammed, Taraori, Lahore.

Giriş

Batıda Herat, doğuda Kabil ve Kandahar, kuzeyde ise Garcistan denilen yüksek sıradağlarla çevrili bölgeye Gur denilmektedir. Samaniler ve Gaznelilerin ardından devlet kurarak bölgeye egemen olan hanedan ve halk da hüküm

* MA, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta:braverkan@gmail.com, ORCID: 0009-0004-3691-8056

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: isaeryilmaz@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5938-6003

sürdüğü coğrafyaya binaen Gurlular olarak adlandırılmıştır.¹ Gurluların menşei ise net olarak bilinmemekte olup Farsi, Arap, Kalaç veya Afgan kökenli olduklarına dair rivayetler mevcuttur. Tarih-i Firişte'yi neşreden Briggs, söz konusu eserde herhangi bir ibare olmamasına rağmen Gur ifadesinin yanına Afgan kelimesini eklemek suretiyle Gurluları Afgan olarak nitelendirdi ise de Tabakat-ı Nasiri'yi neşreden Raverty, hiçbir ana kaynakta Afgan ibaresinin geçmediğini belirtmiş ve bu husustaki yanılsamayı ortaya çıkarmıştır.²

İran topraklarına hükmeden ve Gurluların atası kabul edilen Zahhak'ın Arap asıllı olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Gurluların Araplarda olduğu gibi sürekli kendi içlerinde çatışmaları, onların Arap neslinden geldiğini iddia edenler tarafından delil olarak gösterilmiştir.³ Bunun dışında yaşadıkları coğrafyanın İran'a yakın olması, Pers kökenli olduklarını ya da Perslerle karışmış olmaları ihtimalini düşündürmektedir.⁴ Aynı zamanda Gur bölgesi civarlarına Kalaç göçlerinin de yaşanması ve kaynaklarda zikredilen bazı eski Gur emir isimlerinin, Türkçe ile benzerliği nedeniyle Kalaçlarla akraba oldukları veya onlarla karışmış olduklarını iddia eden araştırmacılar da mevcuttur.⁵

Efsaneye ve mitolojik rivayetlere göre ise Gurluların soyu Nuh peygamberin oğlu Sam'a kadar şecerelendirilmektedir.⁶ Bu soydan gelen Zahhak⁷ adındaki bir hükümdar, İran topraklarında zalim biri olarak tanınırken Gazne ve Zabulistan taraflarında ise çok popülerdi.⁸ Aynı zamanda mitolojiye göre bir Asur tanrısı olan ve 1000 yıl hüküm süren Zahhak, onun yerini alacak olan Feridun tarafından öldürülerek tahttan indirildi. Bunun üzerine Zahhak'ın

¹ E. Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, 2011, s. 39; S. Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, C. 8, Ankara 2002, s. 1199.

² Bkz. Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri, A General History of Mohammadan Dynasties of Asia I*, (nşr., H. G. Raverty), Calcutta 1864, s. 442.

³ I. H. Siddiqui, "Gurlular", *İ.A.*, C. 14, İstanbul 1996, s. 207.

⁴ W. Haig, *The Cambridge History of India: Turks and Afghans III*, Uni. Press, London 1928, s. 38.

⁵ Bengal'i fetheden Gazi Melik'in kaynaklarda Gur ve Germsir'deki Kalaçlardan olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Halife Harun Reşid'i ziyaret eden Gur emiri Benci'nin babasının adı Naharan, onun babasının adı Vermiş, onun babasının adı da Vermişan olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Vermiş adı, farklı hareke ile Vurmuş ya da Varmış olarak kabul edilse bile Türkçe olduğu açıktır. Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi I*, T. T. K. Yay., Ankara 1987, s. 249-250.

⁶ M. A. Ahmed, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, Lahore 1949, s. 72.

⁷ Zahhak'ın soyu Nuh a.s. 'a dayandırılmakta olup incelendiğinde aynı soyda bir değil birkaç tane Zahhak adında şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Zahhak'la mücadele eden ve onu mağlup eden Feridun'un, Nuh a.s. veya İbrahim a.s. zamanında yaşamış olan Zülkarneyn olduğunu ileri süren kaynaklar, buna mukabil Zahhak'ı da Nemrut veya zamanında bütün dünyaya hâkim olmuş zalim bir hükümdar olarak nitelendirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayan, s. 40-41.

⁸ K. A. Nizami, "Foundation of The Delhi Sultanat", *A Comprehensive History of India V*, (nşr., M. Habib-K. A. Nizami), New Delhi 1970, s. 145.

çocukları Gur dağına sığınarak bölgeye yerleştiler ve burada kök saldılar. Bunların neslinden ise Şansab adında bir emir çıktı ve Şansab, Hz. Ali zamanında Müslümanlığı benimsedi. Onun neslinden olan Emir Benci'nin ise Halife Harun Reşid zamanında yaşadığı ve Gurlu kabileleri arasında yaşanan bir ihtilaf nedeniyle Halifeyi ziyaret ederek Gur emirliğini Halife Harun Reşid'e tasdik ettirdiği ifade edilmektedir. Muizzeddin Muhammed de Şansab ve Emir Benci neslinden gelmekte olup bu soy, "Şansabani" olarak adlandırılmaktadır.⁹

Gurluların Müslüman olmadan önce hangi dine mensup oldukları kesin olarak bilinmemekte olup yakın coğrafyada Budizmin egemen olması, Gur bölgesinde de bu dinin hâkim olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim İslamiyetten sonra da Gurluların tamamının Müslüman olmadığı veya zamanla itikadlarının Budizmden etkilendiği anlaşılmaktadır. Özellikle İslam ile Budizm arasında köprü niteliğindeki Kerrami¹⁰ mezhebinin Gur bölgesinde kök saldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Gazneli Mesud'un Gur seferi sırasında Gurluların bir kısmını puta tapar bulması da bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹¹

Gakharlar ise Kuzey Hindistan'da Pencap Alpleri de denilen dağlık bölgelerde yaşayan, genelde ziraatle uğraşan savaşçı bir kavimdir. Gakharların menşei ve Pencab'a nereden geldikleri bugün de bilinmemekte olup aynı bölgede yaşayan Racputlardan ırk olarak farklı kökenden geldikleri ve Jat'larla akraba oldukları düşünülmektedir. Gakharlar kendi inanışlarına göre İsfahan'dan göç ettiklerini ve Pers kökeninden olduklarını iddia etseler de bugün bu düşünce gerçeklikle bağdaştırılmadığından kabul görmemektedir. Bazı araştırmacılar Gakharların Kuşan soyundan geldiklerini savunurlar. Bu iddia Kuşanların dağıldığı coğrafyaya bakıldığında nispeten daha uygun düşmektedir.¹²

⁹ J. Briggs, *History of The Rise of The Mohemadan Power in India I* (Translated from The Original Persian of Mahomed Kasım Ferishta), London 1829, s. 90.

¹⁰ Sicistan'da zulüm gören yerli halktan Muhammed bin Karam adlı birinin dini propagandasıyla yayılan bu sapkın mezhep, Allah'ın makamına Buda'yı yerleştirip ona cismani bir beden isnat ediyor ve müridleri de bu bedene tapıyordu. Zamanla Nişabur, Garcistan ve Bamyan'da yayılan bu mezhep, Alaeddin Cihansuz zamanında Gur bölgesinde etkinliğini kaybetti. Bkz. Nizami, s. 149 vd. Başlangıçta Sultan Gıyaseddin ve Şihabuddin Muhammed kardeşler de Kerrami mezhebine tabii idiler. Daha sonra Sultan Gıyaseddin Şafii mezhebine, Şihabuddin Muhammed de Hanefi mezhebine girdi. Bu farkın, hükmettikleri coğrafyadaki halkın çoğunluğunun mezhebini kabul etmelerinden ileri geldiği düşünülmektedir. Ayrıca iki kardeş arasındaki mezhep farkı aralarında herhangi bir fikir ayrılığına sebebiyet vermemiştir. Bu hususta bkz. Sıddıqui, "Gurlular", s. 210.

¹¹ Nizami, s. 148-149.

¹² Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 453; A. S. Bazmee Ansari, "Gekher", *İ.A.*, C. 13, İstanbul 1996, s. 551.

Gakharlar, bölgede İslamın yayılmasından önce Sevalik Tepeleri eteklerinde yaşayan barbar bir kavimdi. Hiçbir dine ve ahlaki değere sahip değillerdi ve Müslümanlara da büyük zulümleri dokunmuştu. Kız çocuklarını öldürme geleneğine sahiptiler. Bir kız çocuğu doğduğunda babası onu satar ya da öldürürdü. Bu nedenle Gakharlarda erkek nüfusu kadın nüfusundan daha fazlaydı.¹³

Gakharlarla Müslüman Türklerin ilk karşılaşmasının Sebüktegin dönemine rastladığı düşünülmektedir. 988 yılında Sebüktegin yönetimindeki Gazne ordusuna karşı, bu sırada Pencap hâkimi olan Jaipal'ın tertiplelediği Hindu koalisyona Gakhar kabilesinin de katıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁴ 1008-1009 yıllarında Gazneli Mahmud'a karşı bu sefer Anandpal liderliğindeki Racput ordusuna katılan Gakharlar, 30.000 askeriyle Gazneli ordusuna karşı taarruza geçerek Gaznelileri güç bir duruma düşürmüş, buna mukabil Sultan Mahmud savaşı kazanmayı başarmıştı.¹⁵

1. Şihabuddin Muhammed Öncesi Dönemde Gurlular

Gur, dağlık bir bölge olmasına rağmen verimli meyve bahçeleriyle ünlüydü. Aynı zamanda bölgedeki dağlarda bol miktarda demir madeni mevcuttu. Bu durum, Gur halkının demiri işlemede uzmanlaşmasına yol açtı ve silah, silah teçhizatı, zırh vb. ürünler ihraç etmelerini sağladı. Ayrıca bölge halkı at yetiştiriciliğinde de uzmandı. Bölgenin müstahkem ve korunaklı yapısı, ele geçirilmesini imkânsız kıldığından dışardan gelebilecek kültürel etkilere karşı da kapalı kalmasına neden olmuştur.¹⁶ Çevre ile olan ticari ilişkiler ise köle ticareti vasıtası ile kurulmaktaydı. Bölge halkının sık sık kervanlara baskın düzenlemesi ve ele geçirdiklerini Herat ve Sistan'ın köle pazarlarında satışa çıkarması, sık karşılaşılan bir durum idi.¹⁷

¹³ S. M. Latif, *History of The Panjab from The Remotest Antiquity to The Present Time*, Calcutta 1891, s. 94. Kız çocuklarının doğduktan hemen sonra öldürülmesi neticesinde erkek nüfusu kadın nüfusunu geçtiği için Gakharlarda kadınlar birden fazla erkekle evlenebiliyorlardı. Kadın, kocalarından biri tarafından ziyaret edildiğinde kapıya bir işaret bırakıyordu. Bu işaret kaldırılana kadar diğer eş kadını ziyaret edemiyordu. Bkz. Briggs, s. 104.

¹⁴ J. M. Wikeley, *Punjabi Musalmans*, Calcutta 1915, s. 15.

¹⁵ Latif, s. 82; Bayur, s. 147. Bu savaşta günün sıcağına ve Sultan Mahmud'un ihtiyatlılığına rağmen başları, ayakları çıplak ve ilginç şekilde silahlanmış, sayıları 30.000 civarında olan Gakhar savaşçıları, öfkeyle her iki kanattaki hendekleri aşip göz açıp kapayıncaya kadar 3000-5000 arasındaki süvariye atları ile birlikte katletti. Bkz. H. Beveridge, *A Comprehensive History of India I*, London 1862, s. 56.

¹⁶ Buna misal olarak; bölgeye 1020 senesinde sefer düzenleyen Gazneli Mahmud, tercümanları vasıtası ile Gurlularla anlaşamayınca yerel tercümanlar kullanmak zorunda kaldı. Bkz. Nizami, s. 143-144.

¹⁷ Nizami, s. 143-144.

Gur bölgesinin dağlık coğrafyası tek merkezden idare edilmesine imkân vermediğinden bölge uzun bir müddet derebeylik şeklinde hüküm süren emirler tarafından idare edilmiştir. Bu emirlerden İzzeddin Hüseyin, 11. Yüzyılda ilk kez bütün Gur bölgesini idaresi altına aldı. İzzeddin Hüseyin döneminde Gurluların, Selçuklu ve Gazneli devletleriyle ilişki kurduğu ve komşu devletlerin üstünlüğünü kabul eden bir politika yürüttüğu görülmektedir.¹⁸

Gur bölgesine Samani devletinin Gazne Emiri olan Sebüktegin döneminde seferler düzenlendiği bilinmektedir. Devamında ise Gazneli Mahmud'un Hindistan seferine çıktığı sırada Gurluların, Gazneli kervanlarına saldırıp halka zulmetmesi nedeniyle Sultan Mahmud, bölgeye cezalandırma seferine çıktı ve Gurluları mağlup etti. Gazneli Mahmud, Gurlulara üstünlüğünü kabul ettirdi ise de tamamen itaat altına alınmaları oğlu Mesud döneminde gerçekleşmiştir. Gerçek manada Gur bölgesine hâkim olan ilk hükümdar Gazneli Mesud olmuştur.¹⁹

Zamanla Selçukluların Gazneli devletine galip gelmesiyle Gurlular da Selçuklu üstünlüğünü kabul etmek durumunda kaldı. İzzeddin Hüseyin döneminde Gurlular, Selçuklulara zırh, miğfer gibi savaş aletleri göndererek tabiiyetlerini bildirdiler.²⁰ İzzeddin Hüseyin'in ölümünden sonra ise Gur devleti yedi oğlu arasında pay edildi. Bunlardan Kutbeddin Muhammed, daha sonra devletin başkenti olacak Firuzkuh kalesini inşa ettirdi ve idaresini eline aldı. Daha sonra kardeşler arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Kutbeddin Muhammed, Gazne'ye Sultan Behram Şah'ın yanına iltica etti. Burada kendisine saygın bir konum edinen Kutbeddin Muhammed, bir süre sonra kendisini kıskanan Behram Şah'ın bir veziri tarafından iftiraya uğradı ve Behram Şah'ın vakaya dair herhangi bir tahkikat yaptırmadan verdiği talimat üzerine 1146 yılında öldürüldü. Bu durumun Gur'da duyulması ile de iki hanedan arasında kan davası girmiş oldu.²¹

Gurlu liderlerinden ilk olarak Seyfeddin Suri kardeşinin intikamını almak için Gazne'ye yürüdü. Seyfeddin Suri'nin Gazne'ye girmesi üzerine mağlup olarak Lahor'a çekilen Behram Şah, daha sonra kış şartlarının ağırlaşmasıyla Gur ile iletişimi kesilen Seyfeddin Suri üzerine ani bir baskın gerçekleştirdi ve tekrar Gazne'yi ele geçirdi. Mağlup olan Seyfeddin Suri, aşığılanarak öldürüldü.²² Bunun üzerine Seyfeddin Suri'nin Gazne'de yerine vekil bıraktığı kardeşi

¹⁸ Sıddıqui, "Gurlular", s. 210.

¹⁹ V. Öntürk, "Gurlular Tarihinin Kaynakları", *Hindistan'da Kurulan Türk-İslam Devletlerinin Tarihi Kaynakları*, (nşr., C. Oruç), İstanbul 2022, s. 85-86; E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1989, s. 45.

²⁰ Öntürk, "Gurlular Tarihinin Kaynakları", s. 87.

²¹ Öntürk, "Gurlular Tarihinin Kaynakları", s. 87.

²² Ahmed, s. 73; Merçil, s. 90.

Bahaeddin Sam Gazne'ye sefere çıktı. Bahaeddin Sam'ın da yolda hastalıktan vefat etmesi üzerine kardeşi Alaeddin Hüseyin, Gurlu devletinin başına geçti. Önceki Gurlu liderleri gibi Gazne'ye sefere çıkan Alaeddin Hüseyin, Behram Şah'ı mağlup etti ve ardından Gazne'yi yedi gün boyunca yağma ve talan ettirdi. Gazne şehrinde yaşanan katliam üzerine bu Gurlu Sultanı, "Alaeddin Cihansuz" olarak anılmaya başlandı.²³ Kendisine "Sultan'ul Muazzam" unvanını veren Alaeddin Cihansuz, Selçuklu hâkimiyetinde bulunan Horasan topraklarına saldırma cüretini gösterince iki devlet arasında savaş kaçınılmaz oldu. 1152 yılında Herat civarlarında yaşanan savaşı, Sultan Sencer kazandı. Alaeddin Cihansuz'un ordusundaki 6000 kadar Oğuz, Kalaç ve diğer Türk boylarından askerlerin savaş başlayınca Selçuklu tarafına geçmesi de savaşın neticesini etkilemiştir. Savaş sonunda Alaeddin Cihansuz da Selçuklularca ele geçirilen esirler arasındaydı. Yaklaşık sekiz ay esaret altında kalan Alaeddin Cihansuz, daha sonra affedildi ve ülkesine dönmesine müsaade edildi.²⁴

Selçuklu devletinin Oğuz darbeleriyle dağılmasından sonra Gazneli devleti de eski gücünü kaybetmişti ve Kuzey Hindistan topraklarında varlığını sürdürmekteydi. Bu durum, rakipsiz kalan Gurlu devletinin bağımsızlığını kazanmasına ve bölgesinde gittikçe güçlenmesine yol açtı. Alaeddin Cihansuz'un ölümünden sonra yerine oğlu Seyfeddin Muhammed geçti. Alaeddin Cihansuz döneminde hapsedilen Bahaeddin ve Muhammed Sam kardeşler bu dönemde serbest bırakıldı. Bu dönem Bahaeddin Sam Firuzkuh'ta, Muhammed Sam ise Bamyan'da bulunmaktaydı. Seyfeddin Muhammed'in Oğuzlar üzerine düzenlediği sefer sırasında öldürülmesi nedeniyle bu iki kardeş, Gur devletinin idaresini ellerine aldılar. Bahaeddin Sam, 1162 yılında "Gıyaseddin" unvanını aldı ve Gurlu tahtına oturdu. Kardeşi Muhammed'i de yanına alan Sultan Gıyaseddin ve Muizzeddin Muhammed idaresinde Gurlu devleti en güçlü dönemini yaşayacaktır.²⁵

1.1. Gurluların Fetih Hareketleri

1162-1163 yıllarında Gurlu ordusunun Merv civarlarında Oğuzlara mağlup olması üzerine Gazne ve Kabil, Oğuzlar'ın eline geçmişti. Sultan Gıyaseddin, kardeşi Muizzeddin'i ilk olarak Tekinabad Valisi olarak atadı. Daha sonra da onu Gazne'nin fethi için görevlendirdi. Muizzeddin Muhammed 1173 yılında Gazne'yi ele geçirdi ve Sultan Gıyaseddin tarafından buranın idaresi kendisine bırakıldı. 1175 yılında da Herat fethedildi böylece Gurlular, Horasan

²³ I. H. Siddiqui, "Alaeddin Cihansuz", *İ.A.*, C. 7, İstanbul 1993, s. 544.

²⁴ Bayur, s. 253; Öntürk, "Gurlular Tarihinin Kaynakları", s. 88-89.

²⁵ Ahmed, s. 74; Merçil, s. 91; Öntürk, "Gurlular Tarihinin Kaynakları" s. 89. Bahaeddin Sam Gur tahtına çıkınca Gıyaseddin unvanını aldı ve kardeşi Şihabuddin Muhammed de Muizzeddin Muhammed olarak anılmaya başlandı. Bkz. H. M. Elliot- J. Dowson, *The History of India As Told By Its Own Historians: The Muhammadan Period II*, London 1869, s. 484.

hâkimiyeti için Harezmşahlara rakip oldular. Bundan sonra yönünü Hindistan topraklarına çeviren Muizzeddin Muhammed, Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra Karmatilerin kontrolüne girmiş olan Multan'a yürüdü. Multan'ı Karmatilerden alan Muizzeddin, kısa bir süre sonra da Uç şehrini ele geçirdi.²⁶

Muizzeddin Muhammed daha önce Gazneli Mahmud'un yaptığı gibi Gücerat'ı fethederek Güney Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmayı amaçladı. Nehravala üzerine yürüyen Gurlu ordusu, Ebu dağı geçtikten sonra bitkin düştü. Buranın Raisi, içinde fillerin de bulunduğu güçlü bir orduya sahipti. Yorgun düşen ve iase sıkıntısı yaşan Gurlu ordusu ile Hinduların ilk karşılaşmasını Hindular, ezici bir üstünlükle kazandı. Muizzeddin, geriye kalan askerleriyle Gücerat'tan güçlkle geri çekilebildi.²⁷ Bu yenilgiden ders çıkaran Muizzeddin, Hindistan'ın fethi için stratejisini değiştirdi ve 1179-1180 yıllarında Gaznelilerin elinde bulunan Peşaver'e yürüdü. Bu sırada Gazne devletinin hükümdarı Hüsrev Melik, güçsüz bir durumdaydı ve Pencab'ın dağlık kesimlerinde yaşayan Gakhar oymağıyla ittifak halinde idi.²⁸

1.2. Gazneli-Gakhar İttifakı ve Gazneliler Devletinin Yıkılışı

1179-1180 yıllarında Muizzeddin Muhammed, Peşaver'i ele geçirdi. Birkaç yıl içinde de Gazneli devletinin başkenti Lahor'a ilerleyince Hüsrev Melik barış istedi ve barışı sağlamak için oğlu Melikşah ile birlikte bir fili Muizzeddin'e hediye olarak gönderdi. Bunun üzerine Sind'de yuvalanmış olan Karmatilerin üzerine yönelen Muizzeddin Muhammed, deniz kıyısındaki Dival şehrini ele geçirdi ve buradan yüklü miktarda ganimet elde etti.²⁹

Gazneli devletinin son hükümdarı Hüsrev Melik, bölgesinde bir denge unsuru olarak Gakharlarla ittifak kurmuştu. Gakharlar da bu ittifak sayesinde bağlı buldukları Cammu Racasına artık vergi ödemiyorlardı. Kaynaklarda zikredildiğine göre Cammu Racası Chakr Div, Muizzeddin Muhammed'e kardeşini elçi olarak yolladı ve Lahor'a ilerlemesini, stratejik konumdaki Sialkot'u ele geçirerek Gakharları baskı altına almasını teklif etti. Bu teklif üzerine Muizzeddin Muhammed 1184 yılında Lahor'a girdi. Hüsrev Melik Gurlu ordusuna mukavemet gösteremedi ve kalesine kapandı. Gaznelilerin direnmesi ve kaleyi savunması üzerine Muizzeddin Muhammed, kaleyi kolayca ele

²⁶ M. Tanrıverdi, "Delhi Türk Sultanlığı Dönemi'nde Multan", (Basılmamış Doktora Tezi), Tokat 2019, s. 10. Uç kalesini kolayca fethedemeyeceğini anlayan Sultan Muizzeddin, racanın hanımına gizlice mektup gönderdi ve racayı teslim etmesi halinde kendisi ile evleneceğini bildirdi. Kadın, Sultan Muizzeddin'e artık yaşlandığını, evlilik çağında bir kızı bulunduğunu, kızı ile evlenmesi halinde kaleyi teslim edeceği haberini gönderdi. Sultan'ın bu teklifi kabul etmesi üzerine kadın, racayı zehirleyerek öldürdü ve kaleyi teslim etti. Bkz. Haig, s. 38.

²⁷ Haig, s. 39; Nizami, s. 157; Briggs, s. 95.

²⁸ Bayur, s. 258; Beveridge, s. 69.

²⁹ Ahmed, s. 76-77; Beveridge, s. 69; Haig, s. 39.

geçiremeyeceğini anlayınca şehri yakıp yıktı. Gazne'ye dönüşünden evvel de Sialkot'a asker yollayarak burayı hâkimiyeti altına aldı.³⁰ Gurlular, Sialkot kalesini tahkim ederek üs haline getirdiler. Gurluların Lahor'a bu denli yakın olmasını saltanatı için tehdit gören Hüsrev Melik, Muizzeddin Muhammed'in Gazne'ye dönüşünden sonra ittifak halinde olduğu Gakharlarla birlikte Sialkot'u muhasara etti. Direnen Gurlu garnizonuna dış geçiremeyen Hüsrev Melik ve Gakhar ordusu geri çekilmek durumunda kaldı.³¹

1186 yılında Muizzeddin Muhammed, yeniden Lahor önlerine geldi. İki taraf arasındaki müzakerelerden sonra Hüsrev Melik artık Gurlulara mukavemet edemeyeceğini anladığından şehri Muizzeddin Muhammed'e teslim etmeye razı oldu. Hüsrev Melik tutuklanarak Garcistan'da bir kaleye hapsedildi. Bir süre sonra da öldürüldü 1192.³²

Lahor'un Gurlularca fethedilmesiyle Gazneli devleti tarihe karışırken Gurlu devleti Dival'den Sialkot'a, Peşaverden Lahor'a kadar olan toprakların hâkimiyetini eline geçirdi. Böylece Racputlarla yapılan Tarain savaşları öncesinde Muizzeddin Muhammed, Pencap ve Sind'deki hâkimiyetini pekiştirmiş oldu.³³

2. Muizzeddin Muhammed'in Hindistan'daki Fetih Hareketleri

2.1. Taberhinde'nin Fethi

Lahor'a, Multan Valisi Ali Kirmaniyi atayan Muizzeddin Muhammed'in bir sonraki hedefi Müslüman tarihçilerin Taberhinde dedikleri Bhatiya kalesiydi. Taberhinde, Lahor'un güneyinde stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Ayrıca Ecmir ve Dehli hâkimi olan Rai Pithora'nın ülkesinin sınırları içerisindeydi. Taberhinde'ye yürüyen ve burayı kolaylıkla zapt eden Muizzeddin Muhammed, Gazne'ye dönmek üzere harekete geçtiği sırada Rai Pithora'nın ordusu ile yaklaştığı haberini aldı. Bunun üzerine Racput ordusunu karşılamak için Tarain'e ilerledi. Rai Pithora Gurluların niyetini anlamış, egemenliğinin tehlikede olduğunu hissetmişti. Bu nedenle çevresindeki racaların da desteğiyle büyük bir ordu tertipledi ve Muizzeddin Muhammed'in ele geçirdiği Taberhinde'ye doğru harekete geçti. İki ordu Sarsavati nehri kıyısında karşılaştı.³⁴

³⁰ Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 453-454; Haig, s. 39.

³¹ Sialkot muhasarası sırasında Cammu Racasının Muizzeddin'in garnizonuna yardım ettiği hakkında bkz. Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 454; I. A. Khan, *Historical Dictionary of Medieval India*, London 2008, s. 90.

³² Beveridge, s. 69.

³³ Nizami, s. 158.

³⁴ Haig, s. 40; Nizami, s. 159; Briggs, s. 96.

2.2. Tarain Savaşları

I. Tarain Savaşı

Racput koalisyonundan oluşan ordu, 200.000 atlı ve 3000 filden müteşekkildi. Tarain'de karşılaşan iki ordu arasında çarpışmalar devam ederken Gurlu ordusunun sağ ve sol kanadındaki Gurlu ve Kalaç askerleri yenilerek geri çekildiler. Bunun üzerine danışmanları Muizzeddin Muhammed'e durumun güçlüğü nedeniyle Lahor'a dönülmesini salık verdiler. Geri çekilmeyi reddeden Muizzeddin ve beraberindeki sadık askerleri, Racput ordusunun merkezine taarruz etti. Bu sırada Racput ordusuna epey zayıat verildi ise de bir süre sonra Muizzeddin Muhammed bir ok ile yaralandı. Onu savaş alanından bir Kalaç askeri kurtarıp çıkardı.³⁵ Böylece Gurlu ordusu mağlup olarak Lahor'a çekildi. Taberhinde kalesi ise Ziyaeddin Tulak idaresinde Racput ordusuna karşı 13 ay direndi. Yardım gelmemesi üzerine Ziyaeddin Tulak, kaleyi teslim etmek durumunda kaldı.³⁶

II. Tarain Savaşı

Muizzeddin Muhammed, I. Tarain savaşında firar eden Horasan emirlerini şiddetli bir şekilde cezalandırdı ve bir yıllık bir hazırlıktan sonra Gazne'den yola çıktı.³⁷ Önce Taberhinde'yi geri alan ve sonra da Rai Pithora'ya bir elçi gönderen Muizzeddin, ondan Müslüman olmasını talep etti. Rai'nin bu talebe sert bir cevap verdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Bunun üzerine Muizzeddin Muhammed, 1192 yılında bir yıl önce mağlup olduğu yere ulaştı ve çadırını kurdu. Gurlu ordusunda Türk komutanlar Aybeg, Kabaca ve Yıldız da bulunmaktaydı. Gurlu-Türk ordusunun mevcudunun 120.000'i bulunduğu rivayet

³⁵ İlk saldırıda ordusunun sağ ve sol kanatlarını kaybeden Muizzeddin Muhammed'e, kendi güvenliğini sağlaması yönünde tavsiyede bulunan haberciyi Sultan öfkeyle yere serdi ve adamlarıyla Racput ordusunun merkezinde bulunan Rai Pithora'nın üzerine taarruz etti. Racanın erkek kardeşi ile karşılaşan ve onu yaralayan Sultan, fil üzerinden atılan bir ok ya da mızrağın sol kolunu delip geçmesiyle ağır şekilde yaralandı. Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 460; S. Lane-Poole, *Medieval India under Mohammedan Rule (712-1764)*, London 1903, s. 51.

³⁶ Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 464; S. Chandra, *History of Medieval India (800-1700)*, Hyderabad 2007, s. 84.

³⁷ A. B. Pandey, *Early Medieval India*, Allahabad 1960, s. 43. Muizzeddin Muhammed Gazne'ye dönünce Gurlu, Kalaç ve Horasan emirlerinin boyunlarına arpa dolu çuvalar geçirdi ve şehirde dolaştırdı. Yemeleri yönünde verilen komuta uymayanlar başları kesilerek öldürüldüler. Geniş malumat için bkz. Nizami, s. 161. Gözden düşen emirlerden hapse atılan ve yeniden onurlarını kazanmak isteyenler, II. Tarain savaşı öncesinde affedildiler ve bunların hepsi orduya katıldığından kendilerine rütbe verilerek itibarları iade edildi. Bkz. Briggs, s. 98.

edilmektedir. Racput koalisyonundan oluşan Hindu ordusu ise 300.000 asker civarındaydı, 150 Racput prensi ve binlerce filden oluşmaktaydı.³⁸

Rai Pithora, Muizzeddin Muhammed'e bir elçi vasıtasıyla kibirli bir mektup gönderdi ve geri çekilmesi halinde gitmesine izin vereceğini bildirdi. Muizzeddin Muhammed de Rai Pithora'yı şaşırtmak amacıyla politik bir cevap verdi ve cevabını Sultan Gıyaseddin'le görüştüktan sonra iletebileceğini söyledi. Gurluların geri ekileceği söylentisinin yayılması üzerine Hinduların geceyi şenlik içinde geçirdikleri rivayet edilmektedir.³⁹ Gece boyu savaşa hazırlanan Muizzeddin Muhammed ise ertesi sabah atlı okçularına ansızın saldırı emrini verdi. Racputlar, ansızın gerçekleşen bu taarruz sonrası afallasa da bir şekilde silahlarını alarak mevzilenebildiler. Muizzeddin Muhammed ordusunu 10.000'er kişilik gruplara ayırmıştı. Bu gruplar sırasıyla Racput ordusuna taarruz ediyor, ardından da geri çekiliyorlardı. Bu şekilde Racputlar epey yıpratıldı. Sonunda Sarsavati nehrini geçerek 12.000 kişilik atlı ordusunun başında hücum kalkan Muizzeddin Muhammed, Hinduları bozmaya muvaffak oldu. Dehli Kralı ile birlikte onlarca prens sahada öldürüldü. Racput ordusunun kaybının 100.000'i bulunduğu rivayet edilmektedir. Rai Pithora ise sağ yakalandı ve idam edildi.⁴⁰

II. Tarain savaşından sonra Gakharların yaşadığı Sevalik Tepeleri ile Hansi, Sarsauti, Samane ve Khuram, Gurluların eline geçti. Savaşta büyük yararlılık gösteren Muizzeddin'in Türk gulamı Aybeg'e, Khuram'ın idaresi verildi. Ecmir'e ilerleyen Muizzeddin Muhammed, buranın idaresini kendisine bağlı kalmak ve vergi ödemek koşuluyla Rai Pithora'nın oğluna bıraktı.⁴¹

³⁸ Yahya b. Ahmed b. Abdullah Sirhindi, *The Tarikh-i Mubarakshahi*, (nşr., K. K. Basu), Baroda 1932, s. 10; I. Prasad, *History of Medieval India*, Allahabad 1933, s. 148-149; İ. Eryılmaz, "Hindistan'da Racputlar", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2011, s. 71.

³⁹ Rai Pithora, savaş öncesi Muizzeddin Muhammed'e gönderdiği mektupta: "Askerlerimizin yiğitliğine yabancı olmadığınızı biliyoruz ve sayımızın gün geçtikçe arttığına ve sayıca büyük üstünlüğümüze gözler tanıklık etmekte. Kendi varlığına acımıyorsan hala hayatta olmanın bir mutluluk olduğunu düşünen birliklerinize acıyın. Acele bir şekilde tövbe edip geri çekilersen, biz de gitmene izin vereceğiz. Ama eğer kötü kaderinde ısrarcı olursan, saflarını yaracak yüzlerce fillerimizle kana susamış askerlerimiz ve atlarımızla sabahın erken saatlerinde senin kişisel hırsınla yıkıma uğrattığın ordunu ezmek için tanrılarımıza yemin ettik". Muizzeddin Muhammed bu mektuba şu cevabı verdi: "Ben generali olduğum kardeşimin emriyle buraya geldim. Onun emri olmadan geri çekilemem. Mühlet verdiğiniz için kardeşime birini gönderdim ve ondan Multan, Sind ve Taberhinde bizde, geri kalan topraklar sizde kalmak koşuluyla anlaşmak için izin aldım". Ayrıntılı bilgi için bkz. Briggs, s. 99; V. Öntürk, "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", (Doktora Tezi), Van 2020, s. 165-166.

⁴⁰ I. Prasad, *A Short History of Muslim Rule in India (From The Conquest of Islam to The Death of Aurangzeb)*, Allahabad 1931, s. 68; J. L. Mehta, *Advanced Study in The History of Medieval India*, Chandigarh 1979, s. 79; Eryılmaz, s. 72-73.

⁴¹ P. Jackson, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, Cambridge 1999, s. 10; Pandey, s. 45.

Tarain savaşları sonunda Hindistan kapıları Gurlulara açılmış oldu. Bundan sonra Muizzeddin'in Türk gulamları vasıtasıyla fetihler devam etti. Nitekim bu gulamların en ünlüsü Aybeg, 1193 yılında Dehli'yi ele geçirdi. Racputların lideri konumundaki Çavhan oymağı için ise Tarain savaşı neticesi itibari ile Hindistan hâkimiyetlerine indirilmiş büyük bir darbe olmuştur.⁴²

3. Gurluların Andhund Yenilgisi ve Gakharların İsyanı

Harezmşahlar ile Horasan hâkimiyeti için rekabet eden Gurlu hükümdarı Gıyaseddin ve kardeşi Muizzeddin, 1200 yılında Harezm hükümdarı Tekiş'in ölümü üzerine Horasan'a ordu sevk ettiler ve bu ordu Nişabur'u ele geçirdi. 1201 yılında ise Harezm orduları Nişabur'u geri almaya muvaffak oldu. 1203 yılında Sultan Gıyaseddin'in ölümü üzerine Muizzeddin Muhammed, Gazne'ye döndü ve Gur tahtına oturdu. Bu sırada Herat'a yürüyen Alaeddin Muhammed Harezmşah, Herat'ı ele geçirdi. Merv ve Nişabur'dan sonra Herat'ın da kaybedilmesi üzerine Muizzeddin Muhammed, 1204 yılında içinde fillerin de bulunduğu büyük bir ordu ile iki devlet arasındaki mücadeleyi sona erdirmek için Harezm şehrine yürüdü. Ceyhun nehrini türlü güçlüklerle aşan Gurlu ordusu, Harezm şehrine vardığında Alaeddin Muhammed ordusu ile çoktan bölgeye ulaşmış ve mevzilenmişti. Halkı Gurlulara karşı örgütleyen Alaeddin Muhammed, daha avantajlı konumda idi. Gurlu ordusu ise sayıca üstün olmasına rağmen yaşanan savaşta kesin bir netice elde edilemedi.⁴³ Harezmşahlara çevreden yardımların da ulaşmasıyla geri çekilmeye karar veren Muizzeddin Muhammed, Belh şehrine ulaştığında Gurlu ordusunu takip eden Harezm ordusu da Hezaresb denilen mevkide Gurlu ordusuna yetişti ve yaşanan savaşta Harezmşahlar kazandı. Harezmşahlar elde ettikleri ganimetlerle yetinip geri çekilirken Gurlu ordusu Andhund şehrine ulaştığında bu sefer Harezmşahlara desteğe gelen Karahitayların taarruzuna maruz kaldı. Yaşanan çarpışmada adamlarının çoğunu ve bütün ağırlıklarını kaybeden Muizzeddin Muhammed, beraberindeki az sayıda kişiyle birlikte Andhund kalesine sığındı. Semerkant hükümdarı Sultan Osman'ın, Gurlular ile Karahitaylar arasında

⁴² V. A. Smith, *Oxford History of India From the Earliest Times to the End of 1911*, Oxford 1919, s. 220; N. Durak, "Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler", (Doktora Tezi), Malatya 1999, s. 67.

⁴³ W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, London 1928, s. 349-350. Harezmşah hükümdarı Alaeddin Muhammed, Muizzeddin Muhammed'in Harezm'e yürüdüğünü öğrenince onu Gazne'ye saldırmakla tehdit etti. Niyeti onunla Horasan topraklarında savaşmaktı. Muizzeddin Muhammed, Harezm'e ilerleme kararından geri adım atmıyınca iki ordu şehre önce varmak için adeta yarış içine girdi. Alaeddin Muhammed Harezm'e daha önce varmayı başarınca halkı Gurlulara karşı örgütledi. Harezm'in kanaat önderlerinden İmam Şihabuddin'in; "Malı uğruna öldürülen şehittir, kanı uğruna öldürülen şehittir" mealindeki hadisi okuyarak halka fetva vermesi, halkın direncini artırdı. Gurlu ordusu sayıca iki kat üstün olduğundan kaynaklarda karınca ve çekirge sürüsü gibi kalabalık olarak tasvir edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Öntürk, "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", s. 170.

arabuluculuk yapması ile Muizzeddin ve beraberindekiler güçlükle Gazne'ye dönebildiler.⁴⁴

3.1. Muizzeddin Muhammed'in Gakhar Seferi

Gakharlar, Tarain savaşı sonucunda Gurlu üstünlüğünü kabul etmiş görünseler de isyan etmek için uygun koşul arayışındaydılar. Muizzeddin Muhammed'in Andhund yenilgisi ise Hindistan'da da duyulmuş ve hatta Sultan'ın öldürüldüğü şayiası yayılmıştı. Bu dedikoduları yayan Sultan'ın gulamlarından olan Aybeg Balter adındaki kişi, Multan Valisi Emir Davud'u öldürdü ve Sultan Muizzeddin'in emriyle geldiğini söyleyerek şehrin idaresini eline geçirdi.⁴⁵ Bu durum üzerine bağımsızlık ümidiyle ayaklanan Gakharlar, Jhelum ve Sudra nehirleri arasındaki bölgeyi yerle bir ettiler. Multan Vali yardımcısını da öldüren Gakharlar, Lahor ve Gazne arasındaki iletişimi keserek Gazne'ye gitmekte olan mallara da el koydular. Bir süre sonra Lahor'u da ele geçiren Gakharlar, Müslüman ahaliyi katlettiler ve türlü zulümlerde bulundular.⁴⁶ Sultan Muizzeddin'in Hindistan genel valisi ilan ettiği Aybeg, Gakharların üzerine birkaç defa yürümüş ve her seferinde de onları mağlup etmeyi başarmıştı. Bu nedenle Sultan Muizzeddin, isyanı bastırması için Aybeg'i görevlendirdi. Sultan, Aybeg'e hayatta olduğunu Gakhar kabilesi mensuplarına bildirmesini ve barışçıl yoldan saldırıları durdurmaları yönünde telkinde bulunmasını talep etti. Aybeg'in barış girişimleri Gakharlarda, Sultan Muizzeddin'in öldürüldüğü şayialarının doğru olduğu şeklinde yorumlandı ve saldırganlıkları daha da arttı. Gakharların isyanı büyüdükçe diğer kabileleri de etkiledi ve onların da isyana meyletmelerine neden oldu.⁴⁷

Pencap'ta yaşanan gelişmeler nedeniyle Gakharların üzerine bizzat yürüme kararı alan Muizzeddin Muhammed, Harezmsahlar ile barış anlaşması yaparak Horasan hâkimiyeti iddiasından vazgeçti. Anlaşmaya göre Belh ve Herat Gurlularda, Merv ve Nişabur Harezmsahlarda kalacaktı. Muizzeddin Muhammed, Harezm hükümdarı Alaeddin Muhammed'e istenildiği takdirde yardım edeceği vaadinde de bulundu.⁴⁸ Türkistan sınırını güvence altına alan Sultan, önce Gazne'ye hareket etti. Buranın hâkimi Taceddin Yıldız'la beraber Hindistan'daki birliklerden de Sultan'ın ordusuna katılımlar oldu. Buradan da Multan'a yürüyen Sultan, Aybeg Balter'i yenilgiye uğrattı ve şehri hâkimiyeti

⁴⁴ Barthold, s. 351. Semerkant hükümdarı Sultan Osman, Harezmsahların müttefiki olmasına rağmen Müslüman bir hükümdar olan Muizzeddin'in kâfirlerce esir edilmesi veya öldürülmesine razı gelmediği için arabulucu oldu ve Karahitayların birkaç fil ve atlardan oluşan ganimet karşılığında geri çekilmesini sağladı. Bkz. Sirhindi, *The Tarikh-i Mubarakshahi*, s. 12.

⁴⁵ Ahmed, s. 83; Nizami, s. 178; Öntürk, "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", s. 173

⁴⁶ Briggs, s. 103.

⁴⁷ Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasri*, s. 483; Haig, s. 47.

⁴⁸ Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasri*, s. 481; Öntürk, "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", s. 172-173.

altına aldı.⁴⁹ Multan'ın kontrol altına alınmasından sonra Lahor'a yürüyen Sultan Muizzeddin batıdan, Aybeg ise doğudan Gakharlara karşı taarruza geçti. Sultan Muizzeddin'in ani saldırısı düşmanı yıpratırsa da Gakharlar oldukça kalabalıktı ve yaşanan çarpışmada neredeyse üstünlüğü ele geçireceklerdi. Beklenmedik bir anda Sultan Muizzeddin'in ordusuna yetişen Aybeg ve adamlarının taarruzu, Gakharları iki ateş arasında bıraktı. Aybeg'in taze güçleri karşısında dehşete düşen ve karşı koyamayan Gakharlar, ormanlık alana kaçtılar. Ormanın ateşe verilmek suretiyle kaçan Gakharların da öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Kaynaklarda 100.000'in üzerinde kabile mensubunun öldürüldüğü ifade edilmektedir. Böylece 1205 yılının kış aylarında başlayan Sultan Muizzeddin'in cezalandırma seferi, Gakharların büyük hezimetini sonuçlandı.⁵⁰

3.2. Muizzeddin Muhammed'in Suikast Sonucu Öldürülmesi

Gakhar isyanının bastırılmasından sonra kışı Lahor'da geçiren Muizzeddin Muhammed, buradan da Gazne'ye doğru yola çıktı. Sultan'ın bundan sonraki hedefi, Andhund'da mağlup olduğu Karahitaylar üzerine sefere çıkmak ve onları cezalandırmaktı. Bunun için hazırlıklara girişmek niyetindeydi.⁵¹ Bamyan sınırları içerisinde, Jhelum nehri kıyısında dinlenmek üzere kamp kurulduğu sırada 20 kişi kadar Gakhar fedaisi de nehrin karşı kıyısından Sultan Muizzeddin'i gözetlemekteydi. Farkedilmeden nehri yüzerek geçen suikastçiler gizlice kamp alanına sızdılar. Sultan Muizzeddin'in nehir kıyısındaki çadırının kapısı temiz hava girmesi için açık bırakılmıştı. Böylece Sultan'ın çadırının yerini kolayca tespit edebildiler. Gece vakti içlerinden biri çadır muhafızlarından birini yaraladı. Çıkan kargaşada bütün muhafızların olay mahallinde toplanmasını fırsat bilen diğer birkaçı, bir rivayete göre uyumakta olan, diğer bir rivayete göre de namaz kılmakta olan Sultan Muizzeddin'in çadırına girmeye muvaffak oldu. Ve Sultan Muizzeddin'i 22 bıçak darbesi ile öldürdüler. Suikastın faileri hemen olay yerinde yakalandı ve Sultan'ın adamları tarafından öldürüldü. Bazı kaynaklarda suikastı tek bir kişinin gerçekleştirdiği rivayet edilmektedir.⁵²

Kaynakların birçoğu, Sultan Muizzeddin'in öldürülmesinin sorumlusunun Gakharlar olduğunu kabul etmektedir. Nitekim Sultan, kısa bir zaman önce isyan eden Gakharların cezalandırılıp kılıçtan geçirilmesi

⁴⁹ Briggs, s. 103; Öntürk, "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", s. 173.

⁵⁰ Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 483; Ahmed, s. 83. Gakharların Sarka ve Bakan adında iki lideri mevcuttu. Bunlardan Sarka bu savaşta öldürüldü, Bakan ise teslim oldu. Bakan'ın Müslüman olmasıyla da bütün kabile ihtida etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 484; Haig, s. 48; Bazmee Ansari, s. 552.

⁵¹ Barthold, s. 352; Durak, s. 69.

⁵² Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 486; Wikeley, s. 16; Öntürk, "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", s. 174.

hadisesinin failiydi. Bunun dışında bazı kaynaklarda Sultan Muizzeddin'in, Gakharların yardımıyla Karmatiler tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. Pencap civarlarında yaşayan ve Gakharlardan farklı bir kabile olan Kökherlerin, suikastın faili olduklarına dair rivayetler de mevcuttur.⁵³

Sonuç

Gakhar kabilesinin Müslüman Türklerle ilk karşılaşması Gazneliler döneminde yaşanmıştı. Bu ilk karşılaşma, her iki taraf içine düşmanlık tohumları serpse de bir süre sonra Hüsrev Melik zamanında Gazneli devleti ile Gakhar kabilesi ortak çıkarları nedeniyle müttefik haline geldiler. Gur devleti, Sultan Gıyaseddin döneminde Muizzeddin Muhammed'in önderliğinde önce Gazne'yi ardından da Sialkot'u fethetti. Elinde sadece Lahor kalmış olan Gazneli hükümdarı Hüsrev Melik'in Gakhar kabilesi ile birlikte Sialkot'u muhasara etmesi üzerine Gurlularla Gakharlar ilk kez karşı karşıya gelmiş oldular. Sialkot'un düşmemesi ve daha sonra da Lahor'un fethedilmesi, Gaznelilerin tarih sahnesinden silinmesine ve Gurluların Pencap hâkimiyetini pekiştirmesine yol açtı. Pencap dağlarında bağımsız yaşamaya alışmış olan Gakhar kabilesi, gittikçe artan Gurlu gücüne karşı önceleri boyun eğmiş görünseler de bu durum fazla uzun sürmemiştir. Nitekim Muizzeddin Muhammed'in Harezmsahlar üzerine çıktığı seferde geri çekilirken mağlup olması ve ardından Karahitayların Gurlu ordusunu yok etmesi hadisesi Hindistan'da duyulmuş ve hatta Muizzeddin Muhammed'in öldürüldüğü şayiaları yayılmıştı. Bu durum üzerine ayaklanan Gakharlar, Jhelum ve Sudra nehri arasındaki bölgede Müslüman katliamına giriştiler. Lahor ve Multan'ı ele geçiren Gakharları, Sultan'ın en güvendiği gulamı olan Aybeg de durduramayınca isyancıların üzerine bizzat yürüyen Muizzeddin Muhammed, Aybeg'in de üstün mücadelesi ile Gakharları mağlup etti ve katliamı tersine çevirdi. Sultan Muizzeddin Muhammed'in Gakharlar üzerine giriştiği sefer sonunda kabile reisi ve kabile mensuplarının birçoğu müslüman olmayı kabul ettiler. Buna rağmen içlerinden Muizzeddin Muhammed'e kin besleyen bir grup fedai, ona suikast düzenlemekten çekinmedi ve onu öldürmek suretiyle amacına ulaştı. Bu sefer sonunda galip olduğu halde Sultan Muizzeddin Muhammed'in öldürülmesi, ihtişamlı Gurlu devletinin de dağılmasına yol açtı. Bundan sonraki süreçte Sultan'ın yerini alan Kutbeddin Aybeg ve Taceddin Yıldız gibi Müslüman Türk hükümdarları eliyle devam eden fetih hareketleri neticesinde Hindistan hâkimiyeti uzun bir süre Türklerin elinde kaldı. Muizzeddin Muhammed döneminde Müslümanlığı benimseyen Gakhar kabilesi ise sonraki dönemlerde Kuzey Hindistan topraklarında etkin bir güç olmaya devam ettiler. Gakharlar, bugün de Pencap bölgesinde varlıklarını

⁵³ Cüzcani-Raverty, *Tabakat-ı Nasiri*, s. 486; Bazmee Ansari, s. 552.

sürdürmekte ve ekserisi Şii olmak üzere Müslüman kimliklerini muhafaza etmeye devam etmektedirler.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmaya 1. yazarın % 50, 2. yazarın %50 katkısı vardır.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

Ahmed, M. A., *Political History and Institutions of The Early Turkish Empire of Delhi*, Lahore 1949.

Ayan, E., "Gurluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, 2011, s. 38-45.

Barthold, W., *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, London 1928.

Bayur, Y. H., *Hindistan Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Bazmee Ansari A. S., "Gekher", *İ.A.*, C. 13, İstanbul 1996, s. 551-552.

Beveridge, H., *A Comprehensive History Of India I*, Delhi 1862.

Briggs, J., *History of the Rise of the Mohemadan Power in India I* (Translated from the Original Persian of Mahomed Kasım Ferishta), London 1829.

Chandra, S., *History Of Medieval India (800-1700)*, Orient Blackswan Private Limited, Hyderabad 2007.

Cöhce, S., "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, C. 8, Ankara 2002, s. 815-820.

Cüzcani-Raverty, *Tabakât-ı Nâsirî, A General History of Mohamman Dynasties of Asia I*, (nşr., H. G. Raverty), Calcutta 1864.

Durak, N., "Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler", (Doktora Tezi), Malatya 1999.

Elliot, H. M.-Dowson, J., *The History of India As Told By Its Own Historians: The Muhammadan Period II*, London 1869.

Eryılmaz, İ., "Hindistan'da Racputlar", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2011.

Haig, W., *The Cambridge History Of India III: Turks and Afghans*, Uni. Press, London 1928.

Jackson, P., *The Delhi Sultanate A Political And Military History*, Cambridge University Press 1999.

Khan, I. A., *Historical Dictionary of Medieval India*, Plymouth 2008.

Lane-Poole, S., *Medieval India Under Mohemmedan Rule*, New York 1903.

Latif, S. M., *History Of Punjab From The Remotest Antiquity To Present Time*, Calcutta 1891.

Mehta, J. L., *Advanced Study In The History Of Medieval India*, Chandigarh 1979.

Merçil, E., *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Nizami, K. A., "Foundation of The Delhi Sultanat", *A Comprehensive History of India V*, (nşr., M. Habib-K. A. Nizami), New Delhi 1970, s. 132-186.

Öntürk, V., "Gurlular Devletinin Siyasi Tarihi", (Doktora Tezi), Van 2020.

Öntürk, V., "Gurlular Tarihinin Kaynakları", *Hindistan'da Kurulan Türk-İslam Devletlerinin Tarihi Kaynakları*, (nşr., C. Oruç), İstanbul 2022, s. 85-114.

Pandey, A. B., *Early Medieval India*, Allahabad, 1960.

Prasad, I., *A Short History Of Muslim Rule In India*, The Indian Press, Allahabad 1931.

Prasad, I., *History Of Medieval India*, The Indian Press, Allahabad 1933.

Sıddıqui, I. H., "Alaeddin Cihansuz", *İ.A.*, C. 7, İstanbul 1993, s. 544-545.

Sıddıqui, I. H., "Gurlular", *İ.A.*, C. 14, İstanbul 1996, s. 207-211.

Sirhindi, Yahya b. Ahmet b. Abdullah, *The Tarikh-i Mubarakshahi*, (nşr., K. K. Basu), Oriental Instute, Baroda 1932.

Smith, V. A., *The Oxford History Of India*, Oxford At The Clarendon Press 1919.

Tanrıverdi, M., "Delhi Türk Sultanlığı Dönemi'nde Multan", (Basılmamış Doktora Tezi), Tokat 2019.

Wikeley, J. M., *Punjabi Musalmans*, Calcutta 1915.

MUCUR İLÇESİNİN İDARİ YAPISI (OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KADAR)*

Hasan KARAKÖSE**

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1353906>

Özet

Mucur'un tarih öncesi dönemlere uzanan bir tarihi vardır. Eski Hitit Krallığı, Frigler, Pers Krallığı, Makedonyalılar ve Kapadokya Krallığı hakimiyetinde kalan Mucur, Bizans İmparatorluğu hakimiyetinden sonra, uzun yıllar Anadolu Selçuklu Devleti idaresi altında bulunmuştur. Bu devletin zayıflaması üzerine Eratnaoğulları, Karamanoğulları, Kadı Burhaneddin Ahmet Devleti ve Dulkadiroğulları'ndan sonra Fatih döneminde Osmanlı idaresi altına girmiştir. Bu tarihten itibaren köy statüsünde olan Mucur'un Sultan Abdülaziz döneminde idari yapısı farklılık arz etmektedir.

Sultan Abdülaziz döneminin en önemli gelişmelerinden birisi 1864 tarihli "Vilâyet Nizâm-nâmesi" ile Osmanlı merkez ve taşra teşkilatlarında yeni idârî düzenlemelerin yapılmasıdır.

Yeni düzenlenen idârî yapılanmaya göre önceleri köy olan Mucur 1868 yılında bucak, (1892-1893) tarihlerinde kaza olmuştur. Fakat muhtemeldir ki başka kaynaklar bu tarihi değiştirebilir ve Mucur'un kaza olmasını daha da önceki bir tarihe getirebilir.

Makalede, Mucur'un 1864 Vilâyet Nizam-nâmesi'nden önceki idârî konumu, hangi eyalet veya vilayete bağlı olduğu ayrıca 1927 tarihli il idaresi ve taşra yönetim kanunlarındaki idârî düzenlemeler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaza idaresi, Kırşehir, Mucur, Nahiye, Vilâyet Nizam-nâmesi.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF MUCUR (FROM THE OTTOMAN TO THE PRESENT)

Abstract

Mucur has a history dating back to prehistoric times. Mucur, which remained under the rule of the Old Hittite Kingdom, Phrygians, Persian Kingdom, Macedonians and Cappadocia Kingdom, was under the rule of the Anatolian Seljuk State for many years after the rule of the Byzantine Empire. After the weakening of this state, it came under the Ottoman rule during the reign of Mehmed the second after Eratnaoğulları, Karamanoğulları, Kadı Burhaneddin Ahmet State and Dulkadiroğulları. Mucur, which has had village status since this date, has a different administrative structure during the reign of Sultan Abdülaziz.

One of the most important developments of the reign of Sultan Abdülaziz was the introduction of new administrative regulations in the Ottoman central and provincial organizations with the "Vilayet Regulation" in dated 1864.

* Bu makale 7-9 Ekim 2021 tarihinde düzenlenen "Her Yönü ile Mucur Sempozyumu"nda aynı adla sunulan, yayımlanmayan bildirisinin gözden geçirilerek genişletilmesiyle üretilmiştir.

** Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: hasanahievran@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1853-8266

According to the new administrative structure, Mucur, which was previously a village, became a subdistrict in 1868 and a district in 1892-1893. However, it is possible that other sources will change this date and bring Mucur's accident to an even earlier date.

In this article, the administrative position of Mucur before the 1864 Provincial Regulations, the state or province it belonged to, and the administrative regulations in the provincial administration and provincial administration laws dated 1927 are examined.

Keywords: Administration of Kaza, Kırşehir, Mucur, District, Province regulations.

Giriş

Mucur adı hakkında bazı rivayetler ve efsaneler vardır. Bir rivayete göre, Mucur merkez ve çevresinde "Mucuren" denilen topluluklar ve kavimlerin yaşadıkları ve bunların meskenlerinde işlenmiş ve düzgün taşları kullandıkları ve bunlara nispeten buraya mucur denildiği şeklindedir. Bir diğer nakil, hububat tartı-ölçü birimi olan kilenin sekizde birine mucur dendiği ve buradan hareketle Mucur'un bağlı olduğu il olan Kırşehir'in sekizde biri olduğundan bu adın verildiğidir. Cevat Hakkı Tarım tarafından yazılan bir başka efsaneye göre de çok eski zamanlarda Mucur ve çevresindeki mağaralarda gayrimüslimlerin yaşadıkları, buraya yakın Kızılın adıyla bilinen Aşılık mıntıkasında Müslüman Türklerin ikâmet ettikleri, bu Türklerin gayrimüslimlerin reislerine "Mücürüme" lakabını yakıştırdıkları, gayrimüslimlerin mağaralarda yaktıkları ateşlerin dumanlarını gördüklerinde "gene Mücürüm gavurunun dumanı tütüyor" diye söyledikleri, buna bağlı olarak, "Mücürüm" sözünden dolayı ilçenin isminin Mucur olarak kaldığı ve artık bu söylemin yaygınlaştığı ifade edilmektedir (Şahin, 2017:78).

1. Osmanlı Klasik Döneminden XIX. Yüzyıla Kadar Mucur'un İdârî Yapısı

Tarihi geçmişi M.Ö. 78 kadar geriye giden Mucur, Eski Hitit Krallığı, Frigler, Pers Krallığı, Makedonyalılar ve Kapadokya Krallığı hakimiyetinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Bizans İmparatorluğu hakimiyeti altındaki topraklarda kalan Mucur, 1071 Malazgirt zaferi sonrası, Anadolu toprakları sık sık Türk akınlarına maruz kalmıştı. Uzun yıllar Anadolu Selçuklu Devleti hâkimiyetinde kalan Mucur bu devletin zayıflaması üzerine Eratnaoğulları, Karamanoğulları, Kadı Burhaneddin Ahmet Devleti, Osmanlılar ve Dulkadiroğulları gibi değişik Türk devletleri idâreleri altında kalmıştı. Son olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında (1480) Osmanlı Devleti idâresine girdi (Şahin, 2011: 48; Çelik,2022, 349; Çelebi, 2020: 9). Bu dönemde Mucur Kırşehir'e bağlı köy idi (Duyar, 2019: 20).

Osmanlı erken dönem arşiv kaynaklarında bu yörede "Mucur" isminde bir yerleşim yeri yoktur. Fakat 1482, 1485 ve 1530 tarihli arşiv vesikalarında

Kırşehir'e bağlı "Bücür"¹ köyünün olduğu bilinmektedir. "Bücür" kelimesinin günümüzdeki "Mucur" ile bağlantısını tespit etmek zordur. Sözlüklerde "Mucur" kelimesi, yanmış demir cürüfü, maden veya ağaç kömürü süprütüsü, herhangi bir cismin bucürü anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Mucur'un kurulduğu yerin, küçük tepelerin ortasında çerik² gibi çukur bir kaba benzediğini, bu bağlamda "Mucur" kelimesinin de buradan gelmiş olabileceği hakkında görüşler vardır (Şahin, 2011: 79).

Ankara Savaşı (1402) sonrası, Timur, Osmanlılar ve Karamanoğulları arasında Kırşehir, Mucur, Hacibektaş ve yakın çevreler sık sık el değiştirdi. Belirtilen bu havali Çelebi Mehmed'in Karamanoğulları'nı mağlub etmesiyle istikrara kavuştu ve Osmanlı Devleti sınırları içinde kaldı. Mucur'un nüfusu 1485'te 34 hane 1576'da 70 hâneye çıkmış 1584'te 250 hâneye kadar ulaşmıştı. (Şahin,2006: 11.12).

1482 tarihlerinde merkezi Bücür³ olan Mucur, Kırşehir iline bağlı idi (Şahin, 2011, 48). 1485 ve 1530 tarihlerinde Kırşehir'e tâbî on köyden birisi olan "Bücür", Aşık Paşa ve Ahi Evran vakfiyeleri içinde gözükmektedir (BOA. DVNSMHM, H.05.03.1002; Çelik,2018:12; Şahin, 2011:166).

Fatih Sultan Mehmed zamanında 1481 tarihlerinde Osmanlı hakimiyetine giren Mucur, Kırşehir'e bağlı köydü. (Şahin, 2011: 166). Benzer şekilde Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1554), Bozok sancağına bağlı Kırşehir kazasının köyü olarak bilinmekte idi. Sultan İbrahim zamanında yeni bir idari düzenleme yapılmış ve Mucur köy olarak Hacibektaş'a bağlanmıştır (1648). Gerek bu sıralarda gerekse bundan sonraki IV. Mehmed (1648-1687) döneminde Hacibektaş'ın küçük bir kaza olması ve burada kadı bulunmamasından dolayı, ahali davaların çözümü için kadı bulunan etraftaki kazalara gönderilirdi. Bu duruma bir çözüm bulmak maksadıyla Mendelik, Karacalar, Aflak, Kesikköprü köyleri Mucur'a bağlandı ve burası kaza idaresine dönüştürüldü. Mucur kaza idaresi yapısına dönüştürülünce, buraya bir kadı vekili tayin olundu ve davalara burada bakılmaya başlandı. Ancak bu idari yapılanma Mucur ve köylerinde davalar için çare olmamış, Mucur ve yukarıda ismi geçen dört köy tekrar Hacibektaş'a bağlanmıştır (Çelebi, 2020: 11).

Birinci Abdülhamid (1774-1789) zamanında Hacibektaş ve Mucur birlikte kaza yapılarak idari yapı yeniden düzenlenmişti. Fakat her ikisinin

¹.1482 tarihli Vilâyet-i Rum Defteri'ne göre Kırşehir Rum eyaletine bağlı idi. Bu tahrir defterinde "nefs-i Kırşehir" olarak ifade edildiğine göre, Kızılcaköy, Bucur, Salanda, Ortaköy ve Koçaç köyleri Kırşehir'in köyleridir. Buradaki "Bucur", muhtemelen Mucur köyüdür (Tuğluca, 2014: 181-183).

² Bir hububat ölçü birimi (Bak: Kubbealtı Lügati).

³ Mucur'un 1485 ve 1530 tarihlerinde kaynaklarda ismi Bücür olarak geçmektedir (Şahin, 2011: 90).

merkezlerinin küçük olması ve kadı tayini yapılmamasından dolayı davalara bakma imkanı olmayınca bölge olarak Konya'ya bağlanmış idi. Bu esnada Ortaköy, Göynük, Salanda köyleri ile Mucur kaza yapıldı (Çelebi, 2020: 11). 1868'de ise Niğde sancağına bağlanmış (Şahin,2006: 11.12) olan Kırşehir'in köyü konumundaydı (Gündüz, 2006: 47).

2. Mucur İlçesinin İdari Yapısı (XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar)

Kırşehir, XIX. yüzyılda Karaman Eyaleti'ne bağlı iken, 1813 tarihinde Konya'nın sancaklarından biri olmuştu. 1826 tarihinde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, Anadolu'da yeni idârî düzenlemeler yapıldı ve Kırşehir, Mukâtaat Hazinesi'ne bağlı sancak idari birimi haline getirildi (Turan, Karaköse, 2014: 225).⁴ 1830 tarihinde⁵ Mucur, Kırşehir sancağına bağlı kaza idârî birimidir.⁶ 1831 tarihinde⁷ ise Kırşehir sancağının kasabası konumundadır (Ok, 2020: 18).

Salnameler incelendiğinde 1847'den 1870'e kadar Kırşehir idari birim olarak kazadır.⁸ Şöyle ki; Kırşehir,1847-1865'e kadar Karaman eyaleti Niğde sancağına bağlı kaza idi. Bu tarihte yeni bir idari düzenleme yapılıncaya, 1866-1870 yılları arasında Kırşehir, Konya vilayeti Niğde sancağına bağlı kaza haline getirildi⁹. (COA. MVL. 540 / 118). 1871 Vilayet Nizamnamesi ile Kırşehir kaza idari yapılandırılmasından sancak haline dönüştürüldü. 1872'de Kırşehir yeniden kaza idari birimine tahvil edildi.¹⁰ 1872'den 1876'ya kadar Kırşehir, Keskin,

⁴ 1865'lerde Mucur Kırşehir'e bağlı mezra olarak görülmektedir (Turan, Karaköse, 2014,226).

⁵ 1830 tarihindeki nüfus sayımına göre Mucur'da hane sayısı 598, erkek nüfusu 1622 kişidir. (Ok, 2020: 55).

⁶ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Mucur idarî olarak kaza merkezi idi (BOA.C.ADL 22-1340, H.13.12.1151 (24.03.1739); BOA.C.ZB.55-2743,21.04.1174 (30.11.1760); BOA.HAT. 184-8593. 29.12.1204 (09.09.1790); Duyar,2019,20).

⁷ BOA.NFS.d. 3519,29.12.1246 (10.06.1831)

⁸ 1964 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi hakkında iki farklı görüş vardır; a)“Osmanlı devlet erkânı taşra yönetiminde reform yapma düşüncesi ile 1863 tarihi sonlarında bir nizamnâme yapmak için toplandılar ve Tuna Vilâyet Nizamnâmesi’(1864 Vilâyet Nizâmnâmesi)’ni hazırladılar. Hazırlanan nizamnâme ile Niş, Vidin ve Silistre eyâletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti kuruldu. Diğer bir ifade ile 1864 Vilâyet Nizamnâmesi özel bir vilâyet nizamname olup sadece Tuna ve çevresine münhasır” (Gençoğlu, 2011:34), görüşünde olanlar, b) “1864 tarihinde hazırlanan Vilâyet Nizamnâmesi ile Tuna bölgesi için hazırlanan nizamnâme iki ayrı nizamnâmedir. Birçok kaynakta bu iki nizamnâme karıştırılmaktadır. Fakat aralarında çok küçük farklılıklar vardır”, görüşünde olanlar vardır (Kılıç, 2018: 93-94).

⁹ Başka bir kaynakta “1867 tarihinde Kırşehir'in yeni bir düzenleme ile sancak olarak Ankara'ya bağlandığı, Avanos, Keskin ve Mecidiyeköy (Çiçekdağı)'ün Kırşehir'in kazaları” olduğu belirtilmektedir (Günay, 2006: 22).

¹⁰ Osmanlı taşra teşkilâtında en önemli değişiklik 1871 tarihinde yapılan Vilâyet Nizamnâmesi ile olmuştur. Bu nizamnâme ile taşra teşkilatı, “vilâyet, sancak, kaza, köy, belde” idârî birimlerine ayrıldı. Yeni düzenleme ile Kırşehir önce sancak sonra da kaza idari birimine dönüştürüldü.

Mecidiye (Çiçekdağı), Avanos ve merkez kaza olmak üzere 4 kazadan oluşmakta idi. (Gündüz, 2019:1132; Turan, Karaköse, 2014: 225). Mucur 1289 (1872),1290 (1873) tarihlerinde Kırşehir sancağına bağlı nahiye olarak görülmektedir (Ankara Salnamesi 289 /1872, 1290 / 1873: 76). 1876'dan sonra da Mucur idari olarak yine Kırşehir'e bağlı nahiyedir (Mıstanoglu, 2004:19)¹¹. 1877'de Kırşehir sancak yapıldı ve Kırşehir merkez, Avanos, Keskin ve Mecidiye (Çiçekdağı) kendisine kaza olarak bağlandı (Turan, Karaköse, 2014:225). 1877 tarihinde Kırşehir Ankara Vilâyeti'ne bağlı sancak olup, Mucur da Kırşehir'in nahiyesi konumundadır. 1878 tarihinde de Kırşehir sancağının kazalarında ve nahiyelerinde değişiklik olmayıp, dört kaza ve iki nahiyesi vardır. Nahiyeler, Hacıbektaş ve Mucur nahiyeleridir¹² (Akpınar, Nizamoğlu, 2018:496; Ok, 2020:16).

Mucur, 1877-1882 yılları arasında Ankara'ya bağlı nahiyedir. (Ankara Salnamesi, 1293 / 1876:106; 1295 / 1878 :94; 1299 / 1882). Benzer şekilde 1299 (1882) tarihinde Ankara Vilayet Salnamesi'ne göre de Mucur, Kırşehir'e bağlı nahiye olarak görülmektedir.¹³

1889-1901 yılları arasında Mucur yine Kırşehir merkez kazaya bağlı nahiye olarak bulunmaktadır (Karaköse,2014: 629 vd.: Akpınar, Nizamoğlu, 2018, :497-498; Gündüz, 2012:1380). 1892'de Kırşehir sancağının, Keskin, Avanos, Mecidiyeköy (Çiçekdağı) kazalarına ilaveten Hacıbektaş ve Mucur nahiyeleri vardır (Duyar, 2019:21). Bu tarihlerde Mucur'un 86 köyü bulunmaktadır (Günay, 2006:22; Şahin, 2011:40).

1325 / 1907 tarihli Ankara Salnamesi'ne göre Kırşehir Ankara'nın sancaklarından olup (Ankara Vilâyet Salnamesi (1325/1907: 252) Mucur da nahiye konumundadır (BOA.DH.H.11-18. 24.10.1329 (14.12.1903); Ankara Vilâyet Salnamesi (1325 / 1907:256).

1909'da Hacı Bektaş Veli Vakfı yetkilileri tarafından Hacı Bektaş nahiyesinin kazaya tahvili için Mebusân Meclisi'ne dilekçe gönderilmişti. Fakat bu talep kabul edilmemiş ve 1914'te bu nahiye Mucur'a bağlanmıştı (Akpınar, Nizamoğlu, 2018: 501).

Mucur ise Kırşehir'e bağlı nahiyeye tahvil edildi. (Düster, Tertip, I, C. I, Vilâyet Nizamnamesi, 22 Ocak 1871 / 29 Şevval 1287, Mad.1.4.).

¹¹ 1872-1876 yılları arası Kırşehir'in idari konumu hakkında farklı bir bilgi olarak şu kaynağa bakabilirsiniz. "Kırşehir sancağı Mecidiye (Çiçekdağı), Keskin, Avanos ve Merkez kaza olmak üzere dört kazadan ve Hacıbektaş, Mucur, Beyobası (Keskin kazasına bağlı) nahiyelerinden oluşmaktadır. 1874-1875 tarihleri arası Kırşehir sancağına bağlı olarak sadece Mecidiye (Çiçekdağı) kazasının ismi geçmektedir" (Akpınar, Nizamoğlu, 2018:496).

¹² (BOA.DH.MKT. 1491-62. 20.06.1305 (04.03.1888).

¹³ Not: Deniz Akpınar ve Ahmet Nizamoğlu'nun makalelerinde Mucur için "Merkez kazaya bağlı Hacı Bektaş ve Mucur kazaları "ifadesi yanlıştır (Bak: Akpınar, Nizamoğlu, 2018: 496).

Buna benzer bir talep, Mart 1909 tarihinde Mucur ahalisinin Mucur'un nahiyelikten kazaya tebdilinin uygun olacağını, Kırşehir ve Avanos kazalarından birtakım köylerin nahiyelerine bağlanmasıyla Mucur'un kaza haline dönüştürülmesinin mümkün olduğunu dile getirmişlerdir. 27 Mayıs 1914 tarihinde verilen cevaben resmi yazıda ödenek yetersizliğinden, Mucur nahiyesinin kazaya dönüştürülmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir¹⁴ Bu karardan dört gün sonra, 31 Mayıs 1914 tarihli yazı ile Mecidiye kazasının nahiyeye, Mucur nahiyesinin de kaza yapıldığı belirtilmiştir.¹⁵Mucur bu tarihten itibaren artık hep kaza olarak idare edilmiştir (Akpınar, Nizamoğlu,2018: 500).¹⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1914), Keskin, Mecidiye (Çiçekdağı), Avanos, Mucur, Kırşehir sancağının kazalarını oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşu ile Mucur'un, daha önceki idari yapısında bir değişiklik yapılmayarak Kırşehir iline bağlı ilçe yapılmıştır (Çelebi, 2020:11). 1918'de Kırşehir sancağı idari yapısı içinde Merkez kaza, Mecidiye kazası, Mucur kazası ve Avanos kazası mevcuttur (Akpınar, Nizamoğlu, 2018: 498).

3. Cumhuriyet Döneminde Mucur'un İdarî Yapısı

1921'de yapılan idari düzenleme ile Avanos ve Mecidiyeköy (Çiçekdağı) Kırşehir sancağına bağlı kaza yapılıncaya, Mucur idari yapısında değişikliğe gidilmedi ve nahiyeye olarak kaldı (Şahin, 2006:12). 1924'te yapılan idari yapılanmada Mucur'un idari yapısında bir değişiklik yapılmadı ve nahiyeliği¹⁷ devam ettirildi (Şahin, 2006: 13). 1925 tarihinde Mecidiye (Çiçekdağı), Avanos, merkez Kırşehir kazası ile Mucur da Kırşehir vilayet merkezine bağlı kazadır (Şahin, 2011: 41).

1928 tarihinde Mucur kazasının merkez nahiyesi ve Hacı Bektaş nahiyesi olmak üzere iki adet nahiyesi vardı. Merkez nahiyesine bağlı köylerin isimleri, Asma, Aflak, İnaç, Bahçaçık, Budak, Çiğdem, Horla, Sefye, Dalakçı, Karkın, Kabaca, Karadam, Kızıldağ Yenyapan, Kurugöl, Gümüş Kümbet, Köpekli Kebir, Köpekli Sağır, Geycek, Hırk Tepesidelik, Hasanlar, Sadık, Topayın, Mikail ve

¹⁴ Arşiv vesikası bu hadisenin tarihini 31 Mayıs 1914 olarak vermektedir (Bkz: BOA. DH. İD. 183-26. H. 06. 07. 1332 (31. 05. 1914).

¹⁵ Fakat arşiv belgesinde bu tarih 14.07.1914 yılı olarak vermektedir. (Bkz: BOA. DHEUM. LVZ. 22/67. H. 20. 08. 1332 (14.07.1914; BOA. GH. MB. HPS. M. H.14-55. H. 19. 08. 1332 (13. 07. 1914).

¹⁶ Mucur'un Birinci Dünya Savaşı öncesi kaza yapılmasını şu bilgi doğrulamaktadır. "Enver Paşa, 6 Nisan 1914'te doğu cephesini denetlemeye giderken, Mucur'a uğrayınca, halk kendisinden, Mucur'un ilçe yapılmasını talep etmişti. Halkın isteği doğrultusunda Mucur'un ilçe olması kararlaştırılınca, Mecidiye (Çiçekdağı) Mucur'a bağlanmıştır. 1918'de Hacibektaş nahiyesi de buraya bağlanarak, Mucur büyük bir ilçe konumuna getirildi (Şahin, 2006: 12).

¹⁷ Bir başka kaynakta, Mucur için "Cumhuriyet döneminde Kırşehir 1924 yılında yürürlüğe giren 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile il yapıldı. Avanos, Hacibektaş ve Mucur ve Merkezle birlikte dört ilçeye sahipti" bilgisine yer verilmiştir (Ok, 2020: 17).

Yazı Kınık olmak üzere toplam yirmi altı tanedir (Akpınar, Nizamoğlu, 2018: 501).

Cumhuriyet döneminde civar kazalardan alınarak bazı köyler Mucur'a bağlanmış ve idâri konumlarında değişmeler olmuştur. Mucur'a bağlanan köyler şunlardır:

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 30 Ocak 1935 tarihinde Başvekalet'e gönderdiği layihada Avanos kazasına bağlı Karaağaç, Medetsiz ve Kılınçlar köylerinin yakınlıkları ve ulaşım açısından, Mucur'a bağlanması gerektiğini belirtmişti. 30 Ocak 1935'te başvekalet bu yazıyı Cumhurbaşkanlığına havale etti. Cumhurbaşkanlığı'nın 4 Şubat 1935'te karara bağlamasıyla belirtilen köylerin Mucur kazasına bağlanması kesinleşmiş oldu (Şaşmaz, 2014: 348).

Yine Kırşehir Vilayeti Umumî Meclisi ve İdâre Heyeti'nce Başvekalet'e gönderilen layihada Avanos kazasına bağlı Bazlamaç köyünün Mucur kazasına bağlanması teklif edilmişti. Teklifi değerlendiren Başvekâlet ve Cumhurbaşkanlığı 9 Mart 1935'te belirtilen köyün Mucur'a bağlanmasını kabul etmiştir (Şaşmaz, 2014: 348).

1938'de Kırşehir'in kazaları Mucur, Avanos ve Çiçekdağı'dır (Şahin,2006: 217). 8 Eylül 1941'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başvekil Refik Saydam ve Dahiliye Vekili Fayık Öztrak bir araya gelerek, Kırşehir Vilayeti merkez kazasına bağlı Topçu, Aydoğmuş, Kayapalar, Karaçalı, Aksaklı, Babür, Kepez, Susuz, Küçükkavak, Çatalarkaç ve Avcı köylerinin Mucur kazasına bağlanmasına karar vermişlerdir (Şaşmaz, 2014: 336).

4. Kırşehir'in Kaza Olması Üzerine Mucur İlçesinin İdârî Konumu

30 Haziran 1954 tarih ve 6429 sayılı kanuna (7 Temmuz 1954 tarih ve 8748 numaralı Resmi Gazete'de yayımlandı) göre Kırşehir, Avanos, Gülşehir, Hacibektaş, Kozaklı, Mucur, Ürgüp kazaları Nevşehir'e bağlanmıştır (Obaid, 2018: 807-809; Erdoğan, Pişkin, 2020: 584). 20 Temmuz 1954'te yapılan yeni bir düzenleme ile Avanos, Kozaklı, Hacibektaş ile Kırşehir, Nevşehir'e bağlanmıştır. Bu tarihte Mucur merkez nüfusu 4452 kişi olup, 37 köyü vardı. Yapılan bu idari düzenleme 1957'de yeniden değiştirildi ve Kırşehir ile dönüştürülerek Çiçekdağı ve Mucur Kırşehir'in ilçesi olarak resmîyet kazandı (Şahin, 2006: 13). Nevşehir'in kazası yapılan Kırşehir'in yeniden il merkezi hâline getirilmesi 13 Haziran 1957'de kabul edilerek Kırşehir yeniden il statüsüne kavuşmuştur. Kanun 1 Temmuz 1957 tarihinden geçerli olmak üzere kesinleşerek yürürlüğe girmiştir (Bolat, 2020: 265; Erdoğan, Pişkin, 2020: 586).

Böylece Kırşehir, 1954'te kaybettiği il statüsünü yaklaşık 3 yıl sonra yeniden kazanmıştır. Kırşehir'in yeniden il olmasını sağlayan kanuna göre; Kozaklı ve Hacibektaş ilçeleri Nevşehir'e bağlı kalırken, Kaman, Mucur ve

Çiçekdağı ilçeleri Kırşehir'e tekrar bağlanmıştır (Şahin, 2011: 41). Kırşehir İl İdare Kurulu'nun 21 Şubat 1958 tarihli kararı ile Hacı Bektaş ilçesine bağlı Kıran, Tatar, Yeğenağa ve Obruk köylerinin Mucur ilçesine bağlanması kabul edildi. Bu kararı Kırşehir İl Genel Meclisi aynen benimsemiştir. 15 Ocak 1965 tarihinde üçlü kararname ile de Kırşehir İl İdare Kurulu'nun kararı aynen kanunlaşmıştır (Şaşmaz, 2014: 384 385; Bolat, 2020: 265).

Başvekâletin 7 Şubat 1964'te Cumhurbaşkanlığı'na havale ettiği, Cumhurbaşkanlığı'nın da 11 Şubat 1964'te toplanarak karar verdiği kararnameye göre Nevşehir ili Hacıbektaş ilçesi merkez bucağına bağlı Güzel Yurdu köyünün Kırşehir ili Mucur ilçesinin merkez bucağına bağlanmasına karar verilmiştir (Şaşmaz, 2014: 384).

19 Ocak 1965'te Mucur nahiyesi Asma, Aflak, İnac, Bağçecik, Budak, Çiğdem, Horla, Seyfe, Talakçı, Karkın, Kabaca, Karadam, Kızıldağ, Yeniyan, Kurugöl, Gümüşgünbet, Göbeklikebir, Göbeklişar, Geyçek, Mikail, Yazıkınık isimli yirmi köyden meydana gelmiştir. (Şaşmaz, 2014: 382).

19 Mart 2002 tarihli üçlü kararname ile Nevşehir ili Kozaklı ilçesi, Karahasanlı bucağına bağlı Kuşaklı köyünün, Kırşehir ili Mucur ilçesi, Merkez bucağına bağlanması, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 2. maddesine göre uygun görülmüştür (20 Mart 2002). (Şaşmaz, 2014: 382).

Sonuç

Yapılan araştırmalarla Mucur'un en eski tarihi Eski Hitit Krallığı'na kadar uzanmaktadır. Sonraki dönemlerde Anadolu'ya sahip olan devletler, buraya da hâkim olmuşlardır. Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı topraklarına katılan Mucur'un, bu tarihlerde isminin "Bücür" olması kuvvetle muhtemeldir. Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında Kırşehir kazasına bağlı bir köy olan Mucur, Dördüncü Mehmed zamanında kısa süre kaza idari birimi haline getirilmiştir. Birinci Abdülhamid zamanında Hacıbektaş ile ortak kazaya dönüştürülen Mucur, Sultan Abdülaziz zamanında nahiye konumuna getirilmiş ve Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar idari olarak daima nahiye olarak kalmıştır. 1914 tarihinde Mucur nahiyesi kaza yapılmış ve bu tarihten itibaren artık hep kaza olarak idare edilmiştir. Bu tarihten sonra daima Kırşehir'in kazası durumunda olan Mucur, 1954'te yapılan idari değişimle Nevşehir'e kaza yapılmıştır. 1957'de yeniden Kırşehir'e kaza olarak bağlanmış, halen bu ile bağlı kaza birimi durumundadır.

Mucur köylerinin Cumhuriyet döneminde Mucur'a yakınlık veya uzaklık bakımından, kaza ile ulaşımı göz önünde bulundurularak bazı köylerde idârî değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, 30 Ocak 1935 tarihinde Avanos kazasına bağlı Karaağaç, Medetsiz ve Kılınçlar köyleri, 1938'de Topçu, Aydoğmuş,

Kayapalar, Karaçalı, Aksaklı, Babür, Kepez, Susuz, Küçükavak, Çatalarca ve Avcı köyleri, 11 Şubat 1964'te Güzel Yurdu köyünde yapılmıştır.¹⁸

19 Ocak 1965'te Mucur'un, Asma, Aflak, İnac, Bağçecik, Budak, Çiğdem, Horla, Seyfe, Talakçı, Karkın, Kabaca, Karadam, Kızıldağ, Yeniyapan, Kurugöl, Gümüştünbet, Göbeklikebir, Göbeklişar, Geyçek, Mikail, Yazıkınık isimli yirmi bir köyü vardı. 19 Mart 2002 tarihinde Kozaklı ilçesi, Karahasanlı bucağına bağlı Kuşaklı köyünün bağlanması ile Mucur'un köy sayısı yirmi ikiye çıkmıştır.

Tarih boyunca Hacıbektaş, Mecidiye (Çiçekdağı) gibi Mucur'un da kaderi, Kırşehir'in kaderi ile aynıdır. Yani ne zaman ki Kırşehir'in idârî konumunda bir değişiklik olmuşsa, ismi geçen kazalar ve Mucur'un da idari yapısında değişiklik yapılmıştır. 1871'de Kırşehir Ankara'ya bağlı sancak yapılıncaya, Mucur nahiye yapılmış, 1925'te Kırşehir il olunca, Mucur kaza idari birimi olmuştur. 1954 tarihinde Kırşehir ilçeye tahvil edilmiş, Mucur da nahiye konumuna gerilemiştir. Nihayet 1957 tarihinde Kırşehir yeniden il olduğunda Mucur yeniden kaza olmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA.DVNSMHM.İE.ML. 05.03.1002 (29.09.1593)

BOA. C.ADL.22-1340 H.13.12.1151 (24.03.1739)

BOA.C.ZB.55-2743,21.04.1174 (30.11.1760)

BOA.HAT. 184-8593. 29.12.1204 (09.09.1790)

BOA.NFS.d. 3519,29.12.1246 (10.06.1831)

BOA. MVL. 540- 118. H. 14. 03. 1284 (15. 07. 1867)

BOA.DH.MKT. 1491-62. 20.06.1305 (04.03.1888)

BOA.DH.H.11-18. 24.10.1329 (14.12.1903)

BOA. DH. İD.183- 26. H. 06. 07. 1332 (31. 05. 1914)

¹⁸ Mucur'un Cumhuriyet dönemi öncesi ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki köy isimleri tapu defterlerindeki köy isimleri için şu çalışmaya bakabilirsiniz (Karaköse, 2014, 626 – 635)

BOA. DHEUM. LVZ. 22- 67. H. 20.06. 1332 (14.07.1914)

BOA. GH. MB. HPS. M. H. 14- 55. H. 19. 08. 1332 (13. 07. 1914)

Diğer Kaynaklar

Düstur, Tertip, I, C. I, Vilâyet Nizamnâmesi, 22 Ocak 1871 / 29 Şevval 1287
Ankara Salnamesi 1289 (1872)

Ankara Salnamesi,1290 (1873)

Ankara Salnamesi,1291 (1874)

Ankara Salnamesi, 1293(1876)

Ankara Vilâyet Salnamesi,1325 (1907)

Akpınar, D., Nizamoğlu, A. (2018). XIX. Yüzyılın Sonu İle XX. Yüzyılın Başlarında Kırşehir'in İdari Taksimatı ve İktisadi Yapısı. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Haziran 2018, 11(XXXIV), 493-528.

Bolat, M. (2020). İllikten İlçeliğe İlçelikten İlliğe Giden Süreç ve Kırşehir'in Yeniden İl Olması Kutlamaları (1957), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69), 265

Çelebi, A. (2020). 03533 Ve 03534 Numaralı Kırşehir Nüfus Defterleri (Mucur-Hacıbektaş) (Transkripsiyon-Değerlendirme) H.1256-H. 1260 (1840-1844). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, R. İ. (2018). Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyal Kültürel Açından Değerlendirilmesi, *Vakıflar Dergisi*, 50, 9-23.

Çelik, R. İ. (2022). Türkiye Selçukluları İdari Taksimatında Kırşehir'in Yeri ve Bozok Adı, Bir Ömür Tarih ile Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan, Ankara; Berikan Yayınları, 339-349.

Duyar, R. (2019), XIX. Yüzyılda Mucur Kazâsı'nın İdari, Sosyo-Ekonomik Durumu, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale

Erdoğan, H. Pişkin, Ç. (2020). Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 577-590.

Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(1),34

Günay, N. (2006). XIX. Yüzyılın Sonlarında Kırşehir Sancağının Demografik Yapısı. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 21-33.

Gündüz, A. (2006). *Türkmen yurdu Kırşehir*. Karam Yayınları.

Gündüz, A. (2012). Salnamelere Göre Kırşehir Sancağı Hakkında Bilgiler (1873-1910) (Coğrafyası, Tarihi, Nüfusu, Nahiye ve Kazaları). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3),1373-1393.

Gündüz, A. (2019). H. 1254- H.1265 (M.1839-1849 tarihleri arasında yapılan ve 03542-03543- 03545-03546 numaralı nüfus defterlerine göre Kırşehir konur kazası ve konur kazasının köyleri ve sayılan nüfusun özellikleri. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(31), 1132.

Karaköse, H. (2014), Cumhuriyet Dönemi Öncesi Taşra Tapu Defterlerinin Önemi (Kırşehir, Mucur ve Hacıbektaş İlçeleri Örneği), Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları, İstanbul; İdeal Kültür ve Yayıncılık, 629 vd.

Kılıç, S. K. (2018), *Türkiye'de İl Yönetimi*, Ankara: Berikan Yayınları.

Mıstanoğlu, N. (2004). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Obaid, A. İ. (2018). Nevşehir'in İl Yapılması Bir Gereklik Miydi? Yoksa Kırşehir'in Cezalandırılması Mıydı?; Meclis Tartışmaları Çerçevesinde Nevşehir'in İl Olma Süreci. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(82), 801-811.

Ok, T. (2020), 3526 Numaralı Nüfus Defterine Göre Kırşehir Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı,

Şahin, H. (2006). *Geçmişten Bugüne Mucur ve Köyleri*. Ankara.

Şahin, İ. (2011). *Tarih İçinde Kırşehir*. İstanbul: Eren Yayınları.

Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdârî Taksimatı (1920-2013)*, c. IX. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Tuğluca, M. (2014), "Yeniçağ'da Kırşehir", (Kırşehir, Siyasi Tarihi ve Kırşehir Tarihi Bibliyografyası), Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara.

ANKARA AHİLERİ YÖNETİMİNDEN ÖNCE TÜRKİYE SELÇUKLU ŞEHZADELERİNİN ANKARA'DAKİ FAALİYETLERİ VE MÜCADELELERİ

Rıfat İlhan ÇELİK*

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1387258>

Özet

Türkiye Selçukluları zamanında Ankara şehri, Selçuklu şehzadelerinin birbirleri ile mücadele ettikleri önemli bir mekân olmuştur. Tarihi kaynaklarda bu mekânın Türk hakimiyetine giriş tarihi belli değildir. Buna rağmen 1073-1101 yılları şehirde ilk Türk hakimiyetinin görüldüğü yıllar olur. Selçuklu şehzadelerinden Sultan I. Kılıç Arslanoğlu Melik Arap, 1110 yılından sonra şehre gelir ve burada Selçuklu hakimiyetini tesis eder. Ankara şehri 1124-1127 yılları arasında Melik Arap ve Danişmendli Emir Gazi arasındaki mücadelelerde sık sık el değiştirir. 1127 yılında ise Danişmendli Emir Gazi, arka arkaya Melik Arap karşısında başarılı olarak Ankara'yı ele geçirir. Bundan sonra Ankara'da 1142 yılına kadar Danişmendli hakimiyeti yaşanır. 1142 yılında ise Sultan Mesud başta Ankara olmak üzere Çankırı, Kastamonu, Kayseri ve Malatya'yı Türkiye Selçuklu Devleti'ne tekrar bağlı hale getirir. Sultan Mesud'un ölümünden sonra ise Ankara şehri sık sık iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir bölge olur. Şehirde sırasıyla Melik Şahinşah-Sultan II. Kılıç Arslan, Melik Muhyiddin Mesud-II. Süleymanşah, Melik Alâeddin Keykubâd- İzzeddin Keykâvus mücadeleleri yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Danişmendliler, İktidar Mücadeleleri, Türkiye Selçukluları.

THE ACTIVITIES AND STRUGGLES OF TURKEY SELJUKI PRINCES IN ANKARA BEFORE THE ADMINISTRATION OF ANKARA AKHIS

Abstract

During the time of the Seljuks of Turkey, the city of Ankara became an important place where the Seljuk princes fought with each other. In the historical sources, the date of the entry of this place into Turkish domination is not clear. Despite this, the years 1073-1101 were the years when the first Turkish domination was seen in the city. Sultan the first Kılıç Arslanoğlu Melik Arap came to the city after 1110 and established the Seljuk domination here. The city of Ankara changed hands frequently between the years of 1124-1127, between Melik Arab and Emir Gazi from Danishmend. In 1127, Emir Gazi of Danishmend captured Ankara successfully against Melik Arab. After that, the Danishmend rule was experienced in Ankara until 1142. In 1142, Sultan Mesud made Çankırı, Kastamonu, Kayseri and Malatya, especially Ankara, subordinate to the Seljuk state of Turkey again. After the death of Sultan Mesud, the city of Ankara became a region where power struggles were often experienced. In the city, respectively, Melik Şahinşah-Kılıç Arslan the second, Melik Muhyiddin Mesud- Süleymanşah the second, Melik Alâeddin Keykubâd- İzzeddin Keykâvus struggles had been experienced.

Keywords: Ankara, Danishmends, Power Struggles, Seljuks of Turkey.

Giriş

Ankara şehri ilk kuruluş yıllarından itibaren Anadolu'daki jeostratejik konumu dolayısıyla bu bölgeye hâkim olmak isteyen güçlerin hedefi olmuş ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: rcelik@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5109-3732.

birçok devlet tarafından ele geçirilmiştir. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya sefer düzenledikleri XI. yüzyıldan itibaren Ankara siyasî olarak Bizans'a bağlı önemli bir merkez idi.¹

Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan önderliğinde 26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans Devleti'ne karşı kazanılan Malazgirt Meydan Muharebesi, tarihin akışını ve yönünü Türkler lehine değiştirir. Sultan Alparslan savaştan sonra yaptığı anlaşmanın yeni Bizans İmparatoru VII. Mikhael Dukas tarafından tanınmaması üzerine, Türk beylerine ve boylarına Anadolu'yu fetih emrini verir.² Anadolu akınlarının başında Artuk, Tutak gibi ünlü Selçuklu beyleri bulunur. Bu beyler Malazgirt Savaşı'ndan sonra bir yıl gibi kısa bir sürede Batı Anadolu ve Marmara sahillerine kadar olan bölgeleri ele geçirirler. Ayrıca Süleyman-şâh ve Mansur kardeşler, Gümüştekin Ahmet Gazi, Mengüçük Gazi, Ebû'l-Kasım ve Emir Boldacı gibi Türkmen beyleri de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde faaliyetlerde bulunur. 1073 yılına kadar Türkler, Anadolu'nun kilit noktaları kabul edilen Sivas, Kayseri, Konya, Ankara, Eskişehir, Amasya ve Sakarya şehirlerine hâkim olurlar. Bu şehirlerden Ankara, 1071-1073 yılları arasında güçlü istihkâmları sayesinde Türk hâkimiyetine girmez ve Bizans'ın ileri karakolu vazifesini görür.³

Tarihi kaynaklarda Ankara'nın Türk hakimiyetine giriş tarihi kesin olarak belli değildir. Buna ilaveten şehri ele geçiren ilk Türk komutanın kim olduğu da şüphelidir. Bu dönem Anadolu tarihinin karanlıkta kalmış bir devridir. Muhtemelen 1073 yılı ve sonrasında bu bölgelerde faaliyetlerde bulunan Selçuklu beylerinden Süleyman-şâh ve Mansur kardeşler veya komutanlarından Eksükoğlu Artuk Bey ve Danişmendli beylerinden Ahmed Gazi tarafından ele geçirilme ihtimalleri üzerinde durulabilir⁴

Ankara tarihinin Bizans hakimiyeti dönemindeki son olayları, kaynaklara göre 1073 yılına ait olup Alexios'un, kardeşi İsaakios'u kurtarmak için Ankara'ya gelişi ve sonrasında onun Ankara'dan ayrılışı ile ilgilidir. Buna göre İmparator VII. Mikhael, Türk ilerleyişini durdurmak için Ölmezler (İmmortal) adı ile bir

¹ Hasan Akyol, "Ankara'nın Türk Hâkimiyetine Girişi ve Şehrin İlk Türk Fatih", *Belleten*, C. LXXX, S. 287-289, 2016, s. 757.

² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, H. Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 144; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 36; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alparslan'dan Uluğ Keykubâd'a)*, Berikan Yayınları, Ankara 2016, s. 46, 47.

³ Akyol, *a.g.m.*, s. 760; Koca, *a.g.e.*, s. 67; Turan, *a.g.e.*, s. 36; Besim Darkot, "Ankara", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. I, Ankara 1979, ss. 437-453.

⁴ *Danişmend Gazi Destanı (Dânişmend-nâme)*, Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi Yayınları, Ankara 2012, s. 285, 286; Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara*, Kömen Yayınları, Konya 2011, s. 23; Darkot, *a.g.m.*, s. 444; Akyol, *a.g.m.*, s. 763, 765.

birlik oluşturarak bu birliklerden Bizans kuvvetlerinin başına Alexios ve kardeşi İsaakios'u, Frank birliklerinin başına da Roussel'i geçirir. Bizans ve Frank askerleri Türklere karşı Kayseri'ye kadar birlikte hareket ederler. Ancak Kayseri'de araları açılır ve ayrılırlar. Türk birlikleri Kayseri'de Alexios ve kardeşi İsaakios'un birliklerini bozguna uğratırlar. Savaşta İsaakios esir düştüğü gibi kardeşi Alexios da canını zor kurtarır. Alexios kardeşini fidye karşılığında kurtarmak üzere İstanbul'a gider. Döndüğünde kardeşi İsaakios'u, bölge şehir kuvvetleri tarafından fidyesi ödenmiş bir şekilde Ankara'da bulur. İki kardeş Ankara'da üç gün kalıp dinlenirler ve daha sonra İstanbul'a dönerler.⁵ Muhtemelen bu olaylardan sonra Ankara hareketli Türkmen kuvvetleri tarafından ele geçirilir. Komutanlardan Roussel ise kuvvetlerini Bizans'a çevirerek Sivas'ı işgal eder. Bununla da kalmayarak İstanbul'u ele geçirmek için planlar yapar. Bizans imparatoru onu ancak Artuk Bey ve ardından Anadolu'ya gelen Tutak Bey'in yardımları sayesinde durdurabilir.⁶

1101 yılına kadar devam eden Ankara'daki Türk hakimiyeti, Haçlı kuvvetleri komutanı Raymond de Toulouse'nin Ankara'yı⁷ ele geçirerek Türkler ile İncil ve Haç taşıyan yerli halkı kılıçtan geçirmesi ve kaleyi Bizans imparatoruna teslim etmesi ile sona erer.⁸ Böylece Ankara'da 1073-1101 yılları ilk Türk hakimiyetinin yaşandığı dönem olur. 1102 yılında ikinci bir Fransız Haçlı ordusu Comte de Nevers komutasında Ankara'dan geçer ve bu bölgenin Bizans hâkimiyetinde bulunmasından istifade ile birliklerine lojistik destek sağlarlar. Buna rağmen her iki Haçlı seferi başarısızlık ile sonuçlanır.⁹

Görüldüğü üzere Ankara şehri, Malazgirt Savaşı ile başlayan süreç içerisinde Selçuklu komutanları tarafından ele geçirilir. Şehrin ne zaman Türk hakimiyetine girdiği kesin olarak bilinmemektedir. Nitekim şehirde bulunanlar

⁵ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, Haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 77; Anna Komnena, *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1996, s. 16-18; Akyol, a.g.m., s. 762; Güray Kırpık-Abdülkerim Erdoğan, *Şehr-i Kadîm Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2015, s. 208.

⁶ Anna Komnena, a.g.e., s. 16-18; Turan, a.g.e., 36, 37; Koca, a.g.e., s. 47; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları (Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 48, 49).

⁷ Amin Maalouf'a göre; *Anadolu'nun merkezindeki bu şehir Türk topraklarının da tam ortasıdır ve Kılıç Arslan Frenklerin bu şehre saldırabileceklerine hiç ihtimal vermemiştir. Yetişmeye bile fırsat bulamadan Frenkler şehri alır. Kılıç Arslan dört yıl geriye, İznik'in düştüğü günlere geri dönmüş gibi hisseder kendini...* Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 72.

⁸ Anna Komnena, a.g.e., s. 16-18.

⁹ Abdülkerim Özaydın, "Ankara (İslami Dönem)," *DİA*, C. III, Ankara 1991, s. 204; Darkot, a.g.m., s. 442, 444; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 99; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 35.

1071-1073 yılları arasında doğuda önemli bir Bizans üssü olarak Türk akınlarına karşı koyar. Şehir 1073 yılı içerisinde tekrar Türk hakimiyetine girse de 1101 yılında bölgeye ulaşan Haçlı kuvvetleri ile komutanlarının askerî faaliyetleri sonucunda Selçuklu hakimiyeti sona erer ve Bizans hakimiyeti başlar. 1102 yılında ise Ankara stratejik önemi ve ikmal yolları güzergahında önemli bir şehir olmasından dolayı yine Haçlıların uğradıkları bir merkez olarak karşımıza çıkar.

1. Selçuklu-Danışmendli Mücadelesi ve Melik Arap'ın Ankara'daki Faaliyetleri

Kılıç Arslan'ın Habur nehri kenarında 14 Haziran 1107 yılında Büyük Selçuklu Devleti vassalları ile girdiği mücadeleyi ve hayatını kaybetmesi Türkiye Selçuklu Devleti yönetiminde büyük bir buhrana sebep olur. Bu buhranda Selçuklu iktidarının çöküşü, teşkilatının dağılışı, savunmasız ve korumasız kalan Selçuklu halkı 1107-1110 tarihleri arasında Bizans, Haçlı ve Ermenilerin tehdit ve tehlikelerine maruz kalır.¹⁰

Kılıç Arslan'ın Şâhinşâh, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adlarında dört oğlu bulunur. Bunlardan Şâhinşâh en büyükleridir ve babasının öldüğü esnada komutan Çavlı tarafından tutsak alınıp Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezine sevk edilir. Bu esnada şehzade Mesud ve Arap'ın nerede olduğu bilinmemektedir. En küçük oğlu Tuğrul Arslan ise komutan Bozmuş tarafından Musul'dan Malatya'ya kaçırılarak burada sultan ilan edilir.¹¹

Kılıç Arslan'ın en büyük oğlu Şâhinşâh'ın 1110 tarihinde Konya'da tahta çıkması ile Türkiye Selçuklu devletinde otorite boşluğu ortadan kalkar ancak iktidar mücadeleleri devam eder. Şâhinşâh iktidarı önünde en büyük tehlike olarak gördüğü kardeşleri Mesud ve Arap'ı tutuklatarak hapse koyar. Bir süre sonra fırsatını bulan her iki şehzade de kaçır. Bu şehzadelerden Mesud, Danışmendli beylerinden Emir Gazi'nin yanına sığınarak, onun kızı ile evlenir. Melik Arap ise bu esnada Selçuklulara ait olan Ankara'yı ele geçirir ve faaliyetlerine buradan devam eder.¹²

Şehzade Mesud kayınpederi Danışmendli hükümdarı Melik Gazi'nin desteği ile kardeşi Şâhinşâh'ı bertaraf edip Konya'da Selçuklu tahtına oturur (1116). Kardeşi Melik Arap ise bu esnada Ankara, Çankırı ve Kastamonu hakimidir. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, Anadolu'nun en güçlü hükümdarı haline gelen Danışmendli Emir Gazi, Selçuklulardan Tuğrul Arslan'ın elinde bulunan Malatya'yı almak ister. Emir Gazi, damadı Sultan Mesud'un da

¹⁰ İbn Kalânisî, *Zeyl Târih-i Dimâşk (Şam Tarihine Zeyl)*, Çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 27, 28.

¹¹ Koca, *a.g.e.*, s. 123, 124.

¹² Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 349; Koca, *a.g.e.*, s. 126; Turan, *a.g.e.*, 149, 150; Kırpık ve Erdoğan, *a.g.e.*, 210.

destekleri ile Malatya'yı 1124 yılında ele geçirir. Bu durum kardeşi Melik Arap'ın tepkisine neden olur. Melik Arap, otuz bin kişilik bir ordu toplayarak kardeşi Sultan Mesud'u yener.¹³

Melik Arap bu başarıdan aldığı cesaret ile Konya üzerine yürür. Bu esnada Emir Gazi, Artuklular ile uğraştığından, Sultan Mesud'a gereken desteği veremez. Sultan Mesud çaresiz bir şekilde Bizans İmparatoru İoannes'ten yardım istemek üzere İstanbul'a gider. İmparator, Balkanlardaki askeri faaliyetlerinden dolayı Sultan Mesud'a asker yardım yapamaz bunun yerine para yardımında bulunur. Bizans İmparatorundan beklediği askerî yardımı alamayan Sultan Mesud bu defa kayınpederi Emir Gazi'ye başvurur. Emir Gazi kuvvetlerini Sultan Mesud ile birleştirerek Melik Arap'ın üzerine yürür. Melik Arap, bu iki müttefik kuvvet karşısında başarılı olamaz ve Çukurova bölgesindeki Ermeni Baronu Thoros'a sığınır. (1126) Mücadeleden yılmayan Melik Arap bu sefer Türk ve Ermenilerden oluşturduğu kuvvetler ile Emir Gazi'nin oğlu Melik Muhammed'i ve oğlu Yunus'u esir alır. Esirleri Ankara kalesine hapseder. Bundan sonra Ankara şehri Melik Arap ve Emir Gazi arasındaki mücadelelerde sık sık el değiştirir.¹⁴

1127 yılında Emir Gazi, arka arkaya Melik Arap karşısında başarılı olarak Ankara'yı ele geçirir, oğlu Muhammed ve torunu Yunus'u esaretten kurtarır. En son karşılaşmada Emir Gazi galip gelir ve Melik Arap, Bizans'a sığınmak zorunda kalır. Bundan sonra Anadolu'da Melik Arap'ın siyasî ve askerî faaliyetleri görülmez.¹⁵

Danışmendliler'in Anadolu'daki siyasî ve askerî gücünü zirve noktasına ulaştıran Emir Gazi 1134 yılında ölür. Yerini oğlu Muhammed alsa da kardeşleri Yağıbasan, Yağan, Aynuddevle ve damadı Sultan Mesud arasında miras kavgaları ortaya çıkar. Bu anlaşmazlıklardan faydalanmak isteyen Bizans İmparatoru İoannes, Sultan Mesud ile iş birliği yaparak Kastamonu ve Çankırı'yı ele geçirir, Ankara şehrinde ise Melik Muhammed'in hakimiyeti vardır. Ancak Sultan Mesud, Melik Muhammed'in uyarıları sonucunda Bizans ile yaptığı anlaşmadan dönerek her iki şehirdeki Bizans tehlikesini bertaraf eder.¹⁶

Sonuç olarak Sultan Mesud, kayınpederi Emir Gazi sayesinde iktidarını korusa da başta Ankara olmak üzere Malatya, Çankırı, Kastamonu gibi önemli Selçuklu şehirlerini Danışmendliler'e kaptırır. Bu duruma göre Anadolu'da siyasi hakimiyet ve üstünlük Danışmendliler'e geçer. Özellikle Emir Gazi'nin Bizans, Haçlılar ve Selçuklu şehzadelerine karşı elde etmiş olduğu üstünlük ve başarılar onu Anadolu'da lider ve belirleyici güç konuma getirir.

¹³ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 360; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 282; Turan, *a.g.e.*, s. 168; Koca, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁴ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 360; Turan, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁵ Koca, *a.g.e.*, 140, 141; Kırpık ve Erdoğan, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁶ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 13; Turan *a.g.e.*, s. 173; Yinanç, *a.g.e.*, s. 248, 249.

Danişmendli-Selçuklu mücadelesi başta Ankara olmak üzere Sivas, Kayseri ve Malatya gibi önemli Orta Anadolu şehirlerinde devam eder. 1143 yılında Anadolu'daki siyasi üstünlüğü Selçuklulara geçirecek önemli fırsatlar ortaya çıkar. Şöyle ki Sultan Mesud'un kayınbiraderi Melik Muhammed ölür. Melik Muhammed'den sonra kardeşleri arasında iktidar mücadelesi başlar. Danişmendli hanedan mensupları arasındaki iktidar mücadelesinden faydalanan Sultan I. Mesud, 1142 yılında başta Ankara olmak üzere eski Selçuklu şehirleri olan Çankırı, Kastamonu, Kayseri ve Malatya'yı kendisine bağlı hale getirir. Böylece Ankara'da on beş yıllık Danişmendli hakimiyeti sona erer ve bu bölgeye en küçük oğlu Şâhinşâh'ı vali olarak atar. Bölgede o dönemden günümüze Yağlıbasan (Yakûb Hasan-Çubuk), Durhasan (Çubuk), Emir Gazi (Emirgazi-Kazan), Sancar (Sancar-Kazan) gibi yerleşim yerleri kalır.¹⁷

2. Melik Şâhinşâh'ın Ankara'daki Faaliyetleri ve Kılıç Arslan ile İktidar Mücadelesi

Sultan I. Mesud, II. Ermeni seferinden sonra devlet teşkilatında düzenlemeler yapmak üzere oğullarını Konya'da toplar. Eski Türk hukukuna göre oğullarının her birinin idaresine bir bölge veya şehir verir. Bunlardan en büyük oğlu Kılıç Arslan'a Elbistan ve Maraş'ı vererek kendisine veliaht tayin ederek tören düzenler. Ortanca oğlu Devlet'e hangi şehrin bırakıldığı ve faaliyetlerine dair herhangi bir bilgi yoktur. En küçük oğlu Şâhinşâh'a ise Ankara, Çankırı, Kastamonu ve çevresini bırakır. Ancak bunun dışında Danişmendli beylerinden damadı Zünnûn'un Kayseri'de, diğer damadı Yağlıbasan'ın Sivas ve Amasya'da kendisine tabi bir melik olarak hüküm sürmesine müsaade eder.¹⁸

Sultan Mesud veliaht tayini töreninden sonra nisan sonlarında veya mayıs ayı başlarında 1155 tarihinde vefat eder. Veliaht Kılıç Arslan, babasının ölümünden sonra hiçbir engelle karşılaşmaksızın Konya'da tahta oturur. Onun kardeşleri ile ilgili tasarrufları babasının veliaht tayininde belirlemiş olduğu planlamaya uymaz.¹⁹ Zira Kılıç Arslan kendine tabi bile olsa kardeşlerinin varlığını iktidarı önünde büyük bir tehdit ve engel olarak görür. Bu düşünce ile hareket eden Kılıç Arslan daha iktidarının başında taht iddiasında bulunan,

¹⁷ Koca, *a.g.e.*, s. 150, 173, 174; Kırpık ve Erdoğan, *a.g.e.*, s., 211.

¹⁸ Papaz Grigor, *a.g.e.*, s. 312; Niketas, *a.g.e.*, s. 80; Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 145; İbnü'l-Esîr (Muhammed b. Muhammed Abdu'l-vâhid es-Seybânî İbnü'l-Esîr), *el-Kâmil fi't- Târîh*, Terc. A. Ağırakça, A. Özaydın, ve M. Tulum, C. XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 258; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 115; Turan, *a.g.e.*, s. 197, 198.

¹⁹ Sultan Mesud'un veliaht tayini ve törenindeki asıl amacı ileride oğulları arasında doğabilecek her türlü anlaşmazlığı önlemektir. Bu amaçla her bir oğlunun idaresine bir vilayet verdi. Sultan Mesud'un planına göre melikler merkezi idareye yani Konya'da bulunan Kılıç Arslan'a bağlı olarak kendilerine verilen bölgeleri idare edecekti.

kendisinden üstün meziyetlere sahip kardeşi Devlet'i²⁰ boğdurtmak suretiyle ortadan kaldırır. Küçük kardeşi Şâhinşâh ise meliklik merkezi olan Ankara'ya kaçmak suretiyle canını kurtarır. Sultanın iktidara gelir gelmez yönetimde gösterdiği şiddet ve kadro değişikliği bununla da kalmaz, kendisine karşı çıkan devlet adamları ve komutanların çoğunu öldürtür. Bunlar arasında babasının komutanı Bahaeddin'de vardır.²¹

Sultan II. Kılıç Arslan saltanatının ilk yıllarında içeride ve dışarıda tahminlerin çok ötesinde güçlenmesi, Anadolu siyasetinde etkin ve belirleyici bir güç olması Bizans İmparatorunu fazlasıyla endişelendirir. İmparator Manuel bu durumu önlemek amacı ile Sultan Kılıç Arslan'a karşı komşu devlet ve beylikler ile ittifak kurar. Bizans'ın isteklerine karşı boyun eğdirilmek istenir. Bu amaçla ilk önce Musul-Halep Atabeyi Nureddin Mahmud, Danişmendliler'den Kayseri hâkimi Zünnûn, Sivas hâkimi Yağıbasan, Malatya hâkimi Zulkarneyn aynı ittifak çatısı altında birleştirilir. Diğer taraftan Kılıç Arslan'ın rakibi durumunda olan Ankara-Çankırı meliki Şâhinşâh, Selçuklu tahtı vaadi ile kandırılarak bu ittifaka dahil edilir.²² Görüldüğü üzere İmparator Manuel, Türk bey ve hükümdarları arasındaki rekabeti kendi lehine kullanır ve Sultan Kılıç Arslan'ı ittifak kuvvetlerinin çok yönlü saldırısına uğratarak, askerî güç ile elde edemediği başarıyı siyaset yolu ile elde eder.

Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans İmparatorunun başında bulunduğu müttefik kuvvetlere karşı yaptığı mücadelede başarılı olamaz. Bundan dolayı İstanbul'da gitmeye karar verir. İmparator Manuel ile buluşarak onunla bir anlaşma yapmağa muvaffak olur. Anlaşma şartları tamamen Selçuklu devletinin aleyhinedir hatta uygulanması zor hükümlerle doludur. Ancak Sultan II. Kılıç Arslan bu anlaşma ile Selçuklu devletini tehdit eden Bizans'ı ittifakın dışında bırakır. Böylece batı sınırlarını güvence altına alarak rakipleri ile mücadelede tamamen serbest kalır. Bu noktada ilk olarak Nizameddin Yağıbasan meselesini ele alır. Kılıç Arslan'ın asıl amacı sadece Nizameddin Yağıbasan'ı bertaraf etmek ve cezalandırmak değil aynı zamanda Selçuklu idaresinde Anadolu'da Türk birliği kurmaktır. Bu Selçukluların Anadolu siyasetinin temelidir. Bu amaçla Kılıç Arslan hem ilk harekatta Sivas'ı ele geçirir, hem de Yağıbasan'ı damadı olan Ankara-Çankırı Meliki Şâhinşâh'ın yanına, Ankara kalesine sığınmak zorunda bırakır. Yağıbasan burada Şâhinşâh ile kuvvetlerini birleştirerek tekrar Kılıç

²⁰ Papaz Grigor bu konuda diğer kaynaklarda yer verilmeyen önemli bir bilgi verir. Buna göre; Sultanın diğer iki oğlu daha vardı. Bunlardan birisi Sultan olan (II. Kılıç Arslan) prensen daha alicenap ve güler yüzlü bir şahıstı. (Devlet) Sultan olan prens onu buna razı olmadığını düşünüp ondan korkuyordu. Çünkü o kendisinden daha güçlü bir adamdı. Bundan dolayı fena düşüncelerinin sevkiyle onu bir gece ziyafet ve sarhoşluk esnasında boğdurttu. Papaz Grigor, *a.g.e.*, s. 313.

²¹ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, s. 393; Papaz Grigor, *a.g.e.*, s. 313; Turan, *a.g.e.*, s. 197, 198.

²² Kinnamos, *a.g.e.*, s. 214; Koca, *a.g.e.*, s. 192.

Arslan ile mücadele edecek iken 1164 yılında vefat eder. Bu durumdan istifade eden Kılıç Arslan, Ankara ve Çankırı²³ şehirlerinde hakimiyet kurar ve Şâhinşâh'ın üzerine yürür. Şâhinşâh yenilerek Kayseri hâkimi Zünnûn ile Musul-Halep Atabeyi Nureddin Mahmud'a sığınır.²⁴

Şâhinşâh, Nureddin Mahmud tarafından Sultan II. Kılıç Arslan'a karşı Artuklular, Sivas Danişmendli emiri İsmail ve Zünnûn ile birlikte oluşturduğu ittifaka katılır. Ancak 1174 yılında Nureddin Mahmud'un ölümü ile Kılıç Arslan'ın Anadolu siyasetinin önündeki en büyük engel kendiliğinden ortadan kalkar. 1175 yılında hareket geçen Kılıç Arslan, Sivas, Niksar ve Tokat gibi Danişmendli topraklarını ele geçirir. Zünnûn ve onunla hareket eden Melik Şâhinşâh, Kılıç Arslan'a mukavemet edemeyerek Bizans'a sığınır. Bizans İmparatoru ise her iki meliki II. Kılıç Arslan'a karşı kullanmak ister. Bu amaçla melikleri birer Bizans ordusu ile Kılıç Arslan'ın üzerine gönderir ancak başarılı olamaz. Eskişehir yakınında Selçuklu kuvvetleri tarafından pusuya düşürülür. Şâhinşâh ise ancak korku ve panik halinde İmparatorun yanına döner.²⁵

Selçuklu-Bizans mücadelesinde bir dönüm noktası olan 1176 Miryokefalon savaşının siyasî sonuçları olduğu kadar sosyal sonuçları olmuştur. Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri bir tarafta Anadolu'nun diğer tarafta da Ankara şehrinin sosyal yapısını değiştirir. Özellikle Müslüman Türk nüfus şehir merkezine yerleşir ve nüfus çoğunluğunu elde eder. Bu durum dönemin Ankara Metropolitinin şehirde Hristiyan nüfusunun çok azalması dolayısıyla bu yüzden geçim sıkıntısı çektiği bahanesi ile İstanbul Sinodu'na müracaat edip, Amasra Piskoposluğuna atanmasını istemesinden anlaşılmaktadır.²⁶

3. Melik Muhyiddin Mesud'un Ankara'daki Faaliyetleri ve Sulan II. Süleymanşah ile Mücadelesi

Sultan II. Kılıç Arslan'ın en önemli faaliyetlerinden birisi de Anadolu'nun siyasi bütünlüğünü sağlama yönünde göstermiş olduğu başarılarıdır. Ancak saltanatının son yıllarında (1185) artık yetmiş yaşını aşmış, ihtiyarlamış ve sultanlık vazifesini yerine getiremez hale gelmiştir. Bunun için saltanat yükünü oğulları arasında paylaştırarak yaşlılık günlerini rahat ve huzur içerisinde geçirmek ister. Sultan II. Kılıç Arslan eski Türk devlet geleneklerine göre ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırır. Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu

²³ Abû'l-Farac, Ankara ve Çankırı'nın Selçuklu hâkimiyetine 1169 yılında geçtiğini belirtmektedir. Bu tarihi Niğdeli Kadı Ahmed, II. Kılıç Arslan ile ilgili bahsinde 1168 (H.563) yılını vererek bir nevi teyit eder. Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, Incl. ve Terc. Ali Ertuğrul, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 439.

²⁴ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, s. 406; Papaz Grigor, *a.g.e.*, s. 334; Kinnamos, *a.g.e.*, s. 211, Niketas, *a.g.e.*, s. 83; Koca, *a.g.e.*, s. 198.

²⁵ Kinnamos, *a.g.e.*, s. 212; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, s. 417; Koca, *a.g.e.*, s. 204.

²⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 231.

ve Eskişehir'i melik unvanı ile Muhyiddin Mesud'a verir. Muhyiddin Mesud şehzadelik yıllarında hâkim olduğu bölgede faaliyet göstererek, sınırlarını Bizans aleyhinde genişletir. Nitekim bunlardan Safranbolu'yu dört ay kuşatır, en sonunda şehre girer ve burada Türkleri iskân eder. Sultan Mesud'un Kuzeybatı Anadolu'daki faaliyetleri sebebi ile Bizans İmparatoru onunla bir anlaşma yapmak zorunda kalır ve hatta Melik Mesud yapmış olduğu anlaşma gereğince İmparatorun Rumeli'ndeki mücadelelerine yardımcı kuvvet gönderir.²⁷

Devletin yönetim yapısında meydana gelen bu değişikliklerden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin hukukî durumu şöyle olur: Muhyiddin Mesud ve diğer kardeşleri meliklik bölgelerinde babası II. Kılıç Arslan'a metbu-tabî ilişkisi çerçevesinde hareket edecek her yıl babasının huzuruna çıkarak tabiiyetlerini bildireceklerdi. Her ne kadar babalarına bağlı olsalar da her biri kendi bölgelerinde bağımsız bir hükümdar gibi idiler. Ayrıca Melikler kendi bölgelerinde idari, mali ve askerî bütün işlerini yürüten birer divanları (hükümet) bulunur, kendi adlarına para bastırır, hutbe okutur, inşa ettirdikleri yapılara isimlerini yazdırır, hatta komşu devletlere savaş ve barış ilan edebilir fakat sultan unvanını kullanamazlardı. Zira Kutbeddin Melikşâh, Rukneddin Süleymanşâh, Muizeddin Kayserşâh, Muğîseddin Tuğrulşâh ve 1197 yılında Muhyiddin Mesud adına melik unvanı ile basılmış paralar ve yazılmış kitabeler vardır.²⁸

Kutbeddin Melikşâh, III. Haçlı Seferi esnasında Akşehir'de kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev ile Haçlılara karşı mücadele eder. Bu mücadelede Muhyiddin Mesud'un da bulunma ihtimali vardır. Zira bir Haçlı yazarı Tagenon, Akşehir savaşı esnasında Galatya kralı Melikin on bin kişi başında savaşa gelip katıldığını beyan eder ki bunun Ankara meliki Muhyiddin Mesud olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.²⁹

Tokat meliki Rükneddin Süleymanşâh, 1196 yılında kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahtan indirerek sürgüne gönderir. Kendisi de Konya'da tahta çıkarak sultanlığını ilan eder. Muhyiddin Mesud'dan başka bütün kardeşlerini bertaraf eder ve ülkesini idaresi altında birleştirir. Süleymanşâh, Gürcistan seferinden sonra Ankara meliki Muhyiddin Mesud meselesini ele alır. Muhyiddin Mesud Ankara'dan başka Çankırı, Kastamonu, Safranbolu, Bolu ve Eskişehir gibi önemli şehirleri içerisine alan geniş bir coğrafyaya hakimdi. Melik Mesud'un bölgedeki güçlü hâkimiyeti, iyi bir asker ve idareci olması,

²⁷ İbn Bibi, *El-Evâmîrül-Alâiye f'l-Umuri'l-Alaiye*, (çev. Mürsel Öztürk), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, 41; Niğdeli Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s. 439; Turan, *a.g.e.*, s. 217; Koca, *a.g.e.*, s. 236.

²⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 41; Niğdeli Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s. 439; Turan, *a.g.e.*, s. 217, 218; Yinanç, *a.g.e.*, s. 333.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XII, s. 51; Koca, *a.g.e.*, s. 238; Turan, *a.g.e.*, s. 223.

Süleymanşâh'ı fazlası ile endişelendirir. Bu sebeple ikinci Gürcistan seferi öncesi arkasını emniyet altına almak ister ve kardeşini Ankara'da kuşatır. Üç sene boyunca muhasara makineleri ile kuşatılan şehirde erzak ve mühimmat sıkıntısı baş gösterir. Mesud şehir halkı sıkıntı çekmesin diye kardeşi Süleymanşâh ile müzakere eder. Ankara dışındaki toprakları kardeşine vermeyi teklif etti ise de onu ikna edemez. Sonunda anlaşmaya varılır. Buna göre Muhyiddin Mesud hâkimiyeti altındaki toprakları Süleymanşâh'a devredecek, buna karşılık Süleymanşâh da ona Bizans'a yakın bölgede bir kale verecektir. Anlaşmaya göre Süleymanşâh 1204 yılında şehri teslim alır. Melik Mesud, oğulları ve maiyeti ile kendisine bırakılan kaleye gitmek üzere Ankara'dan ayrılır. O, Yolda Süleymanşâh tarafından gönderilen bir müfreze tarafından ortadan kaldırılır. Süleymanşâh yaptığı bu mücadele sonunda "meliklik" unvanını kaldırarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin birliğini sağlar.³⁰

Sonuçta, Sultan II. Kılıç Arslan ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırırken Ankara ve çevresini Muhyiddin Mesud'a verir. Muhyiddin Mesud yaklaşık 17 (1186-1204) yıl Ankara'da meliklik yapar³¹ Bu dönemde Ankara ve çevresine Türkmen nüfus yerleştirilerek buranın sosyal gelişimine imkân sağlar. Böylece Ankara'nın sosyal ve siyasî çehresi değişir. Yüksek tahsil ve ilim ile yetiştirilen Muhyiddin Mesud, bir taraftan Bizans sınırında gaza ve cihat faaliyetlerinde bulunurken diğer taraftan da edebiyat ve sanat ile uğraşmayı ihmal etmez. Bu amaçla sanat ve edebiyat ehlini Ankara'ya davet ederek şehrin ilim ve kültür hayatını canlandırır. Ankara'da yetişen ilim ve sanat erbabı "Engüriye" lakabı ile şöhret bulur. Bedî-i Engüriyeî, Muhyevî-i Engüriyeî, Mahmud-i Engüriyeî gibi ünlü şairler yetişir. Böylece Ankara şehri ilim, kültür ve sanat merkezi haline gelir.³²

4. Melik Alâeddin Keykubâd'ın Ankara'ya Gelişi ve İzzeddin Keykâvus ile Mücadelesi

Sultan II. Süleymanşâh'ın II. Gürcistan seferi esnasında (1204) beklenmedik ölümü dolayısıyla devlet adamları henüz on bir yaşında bulunan oğlu Kılıç Arslan'ı tahta geçirirler. Alınan muazzam tedbirlere rağmen Uç beylerinin tam desteğini alan Gıyaseddin Keyhüsrev, yeğeni Kılıç Arslan'ı tahttan indirerek, ikinci defa Selçuklu tahtına geçer (1205).³³

³⁰ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, s. 485, 486; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XII, s. 166; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 17, 18; Kırpık ve Erdoğan, *a.g.e.*, s. 211, 215; Koca, *a.g.e.*, s. 263; Turan, *a.g.e.*, s. 261, 262.

³¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)", *Türkler*, C. VI, 2002, s. 830.

³² Turan, *a.g.e.*, s. 261.

³³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 106, 107; Koca, *a.g.e.*, s. 285, 286.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçtikten sonra Anadolu'nun siyasî birliğini sağlar, Harput Artukluları, Sümeysat Eyyubi melikleri, Erzincan Mengücek beyleri, Erzurum Selçuklu kolu (Tuğrulşah) ve Çukurova Ermenileri Selçuklu tabiiyetine girer. Anadolu'nun kuzeyinde (Samsun) ve güneyinde (Antalya) ithalat ve ihracat limanları ele geçirilir. Bu limanlara ulaşan ticaret yollarının güvenliği sağlanır ve Anadolu uluslararası ticaretin merkezi haline gelir.³⁴

Gıyaseddin Keyhüsrev, İznik Rum İmparatoru Laskaris'e karşı 1211 yılında Akşehir'de savaşı kazanırken, şahsi güvenliğini sağlamakta gösterdiği ihmal ve tedbirsizlik sonucu hayatını kaybeder. Geride İzzeddin Keykâvus, Alâeddin Keykubâd ve Celâeddin Keyferudun adlarında üç erkek çocuk bırakır. Bunlardan İzzeddin Keykâvus, Konya'da toplanan devlet adamlarının ortak kararı sonucunda tahta çıkartılmaya karar verilir. Kararlarını uygulayabilmek amacı ile Konya'dan Kayseri'ye gelen devlet adamları burada İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkarıp, adına cülus töreni düzenlerler.³⁵

İzzeddin Keykâvus, Kayseri'de tahta çıkış törenini yapıp üç gün süren, babasının yas merasimini yerine getirdikten sonra beylerine rütbeleri ölçüsünde hila't ve unvanlar verir. İktâ ve mülklerinin menşurlarını yeniler. Hazırlıklarını tamamlayan Keykâvus, tam devletin merkezi Konya'ya hareket etmek üzere iken Tokat meliki Alâeddin Keykubâd tarafından ansızın kuşatılır. Tahtı ve tacı daha saltanatının ilk günlerinde tehlikeye düşer. Diğer taraftan, İzzeddin Keykâvus kadar iddialı ve kararlı olan Alâeddin Keykubâd, kardeşini bertaraf edebilmek ve amacına ulaşabilmek için amcası Erzurum hükümdarı Muğîseddin Tuğrulşâh'ı, Uç beylerinden Zahiriddin İli'yi ve Ermeni Baronu Leon'u ittifak dahilinde yardıma çağırır. Sonunda bu üç müttefiki, kuvvetleri ile kendisine katılır.³⁶

Kayseri kuşatması sebebi ile son derece sıkıntılı anlar yaşayan İzzeddin Keykâvus, kuşatmanın uzaması, kardeş kanının dökülmesi, şehir halkında huzursuzluğun artması sonucunda çaresizlik ve ümitsizliğe düşer. Bir zamanlar büyük yardımlarda bulunduğu ve dostluk ilişkileri içerisinde olduğu Pervane Zahreddin İli'nin, Alâeddin Keykubâd taraftarı olması onu daha da üzer ve endişelendirir. Sultan bu tehlikeli durum karşısında Çaşnigir Mübarizeddin Çavlı, Mübarizeddin Behremşah, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara gibi güvendiği beyleri ve komutanları huzuruna çağırarak meseleyi istişare eder. Onlara şehri gece yarısı terk edip Konya'ya ulaşmayı, orada uç beylerinin ve askerlerinin

³⁴ Turan, *a.g.e.*, 277, 280, 285, 287.

³⁵ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 133; Niğdeli Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s. 441; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Alâeddin Keykubâd ve Zamani*, Haz. Salim Koca, Sinan Tarifçi, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 101; Turan, *a.g.e.*, s. 294.

³⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 134; Köymen, *a.g.e.*, s. 107; Turan *a.g.e.*, s. 294.

desteği ile tahtını kurtarmayı düşündüğünü söyler. Ancak devlet adamları ve komutanlar bu planı tehlikeli bularak Sultan İzzeddin Keykâvus'u vazgeçirirler. Bu toplantıdan sonra Kayseri şahnesi Celâleddin Kayser, Sultan'ın huzuruna çıkarak müttetikleri birbirinden ayırmanın mümkün oluşunu böylelikle Alâeddin Keykubâd'ın güçsüz düşürülerek tehlikeden kurtulunabileceği teklifinde bulunur. Bu teklifi kabul eden Keykavus, bu iş için Celâleddin Kayser'i görevlendirir. Oldukça etkili ve kurnaz bir devlet adamı olan Celâleddin Kayser, Ermeni Baronu Leon'u on iki bin Mısır altını değerinde bir destarçe ve on iki bin mud tahıl karşılığında ittifaktan ayrılıp ülkesine gitmeye ikna eder.³⁷

İzzeddin Keykâvus ile anlaşan Leon, ertesi gece gizlice savaş meydanını terk ederek ülkesine döner. Bu durum Alâeddin Keykubâd ve Mugîseddin Tuğrulşâh üzerinde şok etkisi yaratır. Keykubat'ın ittifak grubu dağılmaya başlar. Mugîseddin Tuğrulşâh, kardeşi Kayserşâh'ın ülkesine saldırabileceği bahanesi ile ittifaktan ayrılıp, ülkesinin yolunu tutar. Keykubad'ın müttetik ordusunun dağıldığını gören İzzeddin Keykâvus, Kayseri kalesindeki askerlerini harekete geçirir. Kaledeki askerler sürpriz bir baskın gerçekleştirerek Keykubad'ın ordusunu yener. Mücadeleyi kaybeden ve canını kurtarmak isteyen Alâeddin Keykubâd, kaçarak Ankara'nın (Engüriye) yolunu tutar. Şehri ele geçirerek, savunma tertibatı alır.³⁸

Tahtını ve hayatını son anda kurtaran İzzeddin Keykâvus, Alâeddin Keykubâd'ı takip edemeyerek, meseleyi daha ileri bir tarihe bırakır. Zira biran evvel Selçuklu ülkesinde iktidarını kurması ve yerleştirmesi gerekir. Bu nedenle süratli bir şekilde hareket eden Keykâvus, devlet işlerini düzenleyerek kuşatma esnasında, kurtulmasında büyük pay sahibi olan Celâleddin Kayser'e Pervanelik makamını, Malatya'yı Hüsâmeddin Yusuf'a, Elbistan'ı da Mübarizeddin Behremşâh'a verir. Kayseri'deki işlerini süratle tamamlayan İzzeddin Keykâvus, Aksaray'da birkaç gün dinlendikten sonra Konya'ya hareket eder. Konya ile Sultan Hanı arasındaki Obruk mevkiine geldiğinde devlet büyükleri, Konya'nın ileri gelenleri ve ahiler tarafından törenle karşılanır, saygı ve sevgi gösterileri ile Konya'da tahta çıkarılır (Temmuz 1211). Bir hafta süren tahta çıkma merasiminden sonra uç beyleri, sübaşılar ve diğer beyler birer birer gelip itaatlerini arz ederler. Sultan İzzeddin Keykâvus saltanat hukukuna göre onlara hila't verir, emirlerin emlak ve ikta menşurlarını yeniler. Tutuklular için genel af çıkartmak suretiyle yeni bir dönem başlatır.³⁹

Sultan İzzeddin Keykâvus devlet işlerini düzene koyar, Halife Nasır Li-dinillah ile ilişkiler kurup İznik Rum İmparatoru Laskaris ile anlaşma yapar.

³⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 137, 138; Köymen, *a.g.e.*, s. 110, 111; Koca, *a.g.e.*, s. 307; Turan, *a.g.e.*, s. 294.

³⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 138, 139; Köymen, *a.g.e.*, s. 111.

³⁹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 138, 139; Yazıcıoğlu Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, (haz. Houtsma), C. III, E.J. Brill, Leiden 1902, s. 105, 106; Köymen, *a.g.e.*, s. 112; Turan, *a.g.e.*, s. 295, 297.

Buna rağmen İzzeddin Keykâvus, Ankara kalesine yerleşen güçlü ve muhteris kardeşi Alâeddin Keykubâd'ın tehdidinden kurtulamaz. Bunun için devlet büyüklerini ve komutanları huzuruna davet eder. Keykavus bu toplantıda düşüncelerini şu şekilde açıklar: *"Kardeşim Ankara'da olduğu sürece güvenlik ve huzur içerisinde kalır. Bizim güvenimizin ve huzurumuzun kaynağı ise onun oradan atılmasına bağlıdır. Bu fitnenin kökünü kat'i bir şekilde kazımak, memleket ve saltanat işlerinin en gereklisidir. Bu hadiseden tamamen kurtulmadıkça başka bir iş yapmak, başka bir işe başlamak asla doğru değildir"*.⁴⁰

Sultanın huzuruna gelen devlet büyükleri ve komutanlar onun fikirlerini isabetli bulurlar ve oy birliği ile kabul ederler. Bundan sonra ülkenin her tarafındaki beylere, meliklere, boy beylerine, taraftarlara ve Uç beylerine fermanlar göndererek emirlerindeki askerlerle gelip Konya ovasında toplanmaları emredilir. Kısa süre içerisinde Selçuklu ordusuna katılanlar arasında Sağ Kol Uç Beylerbeyi Hüsameddin Çoban, Sol Kol Uç Beylerbeyi Seyfeddin Kızıl ile Türk, Rum, Arap ve Ermeni askerlerinin en seçkinleri vardır.⁴¹

Sultan İzzeddin Keykavus, Konya'da toplanan ordusunun başına geçerek yakma ve yıkma silahları ile Alâeddin Keykubâd'ın üzerine yürür. Kısa sürede Ankara'ya ulaşan Keykâvus, kardeşinin kaleden kaçmasına fırsat vermeyecek şekilde kaleyi dört cepheden kuşatır (1212). Bu öyle bir kuşatmadır ki askerlerin heybeti görenleri ve akıl sahiplerini şaşkınlığa ve hayrete düşürür. Durumdan haberdar olan Alâeddin Keykubâd, surları ve kaleyi tahkim eder. Orduyu denetleyerek savaş düzenine sokar, şehir halkının gönlünü alıp, onların vefa ve bağlılıklarını artırmak için çaba sarfeder.⁴²

Kuşatmanın ilk günü taraflar arasında teke tek mücadele yapılır. Emîr-i Candâr Mübarizeddin İsa ile kardeşleri kuşatılan şehirden çıkarak meydana gelir. Mübarizeddin İsa, çocukluk yıllarından beri düşmanlık ve kin beslediği Emîr-i Candar Necmeddin Behremşah'ı yüksek ses ile teke tek savaşa çağırır (mübareze). Necmeddin Behremşah, Sultan İzzeddin Keykâvus'tan izin alarak meydana çıkar. Baştan aşağı zırhlı olan iki emir önce mızraklar ile kıyasıya savaşır, mızraklar kırılınca bu defa ellerine ağır gürzler alırlar. Gürzlerle de yenilemeyince ellerine kılıçlarını alırlar. Melik Alâeddin Keykubâd, Mübarizeddin İsa'yı çavuşları vasıtası ile geri çağırıncaya mücadele yenen ve yenilen belli olmadan sona erer. Necmeddin Behremşah, Sultan İzzeddin Keykâvus'un katına geri döndüğünde başarılı mücadelesinden dolayı "has hil'at" ile ödüllendirilerek, makamını ve rütbesini yükseltir.⁴³

⁴⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 154; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 115, 116.

⁴¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 154; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 115, 116; Kırpık ve Erdoğan, *a.g.e.*, s. 211, 216.

⁴² İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 155; Koca, *a.g.e.*, s. 312.

⁴³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 155; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 117.

Bundan sonra mancınık gülleleri ve ok yağmuru ile kale kuşatılır. Sarp kayalıklar üzerine kurulu Ankara kalesine lağım atılmadığı için kuşatmada mancınıklar önemli rol oynar. Muhasara yolu ile kalenin alınmasının güç olacağını ve kuşatmanın uzayacağını anlayan İzzeddin Keykâvus, dışarıdan yardımları keserek kalenin kendiliğinden teslim olmasını ister. Bu amaçla kışı geçirmek üzere şehrin önüne Sultan Meydanı'nda binalar ve barakalar inşa ettirir. Sultan bu binaları kale düşünceye kadar karargâh ve saray, kale düştükten sonra da medrese haline getirmek ister.⁴⁴

Sultan İzzeddin Keykâvus ordusu ile bütün kışı şehrin önünden inşa ettirmiş olduğu bina ve barakalarda geçirir. Diğer taraftan dışarı ile irtibatı kesilen ve yardım alamayan Melik Alâeddin Keykubâd, Halep Emiri Melik Zahir'e başvurarak, kardeşi ile arasında barışın tesis edilmesi için arabulucu olmasını ister. Onun bu isteğini kabul eden Melik Zahir, İzzeddin Keykâvus'a elçi gönderir. Keykâvus, Eyyubi elçisinin barış teklifini iç işlerine müdahale kabul ederek reddeder. Ayrıca Keykubad'ın Papa nezdindeki yardım çağrısı da sonuçsuz kalır.⁴⁵

1212 yılının ilk baharında başlayan kuşatma, 1213 yılının bahar ayına kadar devam eder. Diğer taraftan uzun süre dışarı ile irtibatı kesilen şehir halkı arasında sıkıntı ortaya çıkar. Sonuna kadar mücadele etme azminde olan Alâeddin Keykubad, kendi aralarında toplanıp teslim olma kararı alan şehir ileri gelenlerinin isteğini kabul etmek zorunda kalır. Kardeşi İzzeddin Keykâvus'a gönderdiği elçi vasıtasıyla kendisinin ve kale halkının canına dokunulmaması ve bu hususta ağır yeminler yapılması (ahd-ı peymaân) şartı ile teslim olacağını bildirir. Keykâvus, kardeşinin şartlarını kabul edip, Uç beylerbeyi Hüsameddin Çoban ve Seyfeddîn Kızıl, komutanlardan Seyfeddîn Ayaba ve Celâleddin Kayser'in hazır olduğu toplantıda bir anlaşma yazdırarak elçiye teslim eder. İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubâd'ın yetiştirilmesinde büyük pay sahibi olan ve şehzadelere atabeylik yapan Seyfeddîn Ayaba, taraflar arasında arabuluculuk yapar. Seyfeddîn Ayaba'nın nezaretinde kalenin teslim işleri başlar. Önce saltanat sancak ve bayrağı büyük bir haşmetle kale burcuna çekilir. Şehir halkının gönlü alınır ve padişah dergâhından yapılan güzel vaatlerle destekleri sağlanır. Melik Alâeddin Keykubâd ise padişahlık sarayından şehir iğdişlerinden birinin evine nakledilerek, gözaltına alınır. Böylece Alâeddin Keykubâd'ın meliklik günleri sona erer ve tutukluluk günleri başlar. Birkaç gün sonra Sultan İzzeddin Keykâvus Ankara şehrine girer.⁴⁶

Sultan İzzeddin Keykâvus kardeşi Alâeddin Keykubâd'ı öldürtmek istese de Hocası Mecdeddin İshak'ın tavsiyesi ile bu düşüncesinden vazgeçer. Ancak

⁴⁴ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 156, 157; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁵ Koca, *a.g.e.*, s. 313; Kırpık ve Erdoğan, *a.g.e.*, s. 217.

⁴⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 157, 158; Köymen, *a.g.e.*, s. 115, 116.

Keykubât'ı destekleyen devlet adamları ve komutanlar cezalandırılmaktan kendilerini kurtaramazlar. Sultanın emri ile saçları ve sakalları tıraş ettirilen bu devlet adamları ve komutanlardan her biri bir ata bindirilip şehrin sokaklarında gezdirilmek suretiyle tahkir edilir iken arkalarından yürüyen iki muhafız tarafından devamlı kamçılanırlar. Tellâllar ise "Sulana ihanet edenin cezası budur" şeklinde sözlerle yapılan cezalandırmayı ilan edeler.⁴⁷

Melik Alâeddin Keykubâd tutuklu bulunduğu evden alınarak Seyfeddin Ayaba'nın gözetiminde Malatya yakınlarında bulunan Minşar kalesine götürülür ve orada hapsedilir. Seyfeddin Ayaba, Keykubât ve maiyetini adı geçen kalenin komutanına teslim eder. Böylece Sultan İzzeddin Keykâvus son derece tehlikeli gördüğü rakibinden kurtulur ve ülkenin tek ve rakipsiz hükümdarı haline gelir. Alâeddin Keykubâd için ise korku ve endişe dolu yedi yıllık mahkûmiyet hayatı başlar.⁴⁸

Sonuç

Ankara şehri kuruluş yıllarından itibaren jeopolitik konumu dolayısıyla her zaman önemini korumuş stratejik bir şehirdir. XI. yüzyılda Ankara Bizans devleti için güçlü istihkamları sayesinde Türklere karşı yapılan seferlerde ileri karakol vazifesi görür. Şehir ilk defa Malazgirt savaşından sonra, 1073 yılı içerisinde Selçuklu hakimiyetine girer.

Selçuklu şehzadelerinin Ankara'daki ilk mücadelesi ise I. Kılıç Arslan'ın oğlu Melik Arap'ın Ankara ve Çankırı şehirlerini ele geçirmesi ile başlar. İktidarının ilk yıllarında kendisinin kardeşlerini bertaraf edecek gücü yoktur. Bu amaçla Sultan Mesud iktidarını tesis edebilmek amacı ile kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin gücünü kullanır. Bu mücadeleler esnasında Ankara, Melik Arap'ın sığınabileceği müstahkem bir kale vazifesi görür.

Miryokefalon Savaşı (1176) Anadolu'daki siyasî ve sosyal dengeleri tamamen değiştirir. Bundan dolayı Bizans-Selçuklu ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Güç ve hakimiyet el değiştirir ve Ankara'da siyaseten kesin bir şekilde Selçuklu hâkimiyeti sağlanır. Sosyal açıdan da yapılan göçler sonucu Müslüman-Türk nüfus yerli halka karşı çoğunluğu elde eder. Sonuçta Ankara şehri Selçuklu şehzadelerinin ve beylerinin birbirleri ile mücadele ettikleri ve iktidarın belirlenmesinde önemli rol oynayan bir mekandır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

⁴⁷ Turan, a.g.e., s. 301.

⁴⁸ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 160; Yazıncızâde Ali, a.g.e., s. 117; Koca, a.g.e., s. 314; Kırpık ve Erdoğan, a.g.e., s. 217.

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

Akyol, Hasan, "Ankara'nın Türk Hâkimiyetine Girişi ve Şehrin İlk Türk Fatihî", *Bellekten*, C. 80, S. 287-289, (2016), ss. 757-771.

Anna Komnena, *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1996.

Baykara, Tuncer, "Batı Anadolu'da Bir Peçenek Beği: Kızıl Beğ," *Bellekten*, C. 62, S. 235, (1998), ss. 735-745.

Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1994.

Danışmend Gazi Destanı (Dânişmend-nâme), Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi Yayınları, Ankara 2012.

Darkot, Besim, "Ankara", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, I, Ankara 1979, ss. 437-453.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Hacıgökmen, Mehmet Ali "Ankara'da Ahi Hakimiyeti (1330?-1361)", *Türkler*, C. VI, (2002), ss. 830-836.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, *Ahiler Şehri Ankara*, Kömen Yayınları, Konya 2011.

Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

İbn Bibi, *El-Evâmîrul-Alaiye fi'l-Umuri'l-Alaiye*, Çev. Mürsel Öztürk, C. I, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İbn Kalânîsî, *Zeyl Târih-i Dimâşk (Şam Tarihine Zeyl)*, Çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

İbnü'l-Esîr (Muhammed b. Muhammed Abdu'l-vâhid es-Seybânî İbnü'l-Esîr), *el-Kâmil fi't- Târih*, Terc. A. Ağırakça, A. Özaydın, ve M. Tulum, C. XI, XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Kırpık, Güray-ERDOĞAN, Abdülkerim, *Şehr-i Kadîm Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2015.

Koca, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alparslan'dan Uluğ Keykubâd'a)*, Berikan Yayınları, Ankara 2016.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Alâeddin Keykubâd ve Zamanı*, Haz. Salim Koca, Sinan Tarifçi, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, Incl. ve Terc. Ali Ertuğrul, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi-2 (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014.

Özaydın, Abdülkerim, "Ankara (İslami Dönem)." *DİA*, C. III, Ankara 1991, ss. 203-204.

Sevim, Ali, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk, Aksungur*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, H. Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Yazıcıoğlu Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, Haz. Houtsma, C. III, E.J. Brill, Leiden 1902.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, Haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

MALAZGİRT SAVAŞI'NIN İSLAM SAVAŞ HUKUKUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra ÇIPLAK*

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1401762>

Özet

Türk tarihinin mihenk taşlarından olan Malazgirt Meydan Muharebesi gerek tarihi gerek askeri gerekse ekonomik bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Galibiyetin sebep, sonuç ve önemi ile ilgili söylenebilecek onca cümlelerin ardından olayın matematiği ile ilgili değerlendirmeyi İslam savaş hukuku nazarından da yapmak gerekir. İslam ülkesine saldırı, zulmü ortadan kaldırıp hakkı çiğnenene yardım etmek, tebliği engelleyenleri bertaraf etmek, dine yönelik fitneyi yok etmek, vatanından haksız yere çıkarılmak, inananların ibadet özgürlüğünü garanti altına almak, anlaşmaları bozup birliğin ihlaline, toplum huzurunun kaybolmasına çalışmak ve hıyanet gibi sebepler gayrimüslimlerle yapılan savaşlara yol açan faktörlerdendir. Malazgirt savaşı başlamadan az evvel bu faktörlerden örneklerin yer aldığı muahhar Arapça kaynaklar neden? sorusunun cevabını bize vermektedir. Uluslararası ilişkilerde barış, adalet ve ahde vefa ilkesini benimseyen İslam hukuku, savaş sonrası anlaşmalarda tarafların dört ay ile on yıl arasında bir zaman dilimine işaret eder ki bu durum da yine İslam devletler hukukunda manası olan zaman ölçütleridir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Hukuk, İslam, Malazgirt, Selçuklu.

EVALUATION OF THE BATTLE OF MALAZGIRT ACCORDING TO ISLAMIC LAW OF WAR

Abstract

The Battle of Manzikert, one of the cornerstones of Turkish history, has been evaluated from both historical, military and economic perspectives. After all the sentences that can be said about the cause, effect and importance of the victory, it is necessary to evaluate the mathematics of the event from the perspective of Islamic war law. Attacks on the Islamic country, eliminating oppression and helping those whose rights have been violated, eliminating those who prevent the preaching, destroying the discord against religion, being unjustly expelled from their homeland, guaranteeing the freedom of worship of believers, violating the unity by breaking agreements, trying to destroy social peace, and treason, etc. It is one of the factors that lead to wars. Why do contemporary Arabic sources contain examples of these factors just before the start of the Battle of Manzikert? It gives us the answer to the question. Islamic law, which adopts the principles of peace, justice and pacta-keeping in international relations, indicates a time period between four months and ten years for the parties in post-war agreements, which are also meaningful time criteria in Islamic international law.

Keywords: Byzantium, Islam, Law, Manzikert, Seljuk.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: e.ciplak@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4577-3026

Giriş

İslam dini, kaynağını Kur'an ve sünnetten aldığı ilkelerle, hayatın tüm alanında normlar oluşturmuştur. Bu minvalde devletlerin karşı karşıya gelişlerinin esasları da bu kurallar dahilindedir. Kaidelerin ilk uygulayıcısı olan Hz. Muhammed aynı zamanda Müslümanların devlet reisi, şâî'i, askeri kumandanı, hakimi ve dini öğreticisi idi. Liderliğinde devletinin sınırları genişlemiş Arap yarımadasının tümü, Filistin ve Frank ülkelerinin güney kesimlerinden birçok kısmı da İslam devletinin hudutları içine girmişti.¹ Hz. Muhammed, Bizans İmparatoru Herakleios (ö.641)'a elçi göndererek mektubunda onu İslam'a davet etmişti. Bu konuyla ilgili İslam kaynakları ve Bizans kaynaklarının dili farklı olsa da İslam devletleriyle Doğu Roma arasındaki mücadelenin erken dönemlere tekabül ettiği aşikardır.² Gayrimüslimlerle yapılan bu mücadelelerdeki davranışlar/uygulamalar İslam savaş hukukunun tezahürü olarak görülmelidir. Nihayetinde bu çalışmaya konu olan Doğu Roma/Romanos Diogenes ve Selçuklu/Alparslan mücadelesinde de de bu uygulamaları İslam devleti nezdinde görmekteyiz. Bu dönemde Batı Avrupa'da İmparator ve Papa'nın tesirinde bir yönetim varken Bizans, siyasi ve dini yönden Papa'nın kararlarını reddederek dini ve dünyevi idareyi elinde tutmuştur.³

Savaş, *"devletler veya devlet grupları tarafından, millî güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının kullanılması suretiyle icra edilen ve taraflarca savaş niteliği kabul edilen, kuvvet kullanılmasını içeren düşmanca niyet ve/veya eylem"* şeklinde ifade edilmektedir.⁴ Savaş hukuku; *savaşa başvurma hukuku (jus ad bellum), savaşanların ve savaşa maruz kalanların hukuku (jus in bello), savaşın sonlandırılması ve barış anlaşmalarının yapılması hukuku (jus post bellum)* olmak üzere başlıca üç ana konuyu düzenlemektedir.⁵ İslam hukukunda savaş, *İslam'ın, insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle Allah yolunda can, mal, dil ve diğer bütün vasıtalarla mücadele etmek ve bu uğurda bütün gayretini harcamak*⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.⁷ Her biri farklı bir mana inceliğine sahip *birâz, ceng, cidâl, cihâd, harb, kıtâl, muhârebe, mukâtele, mübâreze, mücâdele ve mücâhede* gibi

¹ Muhammed Hamidullah, "Alp Arslan Devrinde İslam Anayasasının Durumu ve O Devirdeki Hristiyan Anayasası ile Mukayesesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini, Ahlaki, Edebi Mesleki Aylık Dergi)*, C.10, S.110-111, 1971, s.212.

² Casim Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri (610-847)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.44-53; Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyus'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu*, C.4, S.7, 2011, s.17-22.

³ Hamidullah, "Alp Arslan Devrinde İslam Anayasasının Durumu ve O Devirdeki Hristiyan Anayasası ile Mukayesesi", s.210.

⁴ Ali Bilgin Varlık, "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", *Avrasya Terim Dergisi*, C.1, S.2, 2013, s.119.

⁵ Varlık, "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", s.118-119.

⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, s.202; Ahmet Reşid Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1972, s.134; Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, C.1, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1984, s.276; Ahmet Özel, "Cihad," *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.531-534.

⁶ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s.20-21.

⁷ ibn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, C.1, 5.baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s.529; Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982, s.63; Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s.49.

kavramlar *savaş*⁸ yerine kullanılsa da bu terimlerin aralarında bir mantıksal ilişkiye dikkat çekilerek konu daha iyi anlaşılabilir.⁹ İlk dönem fıkıh kaynaklarında cihad kavramı siyer veya cihad başlıkları altında incelenmiş ve “*kafirlerin barış ve güvenle İslam’a kabulleri, barışa yanaşmayan kafirlere müdahale ve Müslümanlara sığınanlara karşı tutum*” olarak Kur’an-ı Kerîm’de karşılığını bulmuştur.¹⁰ Savaşı haklı kılan sebepler; meşru müdafaa, barış antlaşmasının bozulması, elçilerin öldürülmesi, düşmanla iş birliği, yabancı ülkelerde yaşayıp da sırf inançları sebebiyle şiddet ve işkenceye maruz kalan Müslümanların yardım talebi olarak sıralamıştır.¹¹ İslam toplumunun varlığını sürdürebilmesi için *zarûriyyât*¹² kapsamında Müslümanların ülke bütünlüğüne yönelik düşmanlık ve saldırıyı önlemek, barış için gerekli bütün şartların oluşmasını sağlamak, insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almak için savaş/cihad, meşru görülmüştür.¹³ İslam’ın savaş anlayışı, dini inanç hürriyetini sağlama ve her türlü haksızlığı ortadan kaldırmayı amaçlar. Müslümanların her durumda savaşmaları söz konusu olmayıp içeride birlik ve asayiş sağlama, her alanda düşmana denk bir güç ve kuvvete ulaşmaları şartıyla en yakından başlamak üzere düşmanlarıyla savaşmaları mümkündür.¹⁴ İslam hukukunda İslami yahut İslam dışı bir yönetimin hakimiyetinde olan ülkeye *dârü’l-harb* denir.¹⁵ *Dârü’l-harb* ile yapılan mücadelede Bizans’ın maddi üstünlüğüne karşı manevi üstünlük kurma çabası madde ile mananın karşı karşıya gelmesi olarak yorumlanmıştır.

İslam’da uluslararası ilişkilerin temeli; davet, dini yayma ve tebliğ esasıdır. İslam Devleti’nin yapmakla yükümlü olduğu bu davet ve tebliğe karşı diğer devletlerin koyduğu tavrın keyfiyeti, ilişkilerin dostane veya hasmane bir üslupta devam etmesini belirleyecektir. Hz. Peygamber, Medine’de devlet teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra kabilelerle tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmaları yapmak üzere harekete geçmiştir.¹⁶ Bu, İslam savaş hukukunun merhalelerinden biri olarak görülür. Müslümanların İslam’ın barış mesajını insanoğluna takdim gayreti içinde olması buna engel olanları caydıracak bir askeri güce sahip ise onları bertaraf etmesi, değilse bu güce sahip olma gereğini bir an evvel yerine getirmeye çalışıp bu arada

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, s.529; Ahmet Yaman, “Savaş,” *İslam Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.189.

⁹ Alimcan Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.37, 2021, s.38-39, 203.

¹⁰ Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, s.20-21.

¹¹ Saffet Köse, “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2007, s.59-65.

¹² Muhammed Tahir b. Aşur, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s.79.

¹³ Bakara, 2/193; Enfâl, 8/39; Hac, 22/40; Mahmud Şit Hattâb, *Komutan Peygamber (Hz. Peygamber’in Askeri Dehası)*, çev. Ahmed Ağırakça, Bir Yayınları, İstanbul, 1988, s.17; Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, s.129.

¹⁴ Tevbe, 9/123; Enfâl, 8/72; Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 258-259, 279; Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, s.114-116.

¹⁵ Ahmet Özel, “Darülharp”, *İslam Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.536.

¹⁶ Ahmet Yaman, “İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler”, *Diyanet İlmî Dergi*, C.28, S 2, 1992, s.122-124.

barış stratejisi izlemesi gerektiği İslam'ın ilk yıllarından beri uygulanan kaidelerdendir.¹⁷

Bu ön bilgilerden mühlhem Malazgirt savaşı hakkındaki dönem kaynakları ve bu konuda yapılan çalışmalar tetkik edilerek savaşın öncesi, oluşu ve sonrası bu açıdan incelenecektir. Muahhar İslam tarihi kaynaklarının bakış açısının tenkidine rağmen bu müslim-gayrimüslim karşılaşmasında İslam savaş hukukunun nasıl cereyan ettiği örneklendirilecektir. Mehmet Altay Köymen'in ifadesiyle bu bir din savaşı mı, millî bir savaş mı, yoksa askeri bir muharebe mi?¹⁸ sorularının tamamının cevabını görebildiğimiz bu olayda İslam savaş hukuku nazarından değerlendirileceğiz. Bu konuda emek veren alanın kıymetli hocalarının çalışmalarından gayri, hassaten 13.-16. yüzyıl Memlûk kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti, *Merv Kurultayı*'nda alınan kararlarla özellikle batı yönünde büyük fetih hareketlerine başlamıştır.¹⁹ Bu fetih hareketlerinin kilit noktasını oluşturan Malazgirt bölgesi Bizans'tan alınarak *kapı*, Müslüman Türk yerleşimine açılmıştır. Bu aşamada Malazgirt savaşının önemli bir yeri vardır. Türklerin *keşif amaçlı akınlar ve planlı fetihler* olarak sıralı şekilde devam eden Anadolu harekâtı, Malazgirt Zaferi'nden sonra yurt tutma olarak tezahür etmiştir.²⁰ Hieronymus Wolf'un (ö.1580) Bizans'ı ile Selçuklu Devleti'nin bu efsanevî karşılaşması, tarihi seyirde önemli sonuçlarıyla hemen her açıdan değerlendirilen ve güncellenen bir araştırma sahasıdır. Gerek imparatoriçelerin iktidarında sivil-asker çekişmesi²¹ gerek üç yönden baskı altında kalmış imparatorluğun kurtulma çabası ve sonunda 6. (Bilge) Leo'nun (ö.912) derlediği *Taktik*²² kitabından istifade etmediği için Romanos'un savaş stratejisinin eleştirilmesi, Selçuklular lehinde bu tabloyu resmeden öğelerdir. Bu tarihî sahnenin oluşmasında diğer faktör Fâtımîlerin, Abbâsîlere karşı üstünlük sağlamaları, bu sırada Selçukluların tarih sahnesine çıkması ve kısa sürede sünnî İslâm dünyasının hâmişî durumuna gelmeleri ile Fâtımîler ve Selçuklular arasında bir mücadelenin başlaması da eş zamanlı gerçekleşmiştir.

Anadolu'daki Selçuklu harekâtının hızla devam ettiği sıralarda İmparatoriçe Eudokia²³, Romanos Diogenes ile evlenmiş ve Romanos, imparatorluğunu meşrulaştırmak ve Türk fetihlerini durdurmak için sonuncusu 1071'de gerçekleşen

¹⁷ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamberin Savaşları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s.262; Yaman, "İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler", s.115-127.

¹⁸ Mehmet Altay Köymen, "İslam Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini, Ahlaki, Edebi Mesleki Aylık Dergi)*, C.10, S.110-111, 1971, s.217-224.

¹⁹ İlhan Erdem, "Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.35, S.60, 2016, s.68.

²⁰ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, s.78

²¹ Murat Keçiş, "İhanetten İmparatorluğa IV. Romanos Diogenes", *Bellekten*, C.86, S.305, 2022, s.95.

²² Leo VI *Taktika*, *Text and translation: The Taktika of Leo VI*, ed. George T. Dennis, Dumbarton Oaks-Washington D.C. 2010, s.107.

²³ Semavi Eyice, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK Yayınevi, Ankara, 1971, s.8-11.

art arda üç doğu seferine çıkmıştır.²⁴ Bu açıdan savaşın Bizans tarafı, muharebenin seyirinde bir başlangıç hattı oluşturur. Hristiyan Bizans'ın Romanos'un iktidarıyla başlayan ve hezimetıyla sonuçlanan savaşın o cepheden değerlendirilmesi başından sonuna stratejik hatalar silsilesi şeklinde anlatılmıştır. Bu konuda imparatorların liderlik kitabı şeklinde addolunan *Taktik*'e pek çok atıf yapılmış ve Bizans tarafında da savaşın kazanılması için dini törenler düzenlenmiştir.²⁵

Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki bu silahlı çatışma 1071'de, *sevkulceyş* ve ordunun manevra kabiliyeti ile Sultan Alparslan tarafından İslamiyet için başarılı bir şekilde sonuçlandırılmıştır. Hemen hemen üçte bir gibi bir orana rağmen Selçuklu ordusu düşmanını mağlup etmekle kalmamış onu bozguna uğratmıştır. İmparator Romanos Diogenes'i esir almaları ise hiç beklenmeyen bir sonuç olmuştur.²⁶ Bizans yöneticilerinin İslam siyasetinde meydana gelen söz konusu dönüşüme ilişkin tasavvurları sadece nazarî bir kavrayışa dayanmamış ve bu durumun ileride kendilerini ne tür tehlikelerle karşı karşıya getirebileceğini somut hadiselerde de temaşa etmişlerdi.²⁷

Bu savaşta tarafların müslim ve gayrimüslim olduğunun altını çizerek İslam hukukçularına göre savaşın oturduğu teorik temelin düşmanlık ve din özgürlüğünün kısıtlanması olduğunu belirtmeliyiz. Başlangıç noktası küfre karşı olsa da Hz. Muhammed dönemindeki uygulamalar esas alındığında dinin kısıtlanması ve düşmanlık konusunda müşterek bir kanıya varılabilir.²⁸ Her Müslüman üzerine görev olan İslam'ın tebliğı, buna engel olanlar ve gayrimüslim devletlerle yapılan savaşlar bu minvaldedir. Hal böyleyken Selçuklu-Bizans mücadelesi bu kapsam içerisine teorik olarak girmektedir ve sultanın/hilafetin söylemleri de teoriyi uygulamaya geçirmektedir.

Malazgirt Savaşı'nın yapıldığı yerin fiziki coğrafyasına bakıldığında Selçuklu ordusunun bir günde aldığı mesafenin koşullara göre değişkenlik gösterdiği hesap edilerek ordunun Halep'ten zikzaklı bir yol tercih etmiş böylelikle topladığı asker sayısı artmış olarak Malazgirt'e ulaşmıştı.²⁹

²⁴ Mikhail Psellos'un *Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1992, s.263; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK, 2015, 318; Mustafa Alican, *Kıyametin İlk Günü: Malazgirt 1071*, 4.Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.55; Işın Demirkent, "Bizans", *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, C.6, İstanbul, 1991, s.237.

²⁵ Zikrullah Muhammedî, "Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü", *Tarih Dergisi*, S.58, İstanbul 2013, s.5; Keçiş, "İhanetten İmparatorluğa IV. Romanos Diogenes", s.107,111; Antonios Vratimos, "Romanos IV Diogenes' Attitude towards his Troops", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C.9 S.2, 2019, s. 535-536.

²⁶ Muhammed Hamidullah, "Tarihi Tasvirilere Göre Malazgirt Meydan Muharebesinin Plânı", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, 1971, s.111-112.

²⁷ Mustafa Alican, "İslam Tarihinin Dönüm Noktası: Malazgirt Zaferi", *Millî Mecmua*, S.4, 2018, s.25-26.

²⁸ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukuku (Uluslararası İlişkiler)*, Fecr Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2020, s.386-389.

²⁹ Hasan Yenidoğan, "Büyük Selçuklu Ordusunun Malazgirt'e (1071) Giden Güzergahı", *Asia Minor Studies*, C.9 S.1, 2021, s.740. ss.735-742.

Savaştan Önce Barış Teklifi

Savaş başlamadan önce barış çağrısında bulunulması, savaş anında geçerli hüküm ve stratejiler, ordu komutanlarının uyması gereken kurallar, eman ve diplomatik ilişkiler ile fey/ganimet ve esirler hakkında hükümler, devletlerarası anlaşmalar; yabancılar hukuku, ihtilaf hukuku, vatandaşlık hukuku gibi kısmi devletler özel hukuku konularını kapsamaktadır. İslam savaş hukuku; savaşa başlamadan önce düşmana barış teklifi yapılmasını öngörür.

Malazgirt Meydan Muharebesinin hemen her safhasında örneğini gördüğümüz Türk devlet telakkisinde de yeri olan husus için Yusuf Has Hâcib, düşmanla savaşa girişmeden önce elçiler eliyle barış teklifinde bulunulmasını prensip olarak ileri sürmektedir.³⁰ “Eğer düşmanın askeri çok ve seninki daha az ise savaşa acele etme ve ona göre tedbir al, anlaşmak imkânı varsa, onunla anlaş, yok ise zırhını giy, düşmana sıkı sıkı yapış ve güreş...Eğer sen galebe çalmak için imkan bulamazsan, elçi göndererek sulh yapmaya çalış... Düşman anlaşmak istemeyip savaşta ısrar ederse işi uzatma, askeri topla ve savaş, askere mal dağıt, onların kahramanlık duygularını okşa ve her vasıtaya başvuru”... Savaştan az önce Abbâsî halifeliği adına Ebu'l-Ganâim b. el-Mahlebân (Mühelbân/Muhallebân) ile Selçuklu emîri Savtegin'in (Savtigin/Savtekin) de içinde bulunduğu elçilik heyeti imparatora barış teklifini “Ülkene geri dön, barış yapmak istersen, bunu Bağdat halifesi aracılığıyla yaparız, aksi takdirde biz, azim ve kararımızı, içtenlikle bağlı olduğumuz Yüce Allah'a bırakırız” ifadesiyle yaparak barış teklifini gerçekleştirmiştir. Selçuklu tarafı için elçilik heyetinin gidişi aynı zamanda olası bir savaş durumu için Bizans ordusu hakkında bilgi edinmektir ki yine bu da savaş stratejileri içerisinde yer alıp aynı zamanda Sultan Alparslan'ın öngörülü bir lider olduğunu da gösterir. Elçilik heyetinin gelişini, Alparslan'ın kendisiyle savaş yapmaktan çekindiği şeklinde yorumlayan Bizans İmparatoru kibirlenerek³¹ müzakerelere bile girişmek istememiş “Barış, ancak Selçuklu başkenti Rey'de yapılacaktır.”³² “Ben, İslam ülkelerine, kendi ülkem gibi hâkim olmadıkça asla geri dönmeyeceğim anlaşma yok”³³ söylemleriyle iyi donanmış askerlerinin çokluğuna güvenerek Alparslan'ın, barış teklifini sıkışık bir durumda bulunduğu için gönderdiğini sanmıştır. Üstelik el-Mahlebân'dan Selçukluların hâkim oldukları ülkeler hakkında bilgiler almaya kalkmış ve aralarındaki o meşhur diyalog bu sebepten gerçekleşmiştir. İmparator, iklim bakımından Isfahan'ın mı, yoksa Hemedan'ın mı daha iyi olduğunu sorduğunda cevaben Isfahan belirtilmesi üzerine Hemedan'ın çok soğuk olduğunu haber aldım, bu bakımdan biz, Isfahan'da kışlayacağız, hayvanlarımız ise Hemedan'da kışlayacaklardır, diyerek İslam topraklarını barış görüşmesinde tehdit etmiştir. Atlarının Hemedan'da kışlamaları doğrudur. Sana gelince, onu bilmiyorum şeklindeki karşı cevap ise Bizans'ın yenileceğini atlarının da ganimet

³⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, haz. Muzaffer Tunçel, ed. Halil Aşıcı, Sistem Ofset, Ankara, 2019, s.204.

³¹ Baybars el-Mansûrî, *Zubdetü'l-fikre*, 188a-190a.

³² ibnü'l-İbrî, *Târihu muhtasâri'd-düvel*, s.322; Eyice, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, s.43.

³³ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, s.11; el-Yâfi'î, *Târihu'l-Yâfi'î*, s.67. Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasâr*, s.545.

olarak Selçukluların eline geçeceğini ima etmiştir. Böylece geri dönen heyet, imparatorun ret cevabını sultana arz edince, savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır.³⁴ Barış teklifine karşı imparatorun danışmanları ya da Mateos'a göre "hainler" veya Bryennius'a göre "dalkavuklar" imparatora, sultanın ordusunun zayıf olduğu ve korktuğu için barış yapmak istediğini üstelik bu teklifinin zaman kazanmak için oyalama taktiği olduğunu ve takviye birlikleri ulaşır ulaşmaz sultanın geri dönüp hemen saldıracağını, bu yüzden barış teklifini reddedip savaş yapması gerektiğini söylediler.³⁵

Savaş İlanı

İnsanlık tarihiyle beraber kaçınılmaz bir son olarak nitelenen savaş, ibn Haldun'a göre kıskanma veya rekabet duygusundan, düşmanlık veya husumetten, Allah ve dini için gazaba gelmekten, mülk için gazaplanmak veya krallık kurmaya çalışmaktan kaynaklanır.³⁶ Birbirine komşu olan ve rekabette bulunan iki devletin kozlarını paylaştığı bir savaş olması ve İslam'ın bayraktarlığını yapan Selçuklu Devleti'nin gayrimüslim olan Bizans'ı cihat anlayışının gereği olarak saf dışı bırakmak istemesi ibn Haldun'un bu sınıflandırması soyut savaş kavramının fikri alt yapısını göstermesi bakımından önemlidir.³⁷

Malazgirt Meydan Muharebesi, Selçuklular için belli gayeye yönelik olup Türk devlet ve medeniyet anlayışını gerçekleştirmek yani hangi soydan, hangi dinden ve medeniyetten olduklarına bakmaksızın, sınırları içinde yaşayan bütün insanları refah içinde yaşatmak amacıyla başlamıştır.³⁸ İslam dini, her zaman barış taraftarı olup gerek savaş öncesi ve gerekse savaş esnasında barış yollarına başvurulmasını salık verir. Bu sebeple İslam hukuku, tarafların savaş başlangıcını belirlemesi yani savaşın ilân edilip taraflarca bilinmesiyle mümkündür. Savaş ilan edildikten sonra karşı tarafla olan dostane ilişkiler sona erer elçiler gönderilmişse onlar geri çağrılır. Devletlerarası siyasi antlaşmalar hükümsüz olurken bunlar dışındaki antlaşmaların hükümleri devletlerin takdirine bırakılmıştır.³⁹ Dönem kaynaklarında Malazgirt Savaşı öncesi Selçuklu tarafında yaşananlar detaylı olarak anlatılırken savaşın nasıl cereyan ettiği kısa bir şekilde verilmiştir. Bununla birlikte

³⁴ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, s.80-81; Ali Sevim, "ibnü'l-Cevzi'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)", *Bellekten*, C.26, S.30, 2005, s.30; Köymen, "İslam Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi", s.219-221; Erdoğan Merçil, "Türkçe Selçukname'ye Göre Malazgirt Savaşı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, Edebiyat Fakültesi Matbaası İstanbul, 1971, s.47-48; Erdoğan Merçil, "Emir Savtegin", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, Edebiyat Fakültesi Matbaası İstanbul, 1975, s.69-70.

³⁵ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.291.

³⁶ ibn Haldun, *Mukaddime*, s.529.

³⁷ Altan Çetin, "Selçukluların Türkiye'deki Hafıza Mirasını Okumak: Mekân, Şahsiyet ve Zafer", *Türk Yurdu Dergisi*, C.103, S.324, 2014, s.16-25.

³⁸ Mehmet Altay Köymen, "Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", *Konferanslar* (Malazgirt Meydan Muharebesinin 918. yıldönümü münasebetiyle televizyonda yapılan konuşma metni.)

³⁹ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, s.94-100; Mehmet Nuri Ayyıldız, "İslâm Hukukuna Göre Savaş Hukuku", *İğdir Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, 2023, s.73-75.

“...Bizanslılara şiddetle hücum ettiler ve hep bir ağızdan öyle bir kükrediler ki, dağlar inledi. Tekbir getirip Bizans ordusunun içine daldılar ve vuruşmaya başladılar. Bizans İmparatoru henüz atına binmemiş ve Müslümanların kendisinden önce taarruza geçeceklerini sanmamıştı...” ifadesi ilk hücumu Selçukluların başlattığını gösterir.⁴⁰

İslam hukukçuları savaş esnasında kişiler ve tarafların uyması gereken hukukî ve ahlâkî kuralları Kur’an ve sünnet nasları çerçevesinde en ince ayrıntısıyla belirlemiş; bizzat savaşa katılmayanların öldürülmemesi, işkence ve zulüm yapılmaması, esirlere iyi muamele edilmesi, hayvanlara ve doğaya zarar verilmemesi, İnsan ve hayvanların organlarını kesmek, fethedilen yerde katliam yapılmaması gibi konuların altı çizilmiştir.⁴¹

Ganimet

Esirlerin durumu, beşte bir payın alınması sonrası ganimet olarak dağıtılması, fidye, mübadele gibi konularda nihai kararın Müslümanların maslahatına uygun olarak devlet başkanınca alınması söz konusudur.⁴² Gayrimüslimlerin yenilmesi ile Bizans ordugahında uzun süreli erzak deposu, metruk çadırların emvali, imparatorun serveti gibi ganimetler Sultan’a takdim edildi.⁴³ Bizans tacına ait bazı taşlar ile “öksüz” adı verilen pek değerli meşhur bir inci de ganimetler arasında olup bu hayal edemeyecekleri kadar fazla olarak tabir edilen ganimet savaştan yüz yıl sonra dahi bölge halkına müreffeh bir yaşam sunmuştur.⁴⁴ Edward Gibbon’un dediği gibi, Malazgirt’te kaybolan değerli bir taşta üzülen Bizanslılar, artık kesin olarak Anadolu’yu kaybettiklerinin farkında değillerdi.⁴⁵

Motivasyon Konuşmaları ve Dualar

Din ve inançların, savaş sırasında (ister savunma savaşı olsun ister taarruz) askerlerin zafer ve başarı elde etmesi yönünde, onların ruhsal ve bedensel yönlerini önemli derecede etkileyen motivasyon araçlarından olduğu, psikoloji ilminde de kabul edilmiş ve bu durum tarih sahnesinde defalarca kanıtlanmıştır. Malazgirt Savaşı, bir tarafta Hıristiyan dünyasıyla Bizans’ın, diğer tarafta ise İslam dünyasıyla Selçukluların yer aldığı bir savaştır. Alparslan ve Abbâsî Halifesi ile Bizans İmparatoru arasındaki tartışma ve yazışmalar incelendiğinde ve yine iki taraf arasındaki savaştan önce övünç şiirlerinin okunması, dini törenler, özellikle de dua ve niyaz merasimlerinin yapılması, Yaratan’dan kendi ordularının zaferi için istekte bulunmaları yahut Bağdat’ta ve İslâm dünyasının her tarafında elde edilen zafer

⁴⁰ Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*, TTK, Ankara, 1988, s.35.

⁴¹ Ayyıldız, “İslâm Hukukuna Göre Savaş Hukuku”, s.73-77.

⁴² Asım Öztürk, *İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur’an ve Sünnet’te Savaş, İbn Haldun Üniversitesi/Medeniyetler İttifakı Enstitüsü/Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı/Yüksek Lisans Tezi*, 2019, s.173.

⁴³ Alican, *Kıyametin İlk Günü Malazgirt*, s.142-143.

⁴⁴ ibn Vâsıl, *Târihu’s-sâlihî*, s.129-130; ibnü’d-Devâdârî, *Kenzü’d-dürer*; s.390-396; Eyice, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, s.60.

⁴⁵ Eyice, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, s.61-62.

dolayısıyla sevinç ve şükür merasimlerinin tertip edilmesi gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda bu savaşın kavmî, millî hatta siyasî olmaktan ziyade dinî ve dünyevî iki büyük güç arasında olduğu söylenebilir.⁴⁶

Birbirine rakip devletlerin asker sayısının fazla olması devletin gücü ve azametinin işareti iken sayının az olması ise zayıflığın işareti sayılmış mevzubahis konuda olduğu ve Yusuf Has Hâcib'in (ö.1070+) de dediği gibi "*çok adama lüzum yoktur fakat asker seçme olmalı, asker seçme olduğu gibi onun silahu da tam olmalıdır... Az sayıda ve muntazam bir ordu çoğa nispetle daha iyidir...*".⁴⁷ bazen tam tersi şekilde de görülmüştür.

Sultan Alparslan'ın imamı ve fakîhi Buharalı Ebu Nasr Muhammed'in "Ey Sultanım! Sen, Allah'ın diğer dinlere üstün kıldığı İslam dini için savaşıyorsun, bu sebeple İslam ülkelerindeki camilerde bütün hatiplerin Müslüman halkla birlikte senin için dua edecekleri Cuma günü, öğle namazı sırasında, düşmana saldır. Ben, Yüce Allah'tan, zaferi senin adına yazmasını beklerim"⁴⁸

Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillah'ın Muslayaoğlu Ebu Said'e, bir dua metni hazırlatarak Cuma namazında bütün İslam ülkelerindeki minberlerde okutulmasını emretmesi, savaş günü bu duanın başta hilafet başkenti Bağdat olmak üzere bütün İslam ülkelerinde, derin bir inanç ve içtenlikle yapılacağı yayılması bütün Türk kumandan ve askerleri üzerinde moral yönünden kuvvetli bir etki yapmıştır: "Allah'ım; İslam sancağını yükselt ve İslam'a yardım et! Şirki, başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle yok et! Sana itaat için, canlarını feda edip kanlarını sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek yurtlarını, güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından yoksun kılma. Müminlerin emirinin burhanı olan Şehinşahü'l-azam'ın senden dilediği yardımı esirgeme ki o, bu sayede hükmünü yürütür, şanını yayılır kılsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için onu, lütufkar ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun kılma! Onun, kafirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerinle destekle, niyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terk etti. Malı ve canıyla buyruklarına uymak amacıyla senin yoluna düştü. Çünkü sen "*Ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir yolu size göstereyim mi? Allah'a ve onun peygamberlerine inanıyorsanız onun yolunda, can ve malımızla savaşırsınız*" diyorsun. Senin sözün gerçektir. Allah'ım! o, nasıl senin sözüne uyup şeriatın korunmasında, gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için gecesini gündüzüne katmışsa sen de ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için iyi ve hayırlı bir şekilde tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki düşmanların her türlü hilelerini defetsin ve lütfunla bu koruyucu onu güzel sıfatların içinde en emin ve sağlam ellerle korusun! Yapmak istediği her işi, ona kolay kıl! Böylece onun

⁴⁶ Muhammedî, "Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü", s.3-4.

⁴⁷ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s.202.

⁴⁸ el-Yâfi'î, *Târihu'l-Yâfi'î*, s.67; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, s.10-14; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, s.81.

düşmana karşı giriştiği bu “Kutsal Hareket” zaferden ışık alsın ve şirk zümresinin hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey Müslümanlar! doğru bir niyet, içten bir azim ve Allah’tan korkan temiz kalplerle ve birlik bahçesinden kısmet alan inançlarla Sultan Alparslan için Allah’a yalvarıp yakarınız. Çünkü eksiklerden yoksun olan Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey Muhammed! Onlara dualarınız olmazsa Rabbim size niçin değer versin de”. Ey Müslümanlar! Alparslan’ın şerefli olarak düşmanlarını yok etmesi, san· yükseltip zaferlerin en son derecesine ve amacına erişmesi hususunda, Allah’a dua ve niyazda bulununuz. Allah’ım! onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve şirki, onun önün de boyun eğdir!”⁴⁹

Bütün savaş hazırlıklarını tamamlayan ve beyaz giysileri giyerek “Ölürsem kefenim bu olsun” diyen sultan Alparslan, Cuma sabahı, ordugâhtaki bütün kumandanları toplayarak onların önünde, Allah’a şöyle bir yakarıшта bulundu: “Ey Allah’ım! sana müvekkil oldum ve bu cihatta sana yaklaştım; şu an senin huzurunda secdeye kapanıyor ve yalvarıyorum. Bu sözlerim, benim gerçek duygularım yansıtmıyorsa beni, beraberindeki yardımcılarımla kahret! Eğer içtenliğimi kabul edersen bu cihatta düşmanlara karşı bana yardımcı ol ve beni muzaffer bir sultan kıl”.⁵⁰

Kitle psikolojisini gayet iyi bilen bu Müslüman Türk hükümdarının düşman ordusunu sayıca kat kat üstün olan maddi unsuruna karşı o anda camilerde zaferleri için Allah’a yalvaran Müslümanların teşkil ettiği manevi desteği ortaya koyması çok dikkate şayandır. Arkalarında bütün İslam aleminin bulunduğunu hükümdarlarının ağzından öğrenen Türk ordusunun nasıl coşkun bir ruh haliyle mücadeleye atılacağını kestirmek kolaydır.⁵¹

Bu duadan sonra Sultan Alparslan, kumandanlarına şu hitabede bulundu: “Ben Allah’a kendini verenler gibi sabırlıyım ve hayatını tehlikelere atan kimselerin yaptıkları gibi, gazilerin başında savaşaçağım. Eğer Allah, kendisinden beklediğim üzere, beni başarıya ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır. Eğer durum bunun tersi olursa oğlum Melikşah’ı yerime geçirip ona itaat etmenizi sizlere vasiyet ediyorum”. Büyük bir heyecan ve inançla sultam dinleyen kumanlar, hiç duraksamadan hep bir ağızdan “Baş üstüne” dediler. Sultan, 26 Ağustos 1071 Cuma günü, bütün kumandan ve askerleriyle birlikte Cuma namazı kıldı ve onlara son olarak şu hitabede bulundu.

“Ey askerlerim ve kumandanlarım! Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman çoğunlukta olarak böyle bekleyeceğiz? Ben, Müslümanların camilerde bizler için dua etmekte oldukları bu saatlerde düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirse arzu ettiğimiz sonuç gerçekleşecektir, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Beni izlemek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün burada ne emreden bir sultan ne de emir alan bir asker vardır.

⁴⁹ el-Yâfi’î, *Târihu’l-Yâfi’î*, s.67; Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086’ya Kadar*, s.81-83; Alican, *Kıyametin İlk Günü: Malazgirt 1071*, s.131-133.

⁵⁰ Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086’ya Kadar*, s.85.

⁵¹ Köymen, “İslam Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi”, s.218.

Bugün ben de sizlerden biri olarak sizinle birlikte savaşacağım. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri bir gaza yapıyoruz”.

Sultanı tam bir dikkat ve heyecanla dinleyen asker ve kumandanlar hep bir ağızdan:

“Ey Sultan, biz, senin kulların olarak sen ne yaparsan biz de aynı şeyi yapar ve sana yardımcı oluruz, istediğin biçimde hareket et” dediler.⁵²

Esirlik Durumu

Fıkhî bir terim olarak *esîr*, savaşta diri olarak ele geçirilen erkek muharip unsuru ifade eder.⁵³ İslam hukukçularının çoğunluğu muharip erkekler dışındaki kadın, çocuk, yaşlı, sakat, din adamları ve savaşla ilgisi olmayan diğer kişilerin yani sivillerin öldürülemeyeceği; muharip savaş esirleri ile ilgili öldürme, fidye karşılığı serbest bırakma, mübadele ve köleleştirme gibi uygulamalara gidilebileceği üzere hükümleri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Esirlerin, savaş meydanında ele geçirilen askerlerden ibaret olup olmadığı da İslam hukukunda ele alınmıştır. Dârü'l-harb'e mensup kişi, ister kendi iradesiyle dârü'l-İslam'a girmiş olsun isterse bir geminin karaya vurması veya yolunu şaşırması ya da Müslüman askerlerin tuzak kurarak ele geçirmesi sonucunda iradesi dışında dârü'l-İslam'a girmiş olsun esir kabul edilir.⁵⁵ Esirlere uygulanacak yaptırım, devlet başkanının yetkisindedir. Esir alan asker, esirin serbest bırakılması veya öldürülmesi hususunda tasarruf hakkına sahip değildir onun sahibi olmayıp sadece yerine ulaştırıncaya kadar ondan mesuldür. Bu sürede esir, onun zimmetinde bulunup onun iâşesinden (koruma, yeme, içme vs.) sorumludur.⁵⁶ Hz. Peygamber, esirlere insan onuruna yakışır şekilde davranmayı emretmiş en büyük düşmanlarını esir aldığı anda dahi kendilerine işkence edilmesine izin vermemiş, esirlere kötü muameleyi kabul etmediği gibi bununla ilgili bazı tedbirler de almıştır.⁵⁷

Malazgirt Meydan Muharebesi nihayetinde Hristiyan Doğu Roma İmparatoru bir Müslüman Türk hükümdarı Sultan Alparslan'a esir düşmüştür. İslam, Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarının özellikle belirttiklerine göre Sultan Alparslan, imparatora bir savaş tutsağı değil bir konuk hükümdar muamelesi yapmıştır. Onun için hususi bir çadır kurulmasını ve emrine hizmetkarların tahsisini, ayrıca özel masrafları için her gün yeterli kadar para verilmesini emretmiştir. Bir süre sonra huzuruna getirip süslü ve güzel bir yere oturttuğu imparatora;

⁵² Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, s.85-86; Alican, *Kıyametin İlk Günü: Malazgirt 1071*, s.136-142.

⁵³ el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul, 1994, s.249-255; ibn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C.4, Dâru sâdır-Dâru Beyrût, 1375/1956, s.19.

⁵⁴ Ahmet Özel, “İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, C.1, 2003, s.111-112.

⁵⁵ Mehmet Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.21, 2012, s.167.

⁵⁶ Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, s.168.

⁵⁷ Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, s.167-168.

- Sultan: “Sana, barış konusunda, halifenin elçisini gönderdiğim halde, sen bunu niçin reddettin? Sana, düşmanlarımın (Erbaşgan ve ailesi) bize teslimi için emir Afşin ile haber gönderdiğim halde, bundan niçin kaçındın? Daha önce, anlaştığımız halde, bunu bozup, benimle savaşmak suretiyle, bana neden zulmettin? Savaştan vazgeçip memleketine dönmen hususunda, sana, daha dün haber gönderip teklifte bulunmama, ‘Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşmak için pek çok para sarfettim ve dolayısıyla çok asker topladım. İslam ülkelerini, kendi ülkeme katmadan nasıl geri dönebilirim ve ülkeme karşı girişilen bu istilaların sonuçlarını nasıl mazur görebilirim’ diye cevap verdin?”

- İmparator: “Ey sultan, ülkeni almak amacıyla para sarf edip çeşitli milletlerden asker topladım, buna rağmen zaferi sen kazandın. Ülkem böyle perişan, ben de tutsak olarak senin huzurundayım. Bu durumda beni lütfen azarlama ve bana sert sözler söyleme ama istediğini yap.” deyince

- Sultan: “Eğer zaferi sen kazansaydın ve beni böyle tutsak alsaydın ne yapardın?” diye sorunca

- İmparator: “Fena şeyler” diye karşılık verdi.

- Sultan: “Gerçekten doğru söyledin, eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun”.

Daha sonra sultan huzurundakilere “Bu akıllı ve babayiğit bir adamdır, bu bakımdan onun öldürülmesi doğru değildir” dedi.⁵⁸

İmparator’un, “fena şeyler” ifadesi tesadüfi değildir. Savaş esirliği köleliğin en eski sebebidir. Roma’da savaş sırasında yakalanan kimseler savaş esiri (captivi) sayılmış ve savaş esiri, komutanın emriyle ve açık arttırma ile satışa çıkarılır ve onu satın alanın kölesi durumuna düşerdi. Roma’da savaş esirleri boyun, el ve ayakları bağlı ve birbirlerine zincirli bir şekilde, Roma sokaklarını dolduran kalabalığın zafer çığlıkları arasında Capitol’a kadar muzaffer komutanın arabasını takip ederlerdi. Vardıklarında ise ya oracıkta boğazlanırlar ya da Tarpeia Kayası’ndan aşağı atılırlardı. Bizans dönemine ait hukuk kitabı Ecloga’da esir alınan savaş esirlerinden ziyade esir olanların durumuna dair bilgi bulunmaktadır.⁵⁹

Fidye

Kur’an’ın savaş izni vermesiyle başlayan süreçte birçok savaş meydana gelmiş ve esirler alınmıştır.⁶⁰ Esirlere uygulanacak yaptırımlar, bedelsiz salıverme (menn), kurtuluş fidyesi karşılığında serbest bırakma (fidâ’), öldürme, köleleştirme

⁵⁸ Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086’ya Kadar*, s.90; Köymen, “İslam Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi”, s.219-221.

⁵⁹ Edwin Hanson Freshfield, *A Manual of Roman Law The Ecloga*, Cambridge, 1926, s.35, 89-90; Serpil Gümüşdere, *Roma Hukukunda Hak Ehliyeti ve Kölelik*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Özel Hukuk, 1985, s.38-39; Selahattin Eren, “Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.23, S.3, 2017, s.291.

⁶⁰ Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s.60-61.

ve cizye hükümlerine tabi kılma şeklindedir.⁶¹ Savaşta esir alma ve esirlere uygulanacak hükümler hakkında Kur'an'da yer alan tek açık ayet Müslümanların güçlendikleri bir zamanda nazil olmuştur. Bu ayet, savaş esirlerine uygulanacak hukuki yaptırımını, menn ve fidâ' şeklinde düzenlemiştir.⁶² Hz. Peygamber savaşlarda esir edilip Müslüman toplumunda yer alan esir/kölelerin, Müslüman olduklarında kısıtlılıklarının sona erdirilmesini teşvik ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında kalıcı bir esaretin öngörülmediği söylenebilir. İslam'ın ilk dönemindeki esir/kölelik uygulaması, Muhammed Hamidullah'ın ifadesiyle "acizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir *ıslah evine* benzemektedir.⁶³ Sultan ile İmparator arasındaki diyalogda esirin hukukunu, esire seçenek sunulmasını, merhameti, siyasi bir kararı, fidiye-i necâtı, geleceğe diplomatik yatırımı kısacası İslam savaş hukukunun fiili uygulamasını örneklendirmektedir.

- Sultan "Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?" diye sorunca
- İmparator "Bana şu üç şeyden birini yapabilirsin! Birincisi, öldürmek, ikincisi, ele geçirmek istediğim ülkende beni halka ibret olsun diye, teşhir etmek, üçüncüsü ise yapmayacağın bir şey olduğu için söylenmesi gerekmez" dedi.
- Sultan: "Bu nedir?" diye sorunca
- İmparator: "Affetmek, takdir ettiğin para ve armağanlar ile iyi niyetimin kabulü ve Bizans ülkesinde senin bir kumandanın ve bir naibin olarak beni memleketime geri göndermendir. Eğer beni öldürtürsen bu, sana bir fayda sağlamaz, çünkü başka birisini benim yerime imparator yaparlar" dedi.
- Sultan: "Seni affetmek niyetindeyim, ancak sen, ümitsizliği giderilmiş ve hakkındaki kararını öğrenmiş bir kimse olarak, seni serbest bırakacak para, yani kurtuluş akçasının miktarını söyle" dedi.
- İmparator: "Sultan, istediği miktarı söylemelidir" dedi.
- Sultan "10 milyon altın" demesi üzerine
- İmparator: "Benim hayatımı bağışladığın için Bizans ülkesine sahip olmak senin hakkındır. Tahta çıktığımdan beri ordu hazırlayıp savaş yapmak amacıyla Bizans'ın mal ve paralarını tükettim, bu sebeple halk yoksullaştı. Eğer durum böyle olmasaydı istediğinden çok daha fazlasını verirdim" dedi.⁶⁴

Savaş Sonrası Barış

İslam hukukunda anlaşmalar; savaş halini sona erdirmek ve devletler arasında var olan anlaşmazlığı gidermek, savaşın yol açtığı sorunları çözmek gibi

⁶¹ Birsin, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", s.169.

⁶² Muhammed, 47/4.

⁶³ Birsin, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", s.187.

⁶⁴ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, s.90-91.

konuları içerir.⁶⁵ Savaşın sona ermesi, düşman taraflardan birinin üstünlük göstererek karşı tarafı teslim olmaya mahkûm bırakması ve ateşkes kararının alınması ile mümkün olup Müslümanların lehine olduğu durumlarda geçerlidir. İslâm, yapılan antlaşmayla kan dökülmesine son vermeyi ve insanlığı yıkıma sürüklemek isteyen güçlerin önünü almayı amaçlar. Verdiği sözü tutmakla emrolunan Müslümanlar, barış antlaşması imzalanırken adalet ve doğruluğa önem vermeli ve antlaşma maddelerine tam anlamıyla uymalıdır.⁶⁶

Alparslan, huzuruna getirilen esir Bizans İmparatoru'nu teselli etmiş ve ona korkmamasını söylemiştir. Bizans kaynakları, Bizans imparatorunun, Alparslan'ı işkencelerle öldürteceğini söylediğini açıkça kaydetmektedirler. Buna rağmen, Sultan Alparslan, onu cezalandırmadığı gibi kendisine esir düşmemiş bir hükümdar gibi davranmıştır. Selçuklu Sultanı, başında bulunduğu büyük Türk Devletini yıkıp, ülkelerini Bizans imparatorluğu ülkelerine katacağını savaştan önce açıkça ilan etmiş olan esir Romanos Diogenes ile bir anlaşma yapmıştır.

Alparslan ile Romanos Diogenes arasında yapılan antlaşmaya göre;

1. İmparator fidye-i necat olarak bir buçuk milyon altın verecek,
2. Bizans devleti, her yıl Selçuklu devletine 360 bin altın vergi ödeyecek,
3. Bizans'ın elinde bulunan bütün İslam tutsakları serbest bırakılacak,
4. Bizanslılar, gerektiğinde Selçuklulara askeri yardımda bulunacak,
5. İmparator, kızlarından birini sultanın oğluna verecek,
6. İmparator, yeniden tahta oturduğu takdirde Antakya, Urfa, Menbic, Malazgirt kent ve kalelerini Selçuklulara bırakacak.⁶⁷

Kazandığı büyük zaferle hiç de mütenasip olmayan bu anlaşmadan sonra Bizans tahtına başka birinin oturması ve Alparslan'ın tâbii ve müttefiki Romanos Diogenes'in ölümü bu antlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur.⁶⁸ Antlaşmanın fidye, vergi esirlerin serbest bırakılması, tâbiiyet hukukunun icrası, fetih harekâtı şeklindeki her bir maddesi Hz. Peygamber döneminde gördüğümüz emsallerini bize hatırlatır. Elbette zımmî akdi ve cizye ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamış olması anlaşmanın yürürlükte olmamasından ötürü olabilir. Bizans tarihinde ilk defa bir Bizans İmparatoru bir savaşta yenilip esir düşmüştür. Bu bakımdan sonuçları çok önemli olan savaşın detayları incelendiğinde, 1071'e kadar, 11. asırda imparatorluğun geçirdiği kayda değer değişimin izlerini taşımaktadır.

Sonuç

⁶⁵ Mehmet Yalar, "İslam Hukukunda Devletlerarası Anlaşmalar (Devletler Hukukuyla Karşılaştırmalı)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7, 1988, s.414.

⁶⁶ Ahmet Akıncı, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uygulacak Kurallar*, Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü/İslâm Hukuku Bilim Dalı/ Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007, 114-117.

⁶⁷ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, s.91-92.

⁶⁸ Köymen, "İslam Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi", s.219-221; Alican, *Kıyametin İlk Günü Malazgirt*, s.170-174.

Selçukluların İslam dünyasının askeri liderliğini üstlenmeleriyle yeni bir döneme girilmiş bundan sonra tarihi anlatılar bu perdeden yapılmaya başlanmıştır. Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'nun inanç portföyüne İslam'ın yerleşmesi aslında İslam hukukunun da bir sonucudur. Sünnî anlayışı benimseyen Selçuklular kurmuş oldukları medreseler vasıtasıyla Fâtımîlerle fikri olarak mücadele etmişlerdir. Gayrimüslimler bu dönemde herhangi bir baskıya maruz kalmamış ve İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı haklardan gerektiği şekilde faydalanmışlardır. Sünni ana başlığında Sultan'ın iç ve dış münasebetlerinde dinsel/mezhepsel hamleler yapması onun bu konuda yeteri kadar bilgisi olduğu anlamına gelir ki bu da onun Malazgirt Savaşı sırasındaki eylemlerini bize açıklar. Bizans İmparatorluğu ile Abbâsî ve Selçuklu Devletleri arasında gerçekleşen yazılı ve sözlü tüm diplomatik münasebetler, olacak savaş sonunda kazananın *bütün toprakları ele geçireceği ve bunun nihayetinde o topraklarda siyasî, dinî, toplumsal ve kültürel alanda köklü değişimlere sebep olacağı* fikriyatını dile getirmiştir. Malazgirt Savaşı'nın Bizans'ın maddî ve Alparslan'ın ordusunun manevî üstünlüğü arasındaki ilişki madde-mana yenişmesi olarak addolunur. Hilafetin, Sultan'ın yanında yer alması, Sultan'ın askerlerinin yanında olması ve onlara güven vermesi, her adımda İslam adına bu fiilleri gerçekleştirdiklerini dile getirmeleri ve sonuçta ganimet, eman, esir, barış, fidyeye-i necât ile son bulan İslam savaş hukukunun gerçekleşmesi dikkati çeken bir bilgeligi muhtevidir. 26 Ağustos 1071 tarihi, Selçukluların galibiyetinin saygınlığına karşın Doğu Roma İmparatorluğunun ciddi anlamda prestij kaybı ve akabinde İslam dünyasının ise Haçlı Seferleri ile boğuştuğu bir silsilenin başlangıç noktasıdır. Malazgirt Savaşı'nı anlatan Arapça yazılmış kaynaklarda *hüdne* olarak da gördüğümüz anlaşmanın İslam hukuku literatüründe farklı isimleri vardır. Galip bir sultan ile mağlup ve esir bir hükümdarın diyaloglarını ve muameleatı anlatan bu kaynaklardan ibnü'l-İbrî'nin *Târihu muhtasârî'd-düvel'*inde Sultan Alparslan'ın "*Sana barış teklifi sundum da sen reddetmedin mi?*" ifadesinde savaştan önce sulh tercihini; ibn Vâsıl'ın *Târihu's-sâlihî'*inde *Müslüman esirlerin serbest bırakılması* şartında esaret hukukunu, Baybars el-Mansûrî'nin *Zubdetü'l-fikre fi târihi'l-hicre* adlı eserinde Ebu Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî el-Hanefî'nin, sultana *sen, Allah'ın inayetiyle din için savaşıyorsun...* motivasyonunda yine İslam savaş hukukunun tezahürünü görmekteyiz. Selçuklu komutanı Gevherâyîn'in gulâmının esir ettiği İmparator'un, Sultan'a ulaştırılması sorumluluğu da İslam savaş hukukunun uygulama örneklerindedir. Bizans İmparatorunun esareti ve serbest bırakılışı ile ilgili hadiseler de gayrimüslimlerle yapılan savaşların hukuku ile şekillenmiştir. Hudeybiye anlaşmasında olduğu gibi anlaşmalar yapmak suretiyle Müslümanlarla gayrimüslimlerin tanışması ve onların İslam'ı öğrenerek Müslüman olmalarına vesile olmak da yine hedefler arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

Akıncı, Ahmet, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü/İslâm Hukuku Bilim Dalı/ Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007.

Alican, Mustafa, "İslam Tarihinin Dönüm Noktası: Malazgirt Zaferi," *Millî Mecmua*, S. 4, 2018, ss.22-30.

Alican, Mustafa, *Kıyametin İlk Günü: Malazgirt 1071*, 4.Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017. ISBN: 978-605-83011-6-0

Avcı, Casim, *İslam-Bizans İlişkileri (610-847)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Ayyıldız, Mehmet Nuri, "İslâm Hukukuna Göre Savaş Hukuku", *Iğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, 2023. ss.59-84.

Azimli, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyas'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu*, C.4, S.7, 2011. ss. 13-37.

Baybars el-Mansûrî, Rüknüddîn en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî (ö.1325), *Zubdetü'l-fikre fi tarihi'l-hicre*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, nr. 1459, VII, 188a-190a.

Birsin, Mehmet, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.21, 2012. ss.163-194.

Buğda, Alimcan, "İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.37, 2021. ss.195-213.

Çetin, Altan, "Selçukluların Türkiye'deki Hafıza Mirasını Okumak: Mekân, Şahsiyet ve Zafer", *Türk Yurdu Dergisi*, C.103, S.324, 2014, s.16-25.

Demirkent, Işın, "Bizans", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991. ss.230-244.

Ebu'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö.1331), *el-Muhtasâr fi ahbârî'l-beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb, C.I, Beyrut, 1997.

ed-Devaddârî, Seyfeddin Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek (ö.1336), *Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-gurer*, thk. Selâhaddin el-Müneccid, Kahire, 1961.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habîb, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul, 1994.

el-Yâfi'î, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yemenî (ö.1367), *Mir'âtü'l-Cenan ve 'İbretül-Yakzan fi Ma'rifeti ma-ya'tebiru min Havadisü'z-Zaman (Târîhu'l-Yâfi'î)*, tahk. Halil el-Mansur, neşr. Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 4C, 1. Baskı, Beyrut, 1997.

Erdem, İlhan, "Selçukluların İlk Dönemlerinde Merv Şehri ve Önemi (1035-1092)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.35, S.60, 2016. ss.59-72.

Eren, Selahattin, "Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.23, S.3, 2017. ss.283 – 322.

es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö.1505) *Târîhu'l-hulefâ*, 2. Baskı, Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2013.

Eyice, Semavi, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK Yayınevi, Ankara, 1971.

ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö.1348), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, C. 31, Beyrut, 1994.

Freshfield, Edwin Hanson, *A Manual of Roman Law The Ecloga*, Cambridge, 1926.

Gümüşdere, Serpil, *Roma Hukukunda Hak Ehliyeti ve Kölelik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Özel Hukuk, 1985.

Hamidullah, Muhammed, "Alp Arslan Devrinde İslam Anayasasının Durumu ve O Devirdeki Hristiyan Anayasası ile Mukayesesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini, Ahlaki, Edebi Mesleki Aylık Dergi)*, C.10, S.110-111, 1971. ss.209-215.

Hamidullah, Muhammed, "Tarihi Tasvirlerle Göre Malazgirt Meydan Muharebesinin Plânı", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, 1971. ss.111-114.

Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamberin Savaşları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

Hamidullah, Muhammed *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012. ISBN 978-975-473-232-0

ibn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, C.1, 5.baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007. ISBN: 978-975- 661 1-73-9

ibn Vâsıl, Ebû Abdullâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrullâh et-Temîmî el-Hamevî eş-Şâfiî, (ö.1298), *Târîhu's-sâlihî*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, C.2, Beyrut, 2010.

ibnü'l-İbrî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâcüddin Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî, (ö.1286), *Târîhu muhtasâri'd-düvel*, ts.Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, el-Hazmiye/Lübnan, 1994.

Karaman, Hayreddin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, C.1, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1984

Keçiş, Murat, "İhanetten İmparatorluğa IV. Romanos Diogenes", *Belleten*, C.86, S.305, 2022, ss. 89-118.

Köse, Saffet, "Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2007. ss.37-70.

Köse, Saffet, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

Köymen, Mehmet Altay, "İslam Açısından Malazgirt Meydan Muharebesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini, Ahlakî, Edebi Meslekî Aylık Dergi)*, C.10, S.110-111, 1971. ss.217-224.

Köymen, Mehmet Altay, "Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", *Konferanslar (Malazgirt Meydan Muharebesinin 918. yıldönümü münasebetiyle televizyonda yapılan konuşma metni.)*

Kur'an-ı Kerim

Leo VI Taktika. *Text and translation: The Taktika of Leo VI*, ed. George T. Dennis, Dumbarton Oaks-Washington D.C. 2010. ISBN: 978-0-88402-359-3. (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 49).

Mahmud Şit Hattâb, *Komutan Peygamber (Hz. Peygamber'in Askerî Dehası)*, çev. Ahmed Ağırakça, Bir Yayınları, İstanbul, 1988.

Merçil, Erdoğan, "Emir Savtegin", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, 1975. ss.63-74.

Merçil, Erdoğan, "Türkçe Selçukname'ye Göre Malazgirt Savaşı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, Edebiyat Fakültesi Matbaası İstanbul, 1971. ss.17-50.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Mikhail Psellos'un *Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Muhammed Tahir b. Aşur, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İz Yayınları, İstanbul, 1996.

Muhammedî, Zikrullah, "Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü", *Tarih Dergisi*, S.58, İstanbul 2013. ss.1-23.

Nargül, Veysel, "İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü'l-Belâğâ", *Milel ve Nihal İnanç (Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, C.8, Sayı 3, 2011. ss.115-150.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Özel, Ahmet, "Cihad," *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993. ss.531-534.

Özel, Ahmet, "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, C.1, 2003. ss.110-120.

Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982.

Öztürk, Asım, *İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur'an ve Sünnet'te Savaş, İbn Haldun Üniversitesi/Medeniyetler İttifakı Enstitüsü/Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı/Yüksek Lisans Tezi*, 2019, s.173.

Sevim, Ali, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)", *Belleten*, C.26, S.30, 2005. ss.1-84.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi Başlangıcından 1086'ya Kadar*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Sümer, Faruk; Sevim, Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*, TTK, Ankara, 1988.

Turnagil, Ahmet Reşid, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1972.

Varlık, Ali Bilgin, "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", *Avrasya Terim Dergisi*, C.1, S.2, 2013. ss.114-129.

Vratimos, Antonios, "Romanos IV Diogenes' Attitude towards his Troops", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C.9 S.2, 2019. ss.529-537. DOI: 10.13114/MJH.2019.507

Yalar, Mehmet, "İslam Hukukunda Devletlerarası Anlaşmalar (Devletler Hukukuyla Karşılaştırmalı)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.7, 1988. ss.409-452.

Yaman, Ahmet, "İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler", *Diyanet İlmi Dergi*, C.28, S 2, 1992. ss.115-127.

Yaman, Ahmet, "Savaş," *İslam Ansiklopedisi*, C.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009. ss.196-200.

Yaman Ahmet, *İslam Devletler Hukuku (Uluslararası İlişkiler)*, Fecr Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2020. ISBN: 978-625-7879-11-8

Yaman, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

Yenidoğan, Hasan, "Büyük Selçuklu Ordusunun Malazgirt'e (1071) Giden Güzergahı", *Asia Minor Studies*, C.9 S.1, 2021. ss.735-742.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, haz. Muzaffer Tunçel, ed. Halil Aşıcı, Sistem Ofset, Ankara, 2019.

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MEHMET KURU İLE ÇEVRE TARİHİ ÜZERİNE BİR RÖPORTAJ

Dilara AVCI*

Biyografi

Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kuru ile bu sayımızda çevre tarihi üzerine konuştuk. Lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesinde, yüksek lisans eğitimini Sabancı Üniversitesinde tamamlayan Mehmet Kuru, doktorasını ise Toronto Üniversitesinde "Locating on Ottoman Port-city in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780" adlı tezle yapmıştır.

Kuru, Sabancı Üniversitesinin "Dijital Beşerî Bilimler Laboratuvarı" koordinatörlerinden biridir. 2023 yılında Sabancı Üniversitesinde öğrencilerin oylarıyla "Teaching Awards" ödülünü almıştır.

Röportaj

Dilara Avcı: Doktora tezinizin konusuna nasıl karar verdiniz? Süreç nasıl gelişti?

Mehmet Kuru: Tez konusu olarak XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başında bir liman şehri olarak İzmir'in ortaya çıkışını çalışmayı düşündüm. Çünkü öncesinde küçük bir kıyı kasabası iken elli yıl içerisinde Akdeniz'in en önemli liman şehri konumuna geliyor İzmir. Bu konu hakkında daha önce Mübahat Kütükoğlu'nun İzmir'in XV. ve XVI. asırlarını inceleyen bir eserine rastlıyoruz. Ancak benim çalıştığım dönemle alakalı olarak, İzmir'in kısa dönemde çok hızlı şekilde büyümesine dair yapılmış tek çalışma Daniel Goffman'ın çalışması idi ki bu eser de 1980'lerde

* Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: dilara.avci@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7570-6011

tamamlanmıştır. Goffman'ın çalışmasını, Wallerstein'in 70'lerin sonunda ortaya koyduğu dünya sistemi teorisini model alan bir çalışma olarak görebiliriz.

Çok kabaca genelleyerek ifade etmek gerekirse, Avrupa'da yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan kapitalist üretim modelleri, 16. yüzyıl sonlarından itibaren liman şehirleri üzerinden çevre ülke ve çevre ekonomilere tesir etmeye başlıyor. Goffman da çalışmasında İzmir'i bu modele göre kodluyor ve İzmir'in 1550'lerde başlayan süreçte, Avrupalı merkantilist aktörler eliyle 17. yüzyıl ortasında bir kolonyal liman şehrine dönüştüğünü öne sürüyor. Fakat Wallerstein'in dünya sistemi modeli ve bu paradigma takip eden dönemde etkisini yitirmişti. Ancak İzmir'in bu dönemde nasıl ve hangi dinamikler etrafında yükseldiği sorusu hâlâ geçerliliğini korumaktaydı. Ben de bu sorunun peşine yeniden düştüm. Burada sorduğum soru ise, Ege kıyılarında, Akdeniz kıyılarında, Balkanlarda yüzlerce önemli kıyı kasabası varken neden İzmir böyle bir hızlı gelişim gösteriyor?

Goffman bu noktada ağırlıklı olarak Düvel-i Ecnebiyye Defterleri ve Mühimme Defterlerini kullanarak yabancı tüccarların neler yaptığına bakmıştı. Ben odağımı yabancı tüccarlardan şehrin kendisine ve hinterlandına çekmek istedim. Dolayısıyla meseleye vergi defterleri, Cizye ve Avarız Defterlerini toplayarak sadece İzmir'e değil; İzmir'in köyleri, İzmir'in hinterlandı ve bölgedeki ovaların gelişimine eğilmek istedim. Bunu yaparken 1570'lerden Tahrir Defterleri ve 1640'lardan Cizye ve Avarız Defterleri kullanarak nüfus ve yerleşim örüntülerindeki dönüşümü takip etmeye çalıştım. Bu kaynakları karşılaştırdığımızda İzmir'de ve hinterlandında özellikle kırsal kesimde çok büyük bir nüfus artışı karşımıza çıkıyor. Hem yeni köyler ve mezralar ortaya çıkıyor hem de mevcut köylerin de nüfusları artıyor. Fakat bu dönem için bu durum bize böyle anlatılmamıştı. Celâlî İsyancıları ile Büyük Kaçgun neticesinde herkes şehirlere kaçıyor, ovalar ve köyler bu dönemde tarumar oluyordu. Buna bağlı olarak da köylerin sayısının azaldığına dair bir anlatı bulunmakta idi. Aslında durum Anadolu'nun genelinde bilhassa İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekten böyleydi.

Kırsal yerleşik nüfusun sayısının bu bölgelerde bu dönemde ciddi oranda azaldığını görüyoruz. Kaybolan yerleşik nüfusun bir kısmı hayatını kaybederken bir kısmı Celâlîlere katılıyor, bir kısmı da kendini korumak için şehirlere kaçıyor. Ancak incelediğim defterler gösteriyor ki Celâlîlerin önünden kaçan bu köylü nüfusun önemli bir miktarı da Batı Anadolu'ya, bilhassa İzmir hinterlandında bulunan ovalara gelip yerleşiyor ve zirai üretimine devam ediyor. Dolayısıyla sorunun cevabı spesifik olarak İzmir'in hinterlandında çok ekstrem bir büyüme olmasından kaynaklandığını gösteriyor. Dolayısıyla hızlı büyümenin nedenini, İzmir hinterlandındaki hızlı nüfus ve üretim artışı neticesinde buradaki ürün fazlasının, özellikle pazara yönelik pamuk, üzüm gibi ürünlerin İzmir limanı üzerinden çıkması olarak ele alabiliriz. Özetlemem gerekirse; Goffman aslında merkantilist aktörleri öne çıkartırken ben aksine üretim artışı kaynaklı bir durum olduğunu göstermeye çalıştım. Burada ortaya çıkan soru ise Celâlîler buraya gelmedi mi? Bu köylüler kaçmadılar mı? Kaçmadılarsa neden kaçmadılar? Celâlî İsyancılarını tetikleyen en önemli sebeplerden birinin iklim krizi

olduğunu biliyoruz. Bu konuyu Sam White monograf olarak çalıştı. Öncesinde de bunu söyleyen isimler bulunmakta, daha sınırlı da olsa. Burada iklim krizi mi yok Celâlîler mi yok? Hangisi diye baktığımız zaman burada Celâlî İsyanlarının aktif olarak sürdüğünü görmekteyiz ama bunlar çok büyük bir yıkıcı etki yaratmıyorlar ve etkisi de telafi ediliyor. Köylüler yerlerini bırakmıyorlar bilakis nüfus artıyor. Bu durumun sebebi ne olabilir diye baktığım zaman karşıma çevresel etkenler çıktı çünkü iklim aynı iklim, iklim krizi aynı iklim krizi, Celâlî İsyanları aynı Celâlî İsyanları ama burada zirai üretimin devamlılığını sağlayan başka faktörler olabileceğini düşündüm ve bu beni biraz Kıyı Ege'nin ekosistemine götürdü. Lise yıllarında öğretilen dağlar, kıyıya dik uzanır; horst ve grabenlerin ilişkisi önemlidir durumu yeniden karşıma çıktı. Horst ve grabenlerin oluşması, aslında yeraltı sularının yüzeye çok yaklaşmasına imkân tanır ve hidrojeolojinin konusudur bu. Dolayısıyla bir de yeraltına bakmam gerekti. Şu ortaya çıktı ki zaten Gediz ve Menderes havzalarını sulayan su kaynakları mevcut. Buna ilaveten ve belki daha da önemlisi yeraltı suları yüzeye çok yakın olduğu için bu yeraltı sularına erişim çok kolay. Basit kuyularla bu yeraltı su yataklarına birkaç metrede erişilebiliyor. İkinci olarak, İzmir hinterlandında bazı çok yıllık bitkilerin iklimden etkilenmediğini coğrafyadan yararlanarak veya ağaç halkalarını takip ederek görebiliyoruz. İklim krizi yağış ne kadar az olursa olsun çok yıllık bitkilerde Batı Anadolu'yu etkilememiş görünüyor, bu daha özgün bir durum. Bölgenin bu özgün karakteristik durumu, zirai üretimin devamına imkân vermiş. Yeni gelen göçlerle birlikte nüfus artınca üretimin de arttığını söylemek mümkün. O sayede özellikle pazara yönelik ürünler, pamuk ve üzüm tercih ediliyor. Bunlar da İzmir üzerinden Akdeniz'e açılıyor ve aynı zamanda iç pazara da gidiyor. Dolayısıyla ben sosyo-ekonomik tarih çalışırken, vergi defterleri okurken mesele birden iklime ve hidrojeomorfolojiye döndü. Yola bu sorularla çıkmamışken, arşivlerden çıkardığım veriler ve "Bunu nasıl anlamlandırabilirim?" sorusu beni iklime, coğrafyaya, jeolojiye ve çevre meselelerine getirdi. Ondan sonra çevre tarihi literatürüne girince aslında benzer çalışmaların farklı coğrafyalar, farklı tarihçiler ve sosyal bilimlerin muhtelif disiplinlerinden araştırmacılar tarafından yapıldığını gördüm.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmalarının son zamanlarda oldukça popülerleşmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Mehmet Kuru: Doktora tezimi yazarken aynı zamanda çevre tarihi alanındaki çalışmaların da arttığını gözlemliyordum. Aslında bu durumun kökenine inerse, kökeni coğrafyada başlıyor. Coğrafyanın tarih alanına girmesi, ağırlıklı olarak 1950'lerde Braudel ve Annales ekolü ile başlıyor. Fakat Braudel dinamik bir çevre yerine statik bir çevre ele alıyor. Yani ona göre Akdeniz *long duree'* de kıpırdamayan, dekor olarak duran, insanların da buna göre kendi pozisyonlarını aldığı ve hayatlarını sürdürdüğü dolayısıyla birbirine benzeştiği coğrafya olarak tanımlanıyor. Bu anlamda Braudel'in çalışması coğrafyayı literatüre katmakla beraber, bir çevre tarihi çalışması değil. Daha sonraki çalışmalar bu coğrafyanın dönüştüğünü, iklimsel döngülerden etkilendiğini göstermeye başlıyorlar. Diğer önemli katkılardan birisi olarak da yine aynı ekolden Ladurie'yi söyleyebiliriz. Fransa'nın güneyinde bir kasabadaki bölge

halkının iklimsel döngülerden ve tarımsal üretimden çok etkilendiğini gösteriyor ve bu noktada belli bir dönem için bu bölgede bir geçim krizinin içinden geçildiğinin altını çiziyor. Bu durum, XVII. yüzyılda yaşanan krizle üst üste binen bir mesele aslında. XVII. yüzyılda Avrupa'da süregiden ekonomik ve siyasi krizin yanında çevresel faktörler de 1970'lerden itibaren tarih yazımına dâhil oluyor ve tartışılmaya başlanıyor. 1980'lerde Parker'ın çalışmaları ortaya çıkıyor. 2000'lerde bu alana eğilimin artmasının en önemli sebeplerinden birisi çevre sorunlarının ve çevre bilincinin de artmış olması elbette. Önce Ozon tabakası meselesi, sonrasında küresel ısınma ile iklim felaketi ve etkileri farklı disiplinlerde tartışılmaya başlanıyor ve bu durumun tarihte nasıl olduğu soruları daha çok dillendiriliyor. "Bu tip krizler coğrafyaları nasıl etkilemiştir?" sorusunu sorarak geriye bakmaya başlıyor tarihçiler.

Bu sorular aynı zamanda global tarih anlatısıyla da oldukça uyumlu bir araç. Daha önce siyasi sınırlar üzerine bir tarih anlatısı yapılıyorken çevre, iklim meselesine gelindiği zaman örneğin yağmur sınırın bir tarafına düşüp bir tarafına düşmemezlik yapmıyor, yani çevre, bir nevi siyasi sınırları kaldırmış oluyor. XVII. yüzyıl için konuşursak, bu dönemde sadece Avrupa ölçeğinde bir kriz değil küresel bir kriz yaşandığından, "küçük buzul çağı" etkisinin Çin'de, Osmanlı'da hatta İran'da da yansımalarının görüldüğünden bahsedilmeye başlanıyor tarih yazımında. Bu tarihsel kurgu, küresel bir tarih anlatısına imkân sağlıyor. Hatta Sam White'ın çalışması da tam olarak bu noktaya oturuyor. 2000'lerden sonra artan küresel tarih anlatısında Osmanlı'nın nerede olduğu sorusuna White'ın çalışması bir cevap vermiş ve bu boşluğu doldurmuş oluyor. Sonrasında bu konu hem bölgesel hem de emperyal anlamda farklı Osmanlı tarihçileri tarafından ele alınıp çeşitlendiriliyor. Günümüzde de bu çalışmaların sayısı hızla artıyor. Biraz dönemsel siyasi konjonktürle alakası var, bir taraftan disiplinin dönüşümüyle de ilişkili. Örneğin; Kuzey Amerika için konuşmak gerekirse, küresel ısınma ve iklim krizi ile ilgili yatırım çok, eğer bir araştırmacı bu konular hakkında çalışmak isterse destek bulma imkânı daha fazla. Enstitüler ve bölümler kuruluyor bu noktada. Osmanlı çalışmaları alanında da bu durumun yansımaları görmekteyiz. Doğrudan çevre tarihi eksenli bir çalışma yapmak için tez önerileriyle gelen genç doktora adaylarının sayısı artıyor. Bu gelişmeleri elbette olumlu gelişmeler olarak değerlendiriyorum sadece biraz da dönemsel eğilimler ile alakalı olduğunu düşündüğümü belirtmek istedim.

Tarih disiplini açısından bu alanda yapılan çalışmalara geri dönecek olursak, 1950'ler ve 1960'larda algılandığı gibi bir coğrafya ve çevre algımız yok, çok daha dinamik bir çevre yapısı üzerinden kurguluyoruz tarihsel anlatılarımızı. Dinamikten kastım ise burada çevresel faktörlerin ve çevrenin dönüşmesi. Bu bazen iklimsel dalgalanmayla oluyor bazen volkan patlamalarıyla oluyor bazen depremlerle oluyor, hayvanlar elbette ekosistemin bir parçası ve doğal olarak coğrafya sürekli bir devinim hâlinde. Bunun üzerine o coğrafyanın üzerindeki insanlar da coğrafyayı dönüştürüyorlar. Doğanın bu devinimi içinde elbette insanlar da bu dönüşümden aynı nispette etkileniyorlar. Dolayısıyla, iki taraflı bir etkileşim söz konusu ve bu durum dinamik bir yapı oluşturuyor. Çekirge saldırısının ürünü yok etmesi ve bunun siyasi

yahut sosyal etkileri gibi bir perspektifle hayvanlar üzerinden çevre tarihi alanına katkıda bulunmak mümkün yahut volkan patlamasıyla yayılan gazların dönemsel olarak değiştirdiği şartlar incelenerek yine geniş perspektiften tarih okuması yapılabiliyor. Ayrıca çevre tarihi bugün geldiği noktada coğrafi determinizmden kaçmamıza da imkân sağlıyor. Bunun en önemli örneği, Tüfek, Mikrop ve Çelik kitabı. İnsanın *agency* yani amil olarak ortadan çekildiği bir anlatı bu. Çevre tarihi bugün böyle kurgulanmıyor, determinizmden kaçıyor. Dolayısıyla ne tarafa evrileceği dönemin şartları ve insan toplulukları tarafından belirleniyor. Bu noktada “Coğrafya kaderdir.” mottosu çevre tarihi bağlamında doğruluğu tartışmalı bir söyleme dönmüş durumda. Coğrafya dönüşebilir, insan tarafından ya da başka faktörler tarafından ve insan toplulukları buna göre pozisyon alırlar. Güncelde argümanlarımızı bu analitik bakış açısına göre oluşturmaya çalışıyoruz.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmalarının metodu nasıl olmalıdır?

Mehmet Kuru: Metot çalışan kişiye göre değişecektir. Çalışacağınız dönem, çalışacağınız coğrafya ve dolayısıyla elinizdeki tarihsel kaynaklar metodunuzu belirleyebilir. Tarımsal üretim de bunun bir parçası, çevresel faktörler de. Bazı çalışmalarda farklı kaynakları kullanmak adına her referansı aynı torbaya atma gibi bir sorun gözlemliyorum. Örneğin; Mühimme Defteri okuyacak bir çevre tarihçisi, defteri okurken çevre ile ilgili her şeyi alt alta yazıyor; Diyarbakır’da çekirge saldırmış, Tuna’da taşkın olmuş bütün bu maddeleri alt alta yazınca XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında çevresel faktörler diye bir şey çıkarıyor. Bir genel çerçeve çıkardığınız zaman aslında siz çok farklı coğrafyalardan çok farklı özellikleri bir araya getirmiş oluyorsunuz. Ben bu durumun çok sağlıklı bir metot olmadığını kanıslındayım. Benim bakış açım meselelere daha mikro ölçekli yaklaşmak, daha parçalı bir yapı kurmak ve daha bölgesel bakmak. Daha bölgesel bakmaktan kastım ise bir coğrafyada nehir varsa oranın çevresel dinamikleri farklı oluyor, dağ başından bahsediyorsanız oranın çevresel dinamikleri farklı oluyor.

Dilara Avcı: Seyyahların yazdıklarını çevre tarihi kapsamında nasıl değerlendirebiliriz?

Mehmet Kuru: Seyyahların yazdıklarına biraz ikircikli yaklaşımda fayda var elbette. Seyyahlar her zaman ilgi çekici referanslar vermeye, abartmaya eğilimli oluyorlar. Bir de çoğu zaman kalıplaşmış söylemleri tekrar ediyorlar. Aynı seyyah, farklı bölgeler için neler demiş? İlk olarak “yatay karşılaştırma” yapmak gerekir. Nehrin kenarına kurulmuş bir kasaba için söylediği cümlelerin farklı formülasyonlarını diğer nehir kenarına kurulmuş kasabalarda da hemen hemen aynı şekilde mi kullanıyor? İkincisi ise aynı coğrafya için farklı seyyahların dediklerini “dikey” kontrol etmek gerekmektedir. Özellikle Avrupalı seyyahlar hep benzer yerlere gidiyorlar, kervan yollarını takip ediyorlar ve kendilerinden önceki seyyahların yazdıklarını okuyarak geliyorlar. Acaba kendi gözlemlerini mi dâhil ediyorlar yoksa önceki gözlemleri mi tekrar ediyorlar? Buna bakmak gerekiyor.

Dilara Avcı: Hocam peki Osmanlı coğrafyası içerisinde Evliya Çelebi dışında söyleyebileceğimiz isimler bulunuyor mu?

Mehmet Kuru: Bu noktada Evliya Çelebi önemli bir kaynak. Onun dışında imparatorluk genelinde böyle genel bilgi veren diğer isim ise Aşık Mehmed. Avrupalı seyyahlar çok önemli bu noktada, özellikle XVI. yüzyılın sonundan itibaren çok fazla seyyahın notlarını okumamız mümkün oluyor. Genel olarak seyyahların gözlemleri tamamlayıcı referans olarak kullanılmalı, sonuçta bu değerlendirmeler sübjektif. Bazen bu değerlendirmeler kişinin geldiği coğrafya ile alakalı da olabiliyor. Örnek vermek gerekirse; İngiltere’de çok yağışlı bir bölgeden gelen bir seyyah Osmanlı coğrafyasındaki bir bölgeyi çok kurak olarak görebilir. Aynı bölgeye Suriye’den seyahat eden bir seyyah ise tam tersi bölgeyi çok sulak bulabilir. Normları kendileri koydukları için bu normların değerlendirilmesi de sübjektif olabiliyor. Seyahatnameler üzerine bir anlatı inşa etmek çok güvenilir gelmiyor. Bana kalırsa en güvenilir kaynaklar aynı bölge üzerine tutulmuş arşiv kayıtları: Tahrir Defterleri, Cizye ve Avarız Defterleri, Mukataa kayıtları ve vakıfların gelirleri gibi. Bu kayıtlar da bize şunu veriyor aslında aynı vergi türlerinden, aynı kaynak türlerinden bir takip yapabilirsek o bölgenin nasıl değiştiğini görebiliriz çünkü konuya devlet gözüyle benzer şekilde yaklaşıyor. En azından normu devlet belirliyor ve farklı dönemlerde bunun nasıl devam ettiğini takip edebilme şansımız bulunmakta. O kaynaklardan elde edilen verilerin incelenmesinde çevresel faktörlerin etkisi değerlendirilebilir. Vergi defterlerinin yanına o bölgenin sicillerinden kaynak koyabilirseniz, bölge üzerinde takip yapmanız daha sağlıklı hâle gelecektir.

Dilara Avcı: Mühimme Defterleri, Tahrir Defterleri ya da vakıf gelirleri üzerinden çalışmasını sürdüren bir çevre tarihçisi, bu tip defterlerden nasıl sağlıklı veriler çıkarabilir?

Mehmet Kuru: Bu durum çok kolay değil açıkçası çünkü çevre meselelerini öncülleyen kayıtlar nispeten sınırlı. Bir bölgenin ormanları mı kesilmiş yoksa bir bölgenin havası mı kötüymüş gibi konularda çok fazla kayıt karşımıza çıkmayabiliyor. Bu noktada Tahrir Defterleri aşırı kıymetli veriler içeriyor, keşke bu defterler XIX. yüzyıla kadar da gelseymiş. Bu defterler size o coğrafyada üretilen bütün ürünleri veriyor, değirmen sayısını veriyor, vergi mükellef sayısını veriyor. İncelediğiniz coğrafya hakkında bütün sosyo-ekonomik durumu ortaya koymuş oluyor. Buna ek olarak, ne kadar toprak kullanılmış ve bu kullanılan topraktan ne kadar ürün elde edilmiş görebiliyoruz. Bu durumu da dönemsel olarak karşılaştırabiliyoruz. Sonrası tarihçinin kurgusuyla alakalı olacaktır. Önemli olan soruyu sormak ve sorunun peşine düşmek, bulduğunuz cevap doğru olmayabilir. Burada asıl mesele doğru soruyu formüle edebilmek. Makul ve rasyonel bir soru formüle ettiyseniz yapmanız gereken işin önemli bir bölümünü yapmış oluyorsunuz, kalan kısımda hata yapmış olsanız bile kurduğunuz zeminde bu soru üzerinde farklı araştırmacılar tarafından araştırmalar devam ettirilebilir. Bu noktada meselenin metodolojisi, araştırma sorusu ve düzgün kaynak kullanımı çok önemli. Herkes sonuca odaklanıyor ama araştırma sorusu çok daha önemli.

Dilara Avcı: Osmanlı çevre tarihi yazımında var olan problemler sizce nelerdir? Erken Dönem Osmanlı ve Geç Dönem Osmanlı çalışmaları arasında farklılıklar bulunmakta mıdır?

Mehmet Kuru: Bu noktada kaynakların kullanımından bahsedebilirim. XIX. yüzyıl çalışanlar daha şanslı çünkü dönemde daha fazla kaynak bulunmakta. Geç Osmanlı çalışan isimlerin kaynak problemleri, erken dönemler üzerine çalışanlara göre nispeten daha az. Aradıkları sorunun cevabı için daha fazla kaynağa başvurabiliyorlar. XVI. yüzyıl çalışan birisi için Tahrir Defterleri önem arz ederken bu durum XVII. ve XVIII. yüzyıl çalışan isimler için daha da sınırlı. Bu sınırlılık Sicilleri kullanarak kapatılmaya çalışılıyor. Özellikle XVIII. yüzyıl için biraz önce bahsettiğim kaynak havuzunun devamlılığı biraz sekteye uğruyor. Şu ana kadar karşılaştığım, XVIII. yüzyıl hakkında çarpıcı bir Osmanlı çevre tarihi anlatısı bulunmuyor. Ben bunu biraz kaynakların elverişsizliğine bağlıyorum fakat tarihçinin görevi de farklı kaynak türlerini kullanıp bağdaştırarak bir anlatı ortaya koymak. Ek olarak elimizde bu kadar Tahrir Defteri varken ve çoğu yayımlanmışken farklı anlatıların tarihçiler tarafından ortaya çıkarılacağını düşünüyorum.

Çalışmaların önemli bir kısmı Anadolu'ya yoğunlaşmış görünüyor. Aslında Balkanlar bu noktada son dönemde ilgi çekmeye başlamış görünüyor. Bu durumun sebeplerinden birisi ulus devlet anlatılarının öne çıkması muhtemelen. Osmanlı'nın bütün bölgelerinden, modern Türkiye sınırları içinde kalan bölgeler uzun süre daha fazla çalışılmış görünüyor. Ancak 21. yüzyılda Osmanlı tarihçiliğinin Balkanlar üzerine de daha yoğun şekilde eğildiğini söylemek mümkün sanırım. Çevre tarihi çalışmaları ekseninde de çeşitlilik olduğunu söyleyebiliriz. Faisal Husain Mezopotamya hakkında çalışmalar yapıyor, Alan Mikhail Mısır hakkında çalışıyor, Balkanlar üzerine de çalışmaların artması alanı daha da zenginleştirecektir. Sam White'ın çalışmasına bakıldığı zaman adı Osmanlı ama Anadolu'daki Celâlî İsyancıları ve Karaman merkezli bir anlatı bulunmakta. Bu sebeplerden ötürü Balkanlara uzanmakta fayda var çünkü hem iklim hem coğrafya değişiyor.

Çevre tarihi demişken ve Braudel'i anmışken Faruk Tabak'tan bahsetmemek olmaz. *Solan Akdeniz* oldukça önemli bir çalışma. Herkes bu kitabı Braudel'in devamı niteliğinde okuyor ama aslında Tabak farklı bir perspektif sunuyor. Braudel daha statik bir Akdeniz kurgularken Tabak, Akdeniz'in nasıl dönüştüğü üzerine bir kurgu yapıyor. Dolayısıyla bu çalışma ile coğrafyanın dönüştüğünü görüyoruz. Ben Faruk Hoca'nın 250 yıl içerisinde ortaya koyduğu solan bir Akdeniz yerine daha kısa dönemde değişen bir Akdeniz'e vurgu yapıyorum. Benim çocukluk yıllarımda İzmir hinterlandında pamuk tarlaları görürken şimdi pamuğun bölgeden neredeyse silindiğini görüyorum. Bu durum, artık pamuğun üretilmemesinden kaynaklı değil ekonomik dinamiklerdeki dönüşümle alakalı. Erken modern dönem insanıyla geç dönem insanını karşılaştırmak belki her meselede çok sağlıklı değil ama erken modern dönem insanı da pazar merkezli hareket ediyor. Dolayısıyla solan bir Akdeniz'dekine benzer şekilde uzun sürelere yayılmış dönüşümlerden ziyade daha dinamik bir coğrafya ve bu coğrafya karşısında çok hızlı pozisyon alan köylüler görüyorum ben

Osmanlı Anadolu'suna baktığımda. Daha kısa sürelerde daha hızlı dönüşümler yaşandığını söylemenin mümkün olduğunu düşünüyorum. Bu dönüşümün farklı coğrafyalar içerisinde etkileşim hâlinde gerçekleştiğini düşünüyorum.

Dilara Avcı: Hocam, Geç Dönem Osmanlı tarihi çalışan kişilerin kaynak bakımından daha zengin olduklarını biliyoruz. Örneğin; Geç Dönem Osmanlı çevre tarihi çalışan birinin "fotoğraf" kullanması metot olarak nasıl yorumlanabilir? Bir fotoğraf kullanılarak çevre tarihi anlatısı yaratılabilir mi?

Mehmet Kuru: Buraya kadar konuştuğumuz ve benim üzerinde durduğum "çevre" ağırlıklı olarak doğa, ekosistem gibi daha kapsayıcı çerçevelere referans veriyor ancak elbette şehirler de mekânlar da çevrenin ve çevre tarihinin bir parçası. Her türlü fotoğraf mekân gösterdiği için, mekânın dönüşümünü gösterdiği için çevre tarihi çalışmaları için bir kaynak aynı zamanda. Hatta videolar bile var. Osmanlı son yüzyılında kebabı yapan bir adamın videosuna baktığınızda, adamın lokantasını nasıl tasarladığı, bunun şehir, mekân ve çevre ile ilişkisi elbette önemli bir çalışma alanı. Bu tür mekânsal detaylar çevre tarihinin konusu olabilir. Bütün görsel malzemeler kullanılabilir, bence orada bir problem bulunmamakta.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışmanın sizce avantajları ve dezavantajları var mıdır?

Mehmet Kuru: Hangi parametrelerle baktığınıza göre değişir. Eğer Kuzey Amerika'da akademik bir pozisyon arıyorsanız, kendinizi çevre tarihçisi olarak sunmanız sizi diğer adayların önüne geçirebilir. Bu durum orada açılan akademik pozisyonlarla ilişkili bir mesele. Türkiye'de ise çevre tarihi ana bilim dalı gibi bir çalışma alanı yok. Burada akademik düzen ve kurumların yapısı daha farklı.

Tarihçilik ve çalışma sahası anlamında ise kendini çevre tarihçisi olarak tanımlayan çok insan var. Hem Amerika'da (American Society for Environmental History) hem de Avrupa'da (European Society for Environmental History) çevre tarihçileri için kurulmuş önemli organizasyonlar var. Bu organizasyonların her iki yılda bir yaptıkları büyük etkinliklere katılan araştırmacı sayısı her yıl artıyor. Osmanlı çevre tarihi çalışanlar için Viyana Üniversitesi'nden Onur İnal'ın öncülük yaptığı bir network var. Ancak diğer köklü organizasyonlara göre çok daha yakın tarihli bir oluşum elbette. Bu da elbette alanın yeni yeni genişlemeye başlamış olmasıyla alakalı. Osmanlı çevre tarihi olarak nitelendirilebilecek ilk çalışma Selçuk Dursun Hoca'nın 2007 yılında tamamladığı doktora çalışmasıdır. Sonrasında Alan Mikhail, Sam White ile genişleyen alanın tarihi 15 yılı yeni devirmiş durumda.

Dilara Avcı: Hocam sizin hem ülkede hem de ülke dışında çalışmalarını takip ettiğiniz isimler var mı?

Mehmet Kuru: Unuttuğum, atladığım önemli isimler olacaktır, dolayısıyla böyle bir listeyi spontane şekilde hazırlamak çok kolay değil ama birkaç isim verebilirim. Mülakat esnasında değindiğimiz isimlerin çalışmaları önemli. Yani Faisal Husain, Onur İnal, Alan Mikhail, Sam White ilk aklıma gelenler. Klasiklerden John

McNeill'in çalışmaları var. Zozan Pehlivan, Chris Gratien yine kıymetli çalışmalar üretiyorlar. Bu isimler şu an aklıma gelen ilk isimler.

Dilara Avcı: Çevre tarihi çalışan ve çalışmak isteyen öğrencilere tavsiyeleriniz var mı?

Mehmet Kuru: Erken Osmanlı üzerine çalışan araştırmacı sayısı daha yakın dönem çalışan araştırmacı sayısına göre daha az. Örneğin XV. yüzyıl başını çevre tarihi perspektifiyle ele alan kimse yok neredeyse. Orta Çağcılar kendilerini Selçuklu Dönemine yönlendirirken Yeni Çağcılar da genel olarak daha geç dönemleri çalışıyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini çevre üzerinden okumak çok anlamlı olabilir. "Gaza" kavramı üzerinden çıkan ve sonrasında çok farklı yaklaşımlarla genişleyen Osmanlı kuruluş tartışmaları da belki soruyu yeniden formüle ederek çevre tarihi eksenli bir pencere açmak mümkün olabilir. Avrupa'ya doğru genişleyen Osmanlı fenomeni varken bu meseleyi yeniden ele alırken "Osmanlı neden Anadolu'ya doğru genişleyemedi?" sorusu sorulabilir. Burada Bursa merkezli küçük bir beyliğin genişlemesini incelemeye başladığımızda, Balkanların karşısına İç ve Doğu Anadolu'yu koyarsak tamamen farklı coğrafi ve çevresel dinamiklerden bahsediyoruz. Tabii ki önemli sosyal, siyasi ve kültürel faktörler de mevcut. Sadece coğrafya ve çevresel etmenlerden bahsetmiyorum ama çevresel faktörlerin de artı bir olarak denkleme dâhil edilmesini öneriyorum. Herkes Tahrir Defterleri ve sonrasına bakıyorken aslında XIV. ve XV. yüzyıllara yönelmek farklı bakış açıları sunabilir.

Dilara Avcı: Hocam, vaktinizi ayırıp sorulara cevap verdiğiniz için çok teşekkürler.

Mehmet Kuru: Rica ederim Dilara.